

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ШАКІН РОСТИСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 343.5/6

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ
НАСИЛЬСТВО У ФОРМІ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ
З ДІТЬМИ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Р.С. Шакін

Науковий керівник:

Байда Антон Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Шакін Р. С. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2023.

У дисертації вирішене наукове завдання, що полягає у отриманні наукових висновків щодо соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як однієї із форм домашнього насильства; наданні кримінально-правової оцінки підставам кримінальної відповідальності за дані кримінально протиправні діяння; виробленні пропозицій з удосконалення ст. 126¹ КК; формулюванні поняття жорстокого поводження з дітьми, яке запропоновано передбачити в якості окремого складу кримінального правопорушення у ч. 2 ст. 126¹ КК.

У першому розділі розглянуто загальні засади кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. На підставі юридичного (догматичного) методу сформульоване кримінально-правове визначення жорстокого поводження з дітьми з боку близьких осіб, під яким слід розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості, погіршення якості життя або заподіють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною. Встановлено, що поняття «жорстоке поводження» є більш широким, ніж «насильство».

Використовуючи історико-правовий метод дослідження визначено передумови та наукове підґрунтя збереження кримінальної відповідальності

за домашнє насильство. З урахуванням історичних, нормативно-правових, соціальних та кримінологічних факторів обґрунтовано необхідність встановлення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми в окремій нормі. За допомогою порівняльно-правового методу досліджено міжнародні стандарти та міжнародну судову практику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми.

Другий розділ дисертації присвячено характеристиці об'єкта та об'єктивної сторони домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми. Встановлено, що родовим об'єктом домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують життя і здоров'я особи; видовим – суспільні відносини, що забезпечують здоров'я особи. Основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи. Через аналіз структури суспільних відносин, що складають основний безпосередній об'єкт жорстокого поводження з дітьми виявлено, що основним безпосереднім об'єктом жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини у колі сім'ї і впливають на формування її як повноцінної особистості. Додатковим факультативним об'єктом як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, можуть бути честь, гідність, воля особи, сімейні, близькі відносини і т. п. У роботі запропоновано відносини власності також визнати додатковим факультативним об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень, проте для цього вказівку на економічне насильство з диспозиції ст. 126¹ КК слід виключити, а на практиці такі випадки кваліфікувати як психологічне насильство.

Зважаючи на певну подібність безпосередніх об'єктів домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми, а також враховуючи мету криміналізувати останнє в якості самостійного складу лише у випадках його

вчинення з боку близьких дитині осіб, новий склад кримінального правопорушення (жорстоке поводження з дітьми) запропоновано передбачити у ч. 2 ст. 126¹ КК України.

При аналізі об'єктивної сторони з'ясовано, що домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми можуть мати як форму дії, так і бездіяльності.

Уперше доведено, що термін «систематичне» є не зовсім точним як стосовно домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, оскільки зазначені діяння можуть вчинятися безперервно протягом тривалого часу. Тому більш доцільно дану характеристику виражати у нормі статті вказівкою на «тривале» вчинення насильства.

Встановлено, що у законодавстві раніше застосовувався лише термін «психічне насильство». Поняття «психологічне насильство» є порівняно новим і з'явилося у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Проте «психічне насильство» являється юридичним терміном, а «психологічне насильство» містить у собі більше медичну складову. Вводити у кримінально-правовий обіг нові терміни доцільно, якщо їх значення зрозуміле і не викликає ніяких сумнівів. Плутанина з досліджуваними поняттями призводить до негативної правозастосовної практики. Тому у роботі подальшого розвитку набула пропозиція щодо заміни у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» терміну «психологічне» на «психічне» насильство.

Автор дійшов висновку, що емоційна залежність є скоріш перешкодою в розриві відносин з агресором, причиною неповідомлення про факти домашнього насильства, ніж наслідком домашнього насильства. Тому виділення в диспозиції ст. 126¹ КК емоційної залежності в якості наслідку даного кримінального правопорушення видається недоцільним. У зв'язку з цим запропоновано замінити поняття «емоційна залежність» на «емоційна невпевненість».

Обґрунтована необхідність конструювання складу жорстокого поводження з дітьми за ознаками матеріального складу. Обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони мають бути діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння), суспільно небезпечні наслідки (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини) та причинний зв'язок між зазначеними діянням та наслідками.

Використовуючи порівняльно-правовий та системно-структурний методи, удосконалено розмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК із суміжними кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст.ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146 КК, вирішено проблеми їх кваліфікації, у тому числі, за сукупністю.

Удосконалено твердження про можливість виділення наближених та віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми.

Третій розділ присвячений вивченню суб'єктивних ознак домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми. Встановлено, що домашнє насильство може бути вчинене як з прямим, так і з непрямим умислом. На підставі матеріалів судової практики виявлено, що в більшості випадків домашнє насильство вчиняється з прямим умислом.

Вперше доведено, що жорстоке поводження з дітьми може вчинятися як з прямим чи непрямим умислом, так і з кримінально протиправною недбалістю. Тому у ч. 2 ст. 126¹ КК, яка передбачатиме відповідальність за жорстоке поводження з дітьми, запропоновано не робити вказівку на форму вини. Встановлено, що відмінність у формі вини є ще однією підставою виділення жорстокого поводження з дітьми у самостійний склад.

Виявлено, що суб'єкт жорстокого поводження з дітьми має свої особливості порівняно з суб'єктом домашнього насильства. Вчинення подружжям, колишнім подружжям чи нареченими акту жорстокого поводження щодо дитини можливо, але в доволі нечисленних випадках

(коли укладено шлюб між неповнолітньою особою (чи особами). Такі дії повинні бути кваліфіковані як домашнє насильство. Подружжя, колишнє подружжя чи наречені батька чи матері дитини, особи, які спільно проживають (проживали) з батьком (матір'ю), які не є одночасно батьком (матір'ю) дитини можуть бути суб'єктами жорстокого поводження з дитиною, коли вони вчиняють акт насильства над своїм подружжям, колишнім подружжям чи нареченим в присутності дитини. Також суб'єктами жорстокого поводження з дитиною можуть бути батько, мати, дід, баба, прадід, прабаба, вітчим, мачуха, рідні та двоюрідні повнолітні брати і сестри, дядько, тітка, двоюрідний дід, баба та інші родичі, а також опікуни, піклувальники, їхні повнолітні діти, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні повнолітні діти та прийомні діти тощо. Вичерпний перелік таких осіб навести неможливо. Проте таким суб'єктом не може бути будь-яка особа, тобто коло суб'єктів є обмеженим, що свідчить про те, що суб'єкт жорстокого поводження з дітьми, як і домашнього насильства, спеціальний.

У четвертому розділі розглянуто проблеми караності домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми. Застосовуючи конкретно-соціологічні та статистичні методи, виявлено тенденцію призначення видів покарань, що передбачені санкцією ст. 126¹ КК України. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року, який набере чинності 28 березня 2024 року, покарання у вигляді арешту буде застосовуватися лише до військовослужбовців, а у більшості статей арешт буде замінений новим основним видом покарання – пробаційним наглядом. У зв'язку з цим запропоновано передбачити пробаційний нагляд як одне з основних покарань у новій нормі, а у ч. 1 ст. 126¹ КК арешт замінити пробаційним наглядом.

Використовуючи системно-структурний метод, запропоновано нове викладення ст. 126¹ КК України.

У дисертації використано значну нормативно-правову базу міжнародного і національного законодавства, закони про кримінальну відповідальність України і зарубіжних країн, контрольні тексти проекту КК України, історичні джерела права. Здійснено огляд і проаналізовано наукові позиції та підходи, присвячені досліджуваній проблематиці, критично оцінено теоретичні доробки фахівців з різних галузей права, психології, педагогіки та філології. Вивчено матеріали судової практики Верховного Суду України, статистичну інформацію МВС України, Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації України і її територіальних управлінь. Узагальнено судову практику місцевих судів (226 обвинувальних вироків) по застосуванню ст. 126¹ КК України у період з 2019 по 2023 роки.

Робота є першим в Україні комплексним дослідженням блоку питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за жорстоке поводження з дітьми як формою домашнього насильства, в якому обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень, практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у даній сфері. На основі проведеного дослідження сформульовано нові положення, які є внеском у розвиток кримінального права України та важливими для правотворчої діяльності. Зокрема, вони можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – як матеріал для подальшого вивчення теоретичних питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми; у правотворчій діяльності – при внесенні пропозицій щодо змін і доповнень до чинного КК України, що стосуються досліджуваних питань; у практичній діяльності – при кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством; у навчальному процесі – в якості матеріалу для викладання Особливої частини кримінального права, підготовки окремих

розділів підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій та науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, домашнє насильство, жорстоке поводження з дітьми, сімейні відносини, близькі відносини, тяжкі наслідки, дитина, покарання.

SUMMARY

Shakin R.S. Criminal liability for domestic violence in the form of child abuse. – Qualification research paper on the rights of manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law". Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kharkiv, 2023.

The dissertation solves the scientific task, which consists in revealing the issues of social conditioning of criminal liability for domestic violence and child abuse; providing a criminal-legal assessment of the grounds for criminal liability for these criminally illegal acts; developing proposals for the improvement of Art. 126¹ of the Criminal Code; formulating the concept of child abuse, which is proposed to be provided as a separate component of the criminal offense in Part 2 of Art. 126¹ of the Criminal Code.

The first chapter deals with the general principles of criminal liability for domestic violence in the form of child abuse. On the basis of the legal (dogmatic) method, a criminal-legal definition of child abuse by relatives is formulated, which should be understood as physical, mental violence or other illegal actions against a child or in the presence of a child against persons close to him or her, which lead to physical or psychological suffering, health disorders, loss of working capacity, emotional insecurity, deterioration of the quality of life or cause or threaten to cause harm to the normal development of the child and committed by parents (or persons who replace them) or other close persons, regardless of the fact their living together with the child. It has been established that the concept of "abuse" is broader than "violence".

Using the historical and legal method of research, the prerequisites and scientific basis for maintaining criminal responsibility for domestic violence are determined. Taking into account historical, regulatory, social and criminological factors, the need to establish criminal liability for child abuse in a separate norm is substantiated. Using the comparative legal method, international standards and international judicial practice in the field of prevention and counteraction of domestic violence in the form of child abuse are investigated.

The second chapter of the dissertation is devoted to the characteristics of the object and the objective side of domestic violence and child abuse. It has been established that the genus object of domestic violence and child abuse is social relations that ensure the life and health of a person; species object is social relations that ensure the health of a person. The main direct object of domestic violence is social relations that ensure the normal physical and psychological state of a person. Through the analysis of the structure of social relations that make up the main direct object of child abuse, it is found out that the main direct object of child abuse is social relations that ensure the normal physical and psychological development of a child in the family circle and influence the formation of him or her as a full-fledged personality. An additional optional object of both domestic violence and child abuse can be honor, dignity, will of a person, family, close relationships, etc. In the work, it is proposed to recognize property relations as an additional optional object of the investigated criminal offenses, but for this, an indication of economic violence from the disposition of Art. 126¹ of the Criminal Code should be excluded, and in practice such cases should be classified as psychological violence.

Taking into account the certain similarity of the direct objects of domestic violence and child abuse, as well as taking into account the goal of criminalizing the latter as an independent component only in cases of its perpetration by persons close to a child, it is proposed to provide for this new component of the criminal offense (child abuse) in part 2 Art. 126¹ of the Criminal Code of Ukraine.

When analyzing the objective side, it has been found that domestic violence and child abuse can take the form of both action and inaction.

For the first time, it has been proven that the term "systematic" is not entirely accurate both in relation to domestic violence and child abuse, since these acts can be committed continuously for a long time. Therefore, it is more expedient to express this characteristic in the norm of the article by indicating "long-term" violence.

It is established that only the term "mental violence" was previously used in the legislation. The concept of "psychological violence" is relatively new and appeared in Art. 126¹ of the Criminal Code and the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence". However, "mental violence" is a legal term, and "psychological violence" contains more of a medical component. It is advisable to introduce new terms into the criminal law circulation if their meaning is clear and does not cause any doubts. Confusion with the studied concepts leads to negative law enforcement practice. Therefore, a proposal regarding the replacement of the term "psychological" to "mental" violence in the Art. 126¹ of the Criminal Code and the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence" is of further development in the work.

The author came to the conclusion that emotional dependence is more of an obstacle in breaking up relations with the aggressor, a reason for not reporting the facts of domestic violence, than a consequence of domestic violence. Therefore, the separation in the disposition of Art. 126¹ of the Criminal Code of emotional dependence as a consequence of this criminal offense seems inappropriate. In this regard, it is proposed to replace the concept of "emotional dependence" with "emotional insecurity".

The need to construct the composition of child abuse based on the material composition is substantiated. Mandatory signs of its objective side should be actions (physical, mental violence or other illegal acts), socially dangerous consequences (physical or psychological suffering, health disorders, loss of working capacity, emotional insecurity or deterioration of the quality of life,

causing or creating a threat of causing damage to the normal development of a child) and a causal relationship between the specified action and consequences.

Using comparative-legal and systemic-structural methods, the demarcation of the criminal offense provided for in Art. 126¹ of the Criminal Code with related criminal offenses provided for in Art. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146 of the Criminal Code, the problems of their qualification have been resolved, including by aggregate.

The statement about the possibility of distinguishing the immediate and remote consequences of child abuse has been improved.

The third chapter is devoted to the study of subjective signs of domestic violence and child abuse. It is established that domestic violence can be committed both with direct and indirect intent. On the basis of court practice materials, it was found that in most cases, domestic violence is committed with direct intent.

For the first time, it has been proven that child abuse can be committed both with direct or indirect intent, and with criminal negligence. Therefore, in part 2 of Art. 126¹ of the Criminal Code, which will provide for responsibility for child abuse, it is proposed not to indicate the form of guilt. It is established that the difference in the form of guilt is another reason for separating child abuse into a separate category.

It is found that the subject of child abuse has its own characteristics compared to the subject of domestic violence. Committing acts of child abuse by spouses, ex-spouses or fiancées is possible, but in quite a few cases (when a marriage is concluded between a minor person (or persons)). Such actions should be qualified as domestic violence. Spouses, former spouses or fiancées of the father or mother of the child, persons who live (lived) with the father (mother) who are not the father (mother) of the child at the same time can be the subjects of child abuse when they commit an act of violence against their spouse, ex-spouse or fiancé in the presence of the child. Also, the subjects of child abuse can be a father, mother, grandfather, grandmother, great-grandfather, great-

grandmother, stepfather, stepmother, relatives and cousins of full age, uncle, aunt, great-uncle, great-aunt and other relatives, as well as guardians, care-takers, their adult children, foster parents, parents-educators, foster carers, their adult children and foster children, etc. It is impossible to provide an exhaustive list of such persons. However, any person cannot be such a subject, that is, the circle of subjects is limited, which indicates that the subject of child abuse, as well as domestic violence, is special.

The fourth chapter examines the problems of punishment for domestic violence and child abuse. Applying specific sociological and statistical methods, a tendency to impose types of punishments provided for by the sanction of Art. 126¹ of the Criminal Code of Ukraine is revealed. In connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the improvement of types of criminal punishments" dated August 23, 2023, which will enter into force on March 28, 2024, the punishment in the form of arrest will be applied only to military personnel, and in most articles arrest will be replaced by a new main type of punishment - probation supervision. In this regard, it is proposed to provide probation supervision as one of the main punishments in the new norm, and in Part 1 of Art. 126¹ of the Criminal Code to replace arrest with probation supervision.

Using the system-structural method, a new presentation of Art. 126¹ of the Criminal Code of Ukraine is proposed.

The dissertation used a significant regulatory and legal base of international and national legislation, laws on criminal liability of Ukraine and foreign countries, control texts of the draft of the Criminal Code of Ukraine, historical sources of law. A review and analysis of scientific positions and approaches devoted to the researched issues has been carried out, theoretical developments of experts from various fields of law, psychology, pedagogy and philology have been critically evaluated. The materials of judicial practice of the Supreme Court of Ukraine, statistical information of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the

Prosecutor General Office of Ukraine and the State Judicial Administration of Ukraine and its territorial offices have been studied. The judicial practice of local courts (226 guilty verdicts) on the application of Art. 126¹ of the Criminal Code of Ukraine in the period from years 2019 to 2023 has been generated.

The work is the first comprehensive study in Ukraine of a block of issues related to criminal liability for child abuse as a form of domestic violence, which substantiates a number of concepts, theoretical provisions, and practical recommendations for improving legislation in this area. On the basis of the conducted research, new provisions were formulated, which are a contribution to the development of criminal law of Ukraine and are important for law-making activity. In particular, they can be used: in the research field as the material for further study of theoretical issues of criminal liability for domestic violence and child abuse; in law-making activities when introducing proposals for changes and additions to the current Criminal Code of Ukraine, related to the issues under investigation; in practical activities when qualifying criminal offenses related to domestic violence; in the educational process as teaching material of the Special part of Criminal law, preparation of relevant sections of textbooks, training manuals, methodical recommendations, scientific and practical comments to the Criminal Code.

Key words: criminal liability, criminal offense, domestic violence, child abuse, family relations, close relations, serious consequences, child, punishment.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:

1. Шакін Р. С. Кримінологічні фактори встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 261–264.
URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/65.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/63>.
2. Шакін Р. С. Об'єкт домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 3 (84). С. 48–51.
DOI: 10.32782/2523-4269-2023-84-48-51.
3. Шакін Р. С. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 514–517.
URL: http://lsej.org.ua/10_2023/125.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/125>.

Наукові праці, які відображають апробацію матеріалів дисертації:

1. Shakin Rostyslav. Child abuse and domestic violence. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 29 травня 2020 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2020. С. 105–106.
2. Шакін Р. С. Дитина як потерпіла особа від домашнього насильства. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 30–32.
3. Шакін Р. С. Соціальні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми (ст. 126¹ КК України). *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали IV всеукр. наук.-практ.

конф. (м. Хмельницький, 26 лютого 2021 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2021. С. 295–298.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

1. Szakin Rostyslaw. Pojecie przemocy wobec dzieci jako forma przemocy w rodzinie. *Area Nauki*. Lublin, 2020. № 1(7). S. 94–101.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО У ФОРМІ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ	11
1.1. Поняття та загальна характеристика жорстокого поведження з дітьми як форми домашнього насильства.....	11
1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поведження з дітьми.....	22
1.3. Міжнародні стандарти та міжнародна судова практика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у формі жорстокого поведження з дітьми.....	49
Висновки до розділу 1	67
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ.....	73
2.1. Об'єкт жорстокого поведження з дітьми.....	73
2.2. Об'єктивна сторона жорстокого поведження з дітьми.....	95
Висновки до розділу 2	133
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ.....	138
3.1. Суб'єктивна сторона жорстокого поведження з дітьми.....	138
3.2. Суб'єкт жорстокого поведження з дітьми	150
Висновки до розділу 3.....	158
РОЗДІЛ 4. ПОКАРАННЯ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ.....	163
Висновки до розділу 4.....	175
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТОК.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР – Верховна Рада

ВСУ – Верховний Суд України

ЗМІ – засоби масової інформації

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОН – Міністерство освіти і науки

МОП – Міжнародна організація праці

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

СК – Сімейний кодекс

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦК – Цивільний кодекс

UNICEF – United Nations Children's Fund (Дитячий фонд ООН)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасне цивілізоване суспільство категорично заперечує допустимість жорстокого поводження з дітьми та різних форм насильства щодо дітей із боку батьків та інших членів сім'ї. Жорстоке поводження з дітьми є порушенням прав дитини і основних прав людини у цілому. В результаті насильства дітям заподіюються тяжкі травми, що мають негативні наслідки для їх подальшого фізичного та особливо психічного здоров'я, оскільки шкода (часто незворотна) заподіюється на найбільш уразливому етапі розвитку дитини – на етапі формування особистості, тобто етапі так званої первинної соціалізації.

Серед дослідників проблематики кримінальних правопорушень¹, пов'язаних з домашнім насильством та проти дітей, можна виділити роботи І. О. Бандурки, А. О. Байди, О. І. Белової, Ф. Г. Бурчака, А. А. Вознюка, І. П. Васильківської, В. В. Гальцової, А. В. Горностай, І. М. Даньшина, О. Р. Дашковської, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, Д. П. Євтеєвої, М. Г. Заславської, В. О. Навроцького, Т. А. Павленко, М. І. Хавронюка, Г. О. Христової.

Діяльність держави з попередження і протидії жорстокому поводженню з дітьми включає в себе широке коло економічних, політичних, соціальних і правових заходів. Особливе місце серед них займають кримінально-правові засоби попередження та протидії цьому негативному явищу. Проте як найбільш жорстка форма протидії цьому різновиду соціальної девіації, кримінально-правові засоби потребують не тільки невідворотності їх застосування, а й, в першу чергу, якості нормативного

¹ Термін «кримінальне правопорушення» для робіт, виконаних до 2012 р., є тотожним терміну «злочин». Після 2012 р. термін «злочин» є лише видом кримінального правопорушення (див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88; Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131).

матеріалу та його пристосованості (ефективності) для вирішення вказаної проблеми.

6 грудня 2017 року Кримінальний кодекс України (далі – КК) було доповнено ст. 126¹, якою встановлено кримінальну відповідальність за домашнє насильство, в тому числі і за насильство щодо дитини. Зазначені зміни набрали чинності лише 11 січня 2019 року. Наведене доповнення до чинного КК потребує належного наукового обґрунтування, що і планується зробити в рамках дисертаційного дослідження. Окрім того, відсутність у чинному законодавстві чіткого визначення поняття «жорстоке поводження з дітьми» негативно впливає на ефективну протидію названому явищу. Слід також звернути увагу, що проблема, яку пропонується розкрити у дисертації, отримала лише часткове наукове обґрунтування і досі не була предметом самостійного комплексного дослідження. Сукупність названих факторів обумовлює актуальність запропонованого наукового дослідження.

У сучасних умовах розвитку суспільства та розбудови державності в Україні тема дисертаційного дослідження є новою та має велике теоретичне і практичне значення. Усе це свідчить про актуальність та значущість обраної теми не лише з погляду загальної доктрини кримінального права, а й застосування норм про кримінальну відповідальність на практиці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111U000959). Тема роботи затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 22 листопада 2019 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є отримання наукових висновків щодо соціальної обумовленості кримінальної

відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як однієї із форм домашнього насильства; надання кримінально-правової оцінки підстави кримінальної відповідальності за домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми; вироблення пропозицій з удосконалення ст. 126¹ КК України; розробка пропозицій щодо виділення окремого складу кримінального правопорушення – жорстокого поводження з дітьми.

Для досягнення зазначеної мети у дисертаційній роботі поставлені такі завдання:

- встановити фактори, що зумовлюють установаження та збереження кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як одну із форм домашнього насильства;
- надати кримінально-правове визначення поняттю «жорстоке поводження з дітьми»;
- розкрити об'єктивні й суб'єктивні ознаки домашнього насильства і жорстокого поводження з дітьми;
- виявити проблеми призначення покарання за домашнє насильство;
- надати науково обґрунтовані пропозиції із удосконалення чинної редакції ст. 126¹ КК України;
- обґрунтувати доцільність виділення окремого складу кримінального правопорушення – жорстокого поводження з дітьми.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є комплексний підхід до аналізу як домашнього насильства в цілому, так і жорстокого поводження з дітьми як однією із його форм. При написанні роботи застосовувалися наукові методи: *діалектичний* – при вивченні елементів і ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України; *історико-правовий* – під час виявлення

та дослідження факторів установлення і збереження кримінальної відповідальності за домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми; *юридичний (догматичний)* – при тлумаченні окремих термінів та з’ясуванні змісту деяких положень законодавства про запобігання і протидію домашньому насильству й жорстокому поводженню з дітьми; *системно-структурний та функціональний* – для визначення місця жорстокого поводження з дітьми у системі Особливої частини Кримінального кодексу, під час розкриття змісту об’єктивних та суб’єктивних ознак досліджуваних кримінальних правопорушень й можливості вдосконалення ст. 126¹ КК України та при розмежуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ із суміжними та вирішенні проблем їх кваліфікації, у тому числі, за сукупністю; *статистичний* – під час аналізу даних судово-слідчої практики та при встановленні тенденції призначення видів покарань, що передбачені санкцією ст. 126¹ КК України; *порівняльно-правовий* – при порівняльному аналізі кримінального законодавства України та деяких зарубіжних країн та міжнародних нормативних актів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми, при розмежуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ із суміжними та вирішенні проблем їх кваліфікації, у тому числі, за сукупністю; *конкретно-соціологічний* – при встановленні тенденції призначення видів покарань, що передбачені санкцією ст. 126¹ КК України.

Емпіричну основу дослідження становлять матеріали 226 вироків за кримінальними провадженнями про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, що розглядалися судами України у період з 2019 по 2023 роки, статистична інформація МВС України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України і її територіальних управлінь.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена робота є кваліфікаційною науковою працею, першим в Україні комплексним дослідженням блоку питань, пов’язаних з

кримінальною відповідальністю за жорстоке поводження з дітьми як формою домашнього насильства, в якому обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у даній сфері. На основі проведеного дослідження сформульовано нові положення, які є внеском у розвиток кримінального права України та важливими для правотворчої діяльності.

Уперше:

– сформульоване кримінально-правове визначення *жорстокого поводження з дітьми з боку близьких осіб*, під яким слід розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності, погіршення якості життя або заподіють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною;

– виділено *основний безпосередній об'єкт жорстокого поводження з дітьми (як окремого складу кримінального правопорушення)* – суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини у колі сім'ї і впливають на формування її як повноцінної особистості;

– виділено структурні елементи суспільних відносин, на які безпосередньо посягає жорстоке поводження з дітьми та з'ясовано механізм заподіяння їм шкоди;

– доведено необхідність заміни у диспозиції ст. 126¹ КК України терміну «систематичне» на «тривале» насильство;

– встановлено, що поняття «жорстоке поводження» є більш широким, ніж «насильство»;

- обґрунтовано необхідність виділення окремого складу кримінального правопорушення – жорстокого поводження з дітьми;
- запропоновано законодавчо передбачити як наслідок жорстокого поводження з дітьми заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини;
- доведено, що жорстоке поводження з дітьми може бути вчинене і з необережною формою вини.

Удосконалено:

- твердження про можливість виділення наближених та віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми;
- позицію щодо недоцільності існування вказівки на «економічне» насильство у диспозиції ст. 126¹ КК України;
- визначення поняття «домашнього насильства».

Набули подальшого розвитку:

- положення про визнання честі, гідності, волі особи, сімейних, близьких відносини та відносин власності додатковими факультативними об'єктами домашнього насильства;
- позиція про можливість вчинення домашнього насильства як у формі дії, так і бездіяльності;
- пропозиція про використання терміну «психічне», а не «психологічне» насильство в контексті домашнього насильства;
- твердження про можливість вчинення домашнього насильства з прямим та непрямим умислом.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані висновки та практичні рекомендації можуть бути використані: у *науково-дослідній сфері* – як матеріал для подальшого вивчення теоретичних питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми; у *правотворчій діяльності* – при внесенні пропозицій щодо змін і доповнень до чинного КК України, що стосуються досліджуваних питань; у *практичній діяльності* – при кваліфікації

кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством; у *навчальному процесі* – в якості матеріалу для викладання Особливої частини кримінального права, підготовки окремих розділів підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій та науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних і регіональних науково-практичних конференціях та круглих столах: «Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців» (м. Харків, 29 травня 2020 р.); «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності» (м. Одеса, 27 листопада 2020 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 26 лютого 2021 р.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 4-х розділів, що містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 214 сторінок, з яких 186 сторінок – основного тексту, список використаних джерел з 257 найменувань займає 26 сторінок, додаток – 2 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО У ФОРМІ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

1.1. Поняття та загальна характеристика жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства

Ставлення до дітей є одним із показників духовного розвитку й соціальної зрілості соціуму. В орієнтованому на високі загальнолюдські цінності суспільстві не можуть мати місце прояви жорстокого поводження з дітьми і зневажання їх інтересів, оскільки такі діяння мають тяжкі соціальні наслідки: формуються малоосвічені, соціально дезадаптовані особистості, а головне – будь-яка жорстокість знову ж таки породжує жорстокість.

Жорстоке поводження з дітьми являє собою гостру проблему, яка існувала завжди та, напевно, буде існувати в сучасному суспільстві ще досить довго. Насильство вчиняється у різних формах та, на превеликий жаль, досить часто воно має місце саме в колі сім'ї. Особливо небезпечним та нетерпимим є жорстоке поводження та насильство стосовно дітей, оскільки вони можуть навіть не розуміти що з ними відбувається та нездатні себе захистити [15, с. 47].

В Україні діти необізнані щодо передбачених законодавством можливостей захисту від жорстокого поводження та отримання допомоги. Негативний вплив жорстокого поводження на належний розвиток дитини викликає потребу в профілактичній роботі, спрямованій на групи ризику та на зміну громадської думки щодо проблеми домашнього насильства загалом.

Жорстоке поводження з дітьми наразі набуває все більшого поширення не лише у світі, а й в Україні. Більшість людей вважають, що насильство найчастіше проявляється у сім'ях наркоманів, алкоголіків, бідних та неосвічених людей. Але як світовий, так і національний досвід дають підстави стверджувати, що як домашнє насильство взагалі, так і жорстоке поводження з дітьми зокрема мають місце в сім'ях незалежно від етнічного походження, релігійних переконань чи соціального статусу.

Жорстоке поводження з дітьми завжди передбачає свідоме нехтування їх життєвими інтересами та полягає у свідомому спричиненні або допущенні спричинення фізичних та особливо психологічних страждань. Але основу жорстокого поводження складає спричинення психологічних страждань, оскільки їх потерпілий зазнає завжди, навіть при вчиненні щодо неї фізичного, економічного або сексуального насильства. Жорстоке поводження з дітьми посягає, перш за все, на нормальний психологічний розвиток дитини, порушує процес початкової соціалізації та в цілому затримує нормальний психологічний розвиток дитини, тобто заподіює тяжку (часто незворотну) шкоду на найбільш уразливому етапі розвитку дитини, на етапі формування особистості та первинної соціалізації. Саме на цьому етапі можна заподіяти таку психологічну травму, яка є не відновлюваною і буде негативним чином обумовлювати все подальше життя дитини. Жорстоке поводження посягає на суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканість неповнолітніх та їх право на належні умови для нормального психофізіологічного розвитку дитини та становлення її як особистості [5, с. 99].

Слід відмітити, що у чинному Кримінальному кодексі України відсутня спеціальна норма, яка б встановлювала відповідальність за жорстоке поводження з дітьми. Хоча сам термін «жорстоке поводження» у КК України і зустрічається, але його зміст не розкривається. Натомість КК України передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ст. 299), військовополоненими (ст. ст. 431, 434, 438) та цивільним

населенням (ст. 438). Зважаючи на це, важливим видається визначення змісту поняття жорстокого поводження з дітьми й встановлення статті КК України, у якій передбачалась би кримінальна відповідальність за зазначене діяння.

Стаття 52 Конституції України забороняє будь-яке насильство над дитиною і її експлуатацію [107]. Це положення знаходить своє відображення у багатьох інших нормативних актах країни.

Для реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами КК України був доповнений ст. 126¹ «Домашнє насильство», яка передбачає відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Таким чином, законодавець встановив, що потерпілими від даного кримінального правопорушення можуть бути подружжя, колишнє подружжя та інші особи, з якими винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. При цьому безпосередньо у КК України не розкривається поняття осіб, що перебувають у сімейних чи близьких відносинах. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина

(діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [178].

З вищенаведеного слідує, що потерпілою особою від домашнього насильства (ст. 126¹ КК України) може бути в тому числі і дитина. Дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства») [181]. Таким чином, поняття дитина на неповнолітня особа є юридично тотожними.

Тому для формулювання визначення поняття жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства необхідно дослідити зміст терміну «жорстоке поводження з дитиною».

Тлумачний словник української мови визначає поняття «жорстокість» як властивість поняття «жорстокий». При цьому термін «жорстокий» тлумачиться як такий що: 1) ...виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний; який виражає злобу, суворість; грізний; страшний, жахливий, тяжкий; 2) який перевищує звичайну норму, звичайний ступінь чого-небудь; тяжкий, важкий [208, с. 544]. У свою чергу поняття «поводження» визначається у тлумачному словнику як: 1) певна поведінка, спосіб або характер дій; 2) обходження з ким-небудь, ставлення до когось. Спосіб чи характер застосування чого-небудь, користування чимсь [209, с. 687].

По суті жорстоке поводження – це правова категорія, яка ширша, чим тортури й жорстоке нелюдське і принижуюче гідність поводження.

Визначення поняття жорстокого поводження з дітьми дають і деякі науковці. Так, О. О. Кочемировська під жорстоким поводженням з дітьми розуміє умисні дії або бездіяльність батьків, піклувальників, вихователів та інших осіб, які спричиняють шкоду психологічному або фізичному здоров'ю дитини [8, с. 37].

Наведене визначення заслуговує на увагу, проте воно стосується загального поняття жорстокого поводження з дітьми і не містять повного переліку форм такого поводження, а метою даного дослідження є формулювання визначення жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства, яке може вчинятися не будь-якою особою, а лише близькою потерпілому особою.

М. Я. Рошка під жорстоким поводженням з дітьми розуміє специфічну форму суспільно небезпечної поведінки, яка посягає на конституційне право дитини перебувати в належних умовах, які забезпечують всебічний психофізіологічний розвиток та первинну соціалізацію, що вчиняється особами, на яких покладено спеціальний обов'язок піклуватися про неповнолітнього [200, с. 86]. Хоча автор і окреслює коло винних осіб, проте особами, на яких покладено спеціальний обов'язок піклуватися про неповнолітнього, можуть бути не лише батьки, опікуни, піклувальники чи близькі потерпілому особи, а й вихователі, вчителі тощо.

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку, що в правовій доктрині не склалося єдиного загальноприйнятого розуміння жорстокого поводження з дітьми, оскільки вчені, що займаються відповідною проблематикою, вкладають у це поняття різний зміст. Неважко помітити, що основна проблема з визначенням поняття «жорстоке поводження з дітьми» полягає в наявності різноманітних його форм та проявів.

Ряд вчених вважає, що «жорстоке поводження» вживається в якості узагальнюючого поняття, що включає в себе всі форми фізичного і

психологічного насильства в сім'ї. До того ж прихильники такої точки зору обґрунтовують необхідність заміни поняття «жорстоке поводження» терміном «насильство».

Але автори такого підходу не враховують, що обмежувати форми жорсткого поводження з дитиною лише фізичним і психологічним насильством недоречно, так як поняття «насильство» є значно вужчим за поняття «жорстоке поводження». Поняття «жорстоке поводження» та «насильство» іноді використовують як синоніми. Дійсно, як соціальні явища вони тісно пов'язані. Проте, важливо їх розрізняти. Жорстоке поводження, на відміну від насильства, не завжди свідоме та умисне, воно може безпосередньо не проявлятися в фізичному чи психологічному насильстві, але при цьому може не задовольняти їх потреби чи інтереси, виражатися у грубій формі. Насильство завжди має на меті отримання певного ефекту, а жорстоке поводження в основі може мати навіть цілком позитивні наміри. Бувають випадки, коли особа, яка жорстоко поводиться, не усвідомлює негативних наслідків своєї поведінки. Досить часто жорстоке поводження з дитиною не зводиться до якогось одного прояву або ознаки, а являє собою цілий комплекс дій [82, с. 33–35]. При визначенні жорсткого поводження лише як фізичного чи психологічного насильства без належної правової оцінки залишається багато інших фактів жорсткого поводження з дитиною, які не мають характеру насильства, проте є не менш суспільно небезпечними та спричиняють дитині не менше шкоди, ніж різного роду насильство, та повинні бути кримінально караними.

Таким чином, зважаючи на те, що жорстоке поводження є більш широким поняттям, ніж насильство, виникає підстава для виділення жорсткого поводження з дітьми в окремий склад кримінального правопорушення. Інші підстави для такого виділення будуть розглянуті в наступних розділах даного дослідження.

Очевидно, що наявне різноманіття форм і проявів жорсткого поводження з дітьми унеможлиблює їх об'єднання в вичерпний перелік у

рамках визначення. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка ряду вчених, які вважають за можливе поводження з дітьми визнавати жорстоким тільки за умови настання суспільно небезпечних наслідків. Проте визначати поняття «жорстоке поводження з дітьми» виключно з урахуванням суспільно небезпечних наслідків недоцільно. Такі наслідки можуть носити відстрочений характер і не мати явного прояву. Крім того, іноді вони мають тимчасовий характер, а значить, і не відразу встановлюються, що веде до виникнення загрози безкарності винних і залишення дітей без необхідного кримінально-правового захисту.

Так, наприклад, до числа віддалених наслідків жорстокого поводження з дитиною можна віднести порушення її фізичного і психологічного розвитку, соціальні наслідки, особистісні й емоційні порушення, різні соматичні захворювання тощо.

Зважаючи на це, доцільно було б передбачити створення загрози настання наслідків своєрідним наслідком при формулюванні поняття жорстокого поводження з дітьми.

Наведений огляд доктринальних позицій показує, що питання про прояви та форми жорстокого поводження з дітьми, а також спроби сформулювати дане поняття, знаходять у юридичній науці досить неоднозначні рішення. Не заперечуючи важливість внеску всіх згаданих науковців у вирішення проблем жорстокого поводження з дітьми, необхідно відмітити, що наведені підходи все ж мають певні недоліки, які були вище прокоментовані.

Нормативне визначення досліджуваного поняття міститься у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., відповідно до якої жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману,

шантажу чи уразливого стану дитини [181]. Але дане поняття хоча і містить всі форми жорстокого поводження з дитиною, проте воно не є доречним для визначення жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства, оскільки є більш широким та включає в себе суспільно небезпечні діяння, які не охоплюються ст. 126¹ КК України.

У п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3 зазначено, що жорстоке поводження полягає у фізичному або психологічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо [182]. Але, на відміну від попереднього визначення, у зазначеній постанові жорстоке поводження не передбачає сексуального та економічного насильства.

У Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною у 1991 р.) також вживається поняття «жорстоке поводження з дітьми», яке розкривається через перелік його складових понять. Тому виходячи з положень зазначеної Конвенції до жорстокого поводження з дітьми слід відносити всі форми фізичного й психологічного насильства, зловживання та образи, відсутність піклування, недбале і брутальне поводження та експлуатацію, в тому числі сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів або будь-яких інших осіб, які турбуються про дитину, будь-які види катувань, нехтування, експлуатації або зловживань, будь-які жорстокі, принижуючі гідність чи нелюдські види поводження, покарання чи збройні конфлікти [102].

Вищенаведені визначення відрізняються між собою, проте всі вони зводяться до того, що жорстоке поводження з дітьми включає в себе будь-які форми фізичного, психологічного та, в більшості випадків, сексуального насильства. Хоча ст. 126¹ КК України не передбачає сексуального насильства. Але дану ситуацію можна пояснити тим, що будь-які форми сексуального насильства підлягають кваліфікації за відповідними статтями

розділу IV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Тому для кримінально-правового визначення поняття жорстокого поводження з дітьми як однієї із форм домашнього насильства не слід розглядати таку його складову як сексуальне насильство. Але відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року жорстоке поводження з дітьми може полягати ще й у економічному насильстві [181]. Це пов'язане з тим, що зазначений закон був доповнений визначенням досліджуваного терміну з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, яка містить термін «економічне насильство» як один з видів домашнього насильства [104].

Зазначені визначення свідчать про те, що фактично український законодавець не має чіткого формулювання поняття жорстокого поводження з дітьми, хоча текстуальний аналіз наведених визначень дозволяє зробити висновок, що ним охоплюються будь-які форми протизаконного впливу на дитину (фізичні, психологічні, економічні), що посягають, перш за все, на її нормальний розвиток, фізичне і, особливо, психологічне здоров'я, спричиняють істотну шкоду процесу первинної соціалізації та є вкрай небажаними для дитини і через це потребують заходів правового і, зокрема, кримінально-правового регулювання [200, с. 81].

Відсутність єдиного законодавчого підходу щодо розуміння досліджуваного поняття перешкоджає ефективному попередженню й подоланню даного суспільно небезпечного явища та призводить до появи значної кількості дискусійних питань. Загалом у поняття «жорстоке поводження з дитиною» окремі науковці включають будь-які протиправні дії по відношенню до дитини, приміром «синдром струсу немовлят» (СШН) [235, с. 101] тощо.

Жорстоке поводження з дітьми як форма домашнього насильства являється комплексним поняттям, яке слід розкривати через визначення

характеристик його складових. Такими складовими, як видно, є фізичне, психологічне й економічне насильство. Нормативне визначення зазначених понять міститься у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психологічному здоров'ю особи [178].

Як видно, законодавець при формулюванні поняття психологічного насильства зазначає, що останнє може стосуватися не лише безпосередньо потерпілої особи, а й третіх осіб, що обов'язково слід врахувати при формулюванні поняття жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства.

Окрім того, в законодавстві і науковій літературі вживаються терміни як психологічне, так і психічне насильство. Більш доцільним вважаємо використання терміну «психічне» насильство. Аргументи щодо такої позиції будуть наведені у наступному розділі дослідження.

Економічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи

документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [178].

Проте слід відмітити, що на практиці у певних випадках зустрічається підміна понять, коли економічне насильство помилково кваліфікується як психологічне. Наприклад, обвинувачений маючи прямий умисел на вчинення домашнього насильства, нецензурно ображав свою колишню дружину, чим вчинив психологічне насильство щодо останньої. Внаслідок цього жінка разом із шістьма неповнолітніми дітьми змушена була піти з будинку, в якому проживала, до свого батька, де їй довелося знаходитися протягом трьох місяців. При цьому потерпіла зазнала психологічних страждань, які виразились у погіршення якості її життя [33].

У літературі іноді виділяють ще й такий різновид жорстокого поводження з дітьми як недбале ставлення. При цьому під недбалим ставленням до дитини розуміють відсутність з боку батьків забезпечення належних умов, потрібних для здорового розвитку дитини, що включають наявність достатнього харчування, одягу, житла, виховання, освіти, медичної допомоги; а також відсутність уваги, залишення дитини без нагляду, внаслідок чого вона може стати жертвою нещасного випадку. Недбале ставлення може виникати як через об'єктивні причини (бідність, психічні хвороби батьків, їх недосвідченість), так і без них [169, с. 49–50].

Із зазначеного видно, що економічне насильство та недбале ставлення досить схожі поняття, проте економічне насильство є дещо ширшим поняттям та включає в себе недбале ставлення. Тому виділяти недбале ставлення як самостійну форму жорстокого поводження з дітьми немає потреби [247, с. 31]. Окрім цього, зважаючи на часту підміну понять «економічне» та «психологічне» насильство, а також враховуючи те, що внаслідок економічного насильства особа зазнає також і психологічних страждань, вважаємо за доцільне виключити з поняття домашнього насильства вказівку

на економічне насильство. Додатково така позиція буде аргументована у наступних розділах дослідження.

Таким чином, пропонуємо *жорстоке поводження з дітьми визначити як фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною.*

1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми

Дослідження елементів та ознак складу кримінального правопорушення головним чином дає підстави стверджувати про протиправність поведінки людини. Проте аналіз та визначення протиправності діяння дозволяє тільки частково відобразити його соціальну сутність – суспільну небезпечність, ступінь внутрішньої здатності завдати шкоди тим чи іншим соціальним інтересам, ступінь їх важливості не лише для окремої особи, а і для суспільства загалом, зміст таких інтересів, а також залежність змісту норми закону про кримінальну відповідальність від конкретних соціальних умов [115, с. 29]. Достатню відповідь на дане питання можна отримати при дослідженні соціальної необхідності (соціальної обумовленості) конкретної кримінально-правової норми.

Під соціальною обумовленістю норми закону про кримінальну відповідальність, як правило, розуміється відповідність даної норми потребам суспільства [158, с. 150]. З історії розвитку кримінального

законодавства відомо багато прикладів, коли раніше не карані діяння потім визнавалися кримінальними правопорушеннями. Кожна законодавча норма породжується реальними потребами суспільства у правовій охороні певних відносин [114, с. 52], проте водночас вона не завжди адекватно відображає таку потребу суспільства, може недостатньо відповідати їй і тому не досягати цілей, які поставив законодавець [132, с. 76]. Зважаючи на це, досить важливе значення має встановлення соціальної обумовленості кожної норми КК (в тому числі і ст. 126¹ КК), тобто її відповідності реальним суспільним потребам.

Слід зазначити, що певні труднощі виникають при встановленні чинників криміналізації тих чи інших діянь. Дана проблема дає підстави для дискусії та є не вирішеною до цього часу. Це пояснюється, у першу чергу, розбіжностями щодо змісту поняття «чинники криміналізації». Різні науковці під такими розуміють фактори, обставини, критерії, умови, принципи, основи, підстави тощо [159, с. 153]. У тлумачному словнику української мови поняття «фактор» визначається як умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища, чинник [29, с. 1526]. Звідси слідує, що дані поняття є синонімами. Вивчення значної кількості літературних джерел, присвячених питанням соціальної обумовленості, дає можливість стверджувати, що у більшості випадків науковці використовують термін «фактори криміналізації» [13, с. 16; 53, 13; 85, с. 16]. На думку С. Ф. Денисова та П. П. Сердюка, даний термін більше підходить безпосередньо до процесу криміналізації в якості однієї із її причин та вказує на об'єктивний характер криміналізації як потребу суспільства саме у такому захисті [62, с. 192]. Позначення «фактори» видається найбільш доречним, тому в даному дослідженні буде використовуватися саме цей термін.

Існує також неузгодженість при визначенні кількості факторів криміналізації і, як наслідок, – неузгодженість у їх систематизації [160, с. 9; 194, с. 12]. Наприклад, О. І. Коробєєв визначив близько двадцяти таких факторів, а також вказав на можливість їх збільшення щодо деяких

необережних кримінальних правопорушень [115, с. 33–34]. Як відмічає В. І. Борисов, при такій ситуації встановлення факторів соціальної обумовленості необхідно зв'язувати із самим предметом дослідження. Вимога щодо формального врахування всіх уже відомих факторів та тих, що будуть визначені в перспективі, не може бути стандартно прийнятною для будь-якого соціально-негативного масового явища. Виходячи з різниці в характері явищ і видах, якими зумовлюється кримінально-правова заборона, фактори, обумовлюючі встановлення й подальше існування певної кримінальної норми, можуть мати різний зміст та різнитися кількісно. Однак деякі фактори, дослідження яких відносно явища є теоретично допустимим, можуть найбільш загальним чином чи незначною мірою характеризувати кримінально-правову заборону. Тому враховуючи предмет дослідження, необхідно виділяти та аналізувати найбільш значущі фактори, сукупність яких буде достатньою, щоб обґрунтувати існування та удосконалення кримінально-правових норм, які охороняють дані суспільні відносини [23, с. 29–30].

Звернувшись до праць учених, які вивчали як окремі види, так і загалом кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх, можна помітити, що науковцями висловлені різні підходи щодо кількості та змісту факторів соціальної обумовленості досліджуваних ними діянь [72, с. 25]. М. Г. Заславська при аналізі неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей дослідила історичні, кримінологічні, соціальні та нормативні фактори [84, с. 12]. В. В. Гальцова при вирішенні питання соціальної обумовленості розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) зосередилась на соціальних факторах (соціологічних, соціально-демографічних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних), нормативно-правових та кримінологічних [49, с. 27]. О. І. Белова при дослідженні кримінальних правопорушень проти сім'ї та неповнолітніх дійшла висновку про необхідність вивчення кримінологічних, нормативних,

соціально-економічних, міжнародних та історичних факторів [17, с. 27]. Д. П. Євтеєва при наданні кримінально-правової характеристики зловживанню опікунськими правами зосередилася на соціальних, нормативно-правових, інституційних та кримінологічних факторах [72, с. 26]. Зважаючи на особливості домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми, для встановлення його соціальної обумовленості у межах даного дослідження доцільно і достатньо розглянути такі фактори: 1) історичні, що дозволяють на основі досвіду попередніх років встановити тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність і на основі цих даних спрогнозувати його майбутній розвиток; 2) нормативно-правові, що відображають систему правового регулювання та захисту прав неповнолітніх та відповідність нової кримінально-правової норми уже існуючим; 3) соціальні, що показують важливість відносин, які забезпечують нормальний психофізіологічний розвиток неповнолітніх; 4) кримінологічні, якими визначається суспільна небезпечність жорстокого поводження з дітьми, можливість та доцільність використання кримінально-правових заходів боротьби із даним кримінальним правопорушенням, його розповсюдженістю і латентністю.

Розглянемо більш детально кожен із зазначених факторів.

Історичні фактори. Історико-правовий аналіз кримінальних норм, які встановлюють відповідальність за жорстоке поводження з дітьми та інші кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, свідчить про його залежність від усвідомлення суспільством соціальної цінності належного розвитку неповнолітніх. Зважаючи на це, першими вітчизняними законодавчими актами, які передбачали відповідальність за різні види посягань на неповнолітніх, були норми церковного законодавства.

Своєрідне політичне становище українських земель, що перебували у складі декількох сусідніх держав, зумовило дію на їх території одночасно кількох нормативно-правових актів. Проте достатньо розвинуте право Київської Русі значно вплинуло на розвиток законодавства Великого

князівства Литовського і Польського королівства, в складі яких знаходилася частина української території.

Приміром, до Литовського статуту 1529 року було включено норми церковних уставів князя Ярослава і князя Володимира, в яких встановлювалась відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї і моралі. Хоча у Статуті були і кілька нових норм, зокрема положення про відповідальність батька за відмову утримувати дітей, відповідно до якого за вчинення даного діяння все майно батька відходило державі [215]. У II Литовському статуті 1566 року було передбачено кримінальну відповідальність за образу дітьми своїх батьків та викрадення чужої дитини [245].

Литовсько-російські норми права щодо захисту прав неповнолітніх значно вплинули на розвиток права Російської імперії та тих українських земель, які знаходились під її владою. Українські землі, які перебували у складі Польщі та Литви й після Люблінської унії увійшли до Речі Посполитої, мали певні особливості розвитку правової системи. Фактично це була рецепція Річчю Посполитою системи права Великого князівства Литовського.

Під час Визвольної війни на українських землях продовжували діяти Литовські Статути, але водночас на визволених територіях поширювались норми козацького звичаєвого права. Проте в частині захисту неповнолітніх більшою мірою підлягали застосуванню норми литовського права. Така ситуація пояснюється виникненням козацького звичаєвого права на базі Запорізької Січі, де мати сім'ю було заборонено [145, с. 172].

У другій половині XVIII ст. російський уряд скасував автономію України, внаслідок чого відбулося поширення на українські території російського феодального законодавства. На той час на українських землях діяла значна кількість дублюючих чи суперечливих правових актів, які потребували систематизації. З метою вирішення даної проблеми у 1744 році Сенату було представлено проект зведеного закону «Права, по котोरим

судитя малороссийский народ», який включав норми Магдебурзького права, Литовського Статуту та українські звичаєві норми. Проте даний нормативний акт в 1756 році був повернутий на доопрацювання гетьману Разумовському і в майбутньому вже не виносився на розгляд Сенату, проте окремі його положення реально застосовувалися [89, с. 233–234]. Цей Закон передбачав відповідальність за такі кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, як вбивство новонародженого, вбивство батьками дітей та викрадення дитини [173].

Суттєвим внеском у розвиток законодавства, яке встановлювало відповідальність за кримінально протиправні діяння проти сім'ї і неповнолітніх, було Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Даний нормативний акт в певній мірі ґрунтувався на положеннях уставів князя Ярослава та князя Володимира та на Литовських Статутах, проте містив окремий розділ II «Про злочини проти прав сімейних». До зазначеного розділу були включені, зокрема, глави «Про зловживання батьківської влади та про злочини дітей проти батьків» та «Про зловживання влади опікунів та піклувальників». Перша глава розділу II включала такі кримінальні правопорушення, як втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність, примушування дітей до шлюбу або чернецтва без їх згоди, розбещення моральності дітей і розтрату батьками майна дітей. Інші розділи Уложення про покарання кримінальні та виправні також передбачали відповідальність за викрадення та підміну дитини, каліцтво, побої, рани, розлад здоров'я, звідництво дітей, позбавлення волі, доведення дітей до самогубства, вбивство дітей, вбивство новонароджених монстрів і виродків, залишення незаконнонародженого напризволяще.

Проте, як уже зазначалося, дещо іншим було кримінальне законодавство Східної Галичини, Південної Буковини та Закарпаття, які до 1772 р. знаходились під владою Речі Посполитої, а потім стали колоніальними окраїнами Австро-Угорської монархії.

На Галичині та Буковині з 1787 р. набув чинності австрійський кримінальний кодекс, який у розділі «Злочини та проступки проти моральності» передбачав відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї і неповнолітніх. Даний нормативний акт встановлював відповідальність за насильницькі дії опікунів та піклувальників щодо своїх підопічних, статеві зносини з особами, які не досягли чотирнадцятирічного віку, вбивство матір'ю новонародженої дитини, залишення батьками своєї дитини без допомоги.

У 1852 р. була видана нова редакція зазначеного кодексу, яка також містила усі вищенаведені норми. Слід зазначити, що австрійський кримінальний кодекс був чинним на Галичині до 1932 р., тобто до прийняття там польського кримінального законодавства.

Проте австрійський кримінальний кодекс поширював свою дію тільки на територію Австрії, Буковини і Галичини. В Угорщині у 1879 р. було прийнято свій кримінальний кодекс, який був чинним і на Закарпатті. У розділі «Злочини проти моральності» даного кодексу також було встановлено відповідальність за кримінальні правопорушення проти сім'ї і неповнолітніх. Норми угорського кодексу щодо захисту дітей майже повністю відтворювали норми австрійського кримінального кодексу, проте різним було покарання, оскільки австрійське законодавство було більш суворим. Кримінальний кодекс Угорщини передбачав обов'язок батька турбуватися про матеріальне забезпечення дитини, а мати повинна була турбуватися про тіло та душу дитини [17, с. 16–17].

На українських землях, які перебували у складі Російської імперії, наступний етап розвитку кримінального права розпочався з прийняттям Уголовного уложення, яке було затверджене 22 травня 1903 р., проте у зв'язку з революційними подіями в країні повною мірою чинності так і не набрало [231].

Уголовне уложення 1903 р., на відміну від Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., містило досконаліші норми у сфері захисту

сім'ї і неповнолітніх, які були розміщені і главі XIX «Про злочини проти прав сімейних». Зазначені норми були подібними, проте сформульовані більш лаконічно та чітко.

Окрім того, відповідно до Уголовного уложення 1903 р. батьки, опікуни та піклувальники підлягали кримінальній відповідальності за жорстоке поводження, втягнення у жебрацтво чи інше аморальне заняття неповнолітніх, які не досягли 17 років, та примушування до шлюбу тих, хто не досяг 21 року, за умови, що шлюб мав місце. У ст. 423 Уложення було передбачено відповідальність за залишення малолітнього без нагляду, якщо внаслідок цього останній вчинив кримінальне правопорушення.

Кардинально змінилося відношення держави до сім'ї та захисту прав неповнолітніх після жовтневої революції 1917 р. У радянській державі в перші десятиріччя її існування не приділялася достатня увага сім'ї та сімейному вихованню неповнолітніх. Певною мірою зазначені соціальні інститути намагалися замінити вихованням у навчальних закладах, комсомольських, піонерських, партійних організаціях та робітничих колективах. Таким чином, сім'ю не визнавали самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. У жодному кримінальному кодексі радянських республік, України в тому числі, не було окремого розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти сім'ї і неповнолітніх. У кодексах містилися лише окремі суспільно небезпечні діяння, які посягали на зазначені відносини [17, с. 21].

У КК УСРР 1922 р. передбачалася відповідальність за непредставлення відомостей про знайдення немовляти, підміну та викрадення чужої дитини, підмову до самогубства неповнолітнього, статеві зносини із особою, що не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх. У 1924 р. кодекс був доповнений нормою про несплату аліментів та залишення батьками неповнолітніх дітей без підтримки [234].

КК УРСР 1927 р. майже повністю відтворював норми про кримінальні правопорушення проти сім'ї і неповнолітніх, які були у КК УСРР 1922 р.

Деяких змін зазнала лише стаття про несплату аліментів та залишення батьками неповнолітніх дітей без підтримки. Кримінально караною визнавалася не будь-яка несплата, а лише злісне ухилення від сплати коштів на утримання дитини, що були присуджені судом. Також криміналізовано було примушування до заняття жебрацтвом [233].

Законом СРСР «Про ліквідацію дитячої безпритульності й безнаглядності» від 31 травня 1935 р. КК УРСР 1927 р. був доповнений ст. 158¹, яка передбачала кримінальну відповідальність опікунів, які використовували опіку у корисливих цілях (використання майна, що залишили після смерті батьки; зайняття житлової площі тощо), та залишення без нагляду та необхідної матеріальної допомоги дітей, які перебувають під опікою [17, с. 22].

Значно розширились межі кримінально-правового захисту сім'ї і неповнолітніх у КК УРСР 1960 р. Зазначеним кодексом передбачалась відповідальність за залучення неповнолітніх до організованого збирання відходів (як вторинної сировини), небезпечних для здоров'я; втягнення неповнолітнього в немедичне вживання лікарських засобів, що викликають одурманювання; доведення неповнолітнього до стану сп'яніння; втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність; викрадення чужої дитини; розбещення неповнолітніх; статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості; розголошення таємниці усиновлення; залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги та зловживання опікунськими правами; незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей [124].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що історичний фактор соціальної обумовленості криміналізації жорстокого поводження з дітьми дає змогу встановити основні тенденції розвитку законодавства у даній сфері та на підставі цього спрогнозувати його розвиток у майбутньому. З вищенаведеного слідує, що встановлення кримінальної відповідальності за посягання на неповнолітніх має давні витоки. До того ж простежується

стійка тенденція посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин у даній сфері. Зважаючи на це, не виникає сумнівів щодо впливу історичного фактору криміналізації на сучасний етап розвитку кримінального законодавства щодо охорони дітей від суспільно небезпечних посягань.

Нормативно-правові фактори. Нормативно-правовий фактор криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми передбачає відповідність даної кримінально-правової норми уже існуючим нормам. Показником такої відповідності є: 1) запропонована кримінальна норма не повинна суперечити існуючим нормам; 2) криміналізація не повинна бути надлишковою – створювати ситуацію, коли за подібне діяння передбачена відповідальність іншою кримінальною нормою.

Зловживання своїми повноваженнями батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими дитині особами можуть заподіяти шкоду майновим та немайновим правам, свободам та законним інтересам дитини, закріпленим у Конституції України, міжнародних нормативно-правових актах та поточному законодавстві.

Правовою основою в регулюванні охоронюваних на законодавчому рівні суспільних відносин в Україні є насамперед Конституція. Від зловживань з боку батьків (осіб, що їх замінюють) чи інших близьких дитині осіб можуть постраждати такі передбачені на нормативному рівні права, як право власності, недоторканість житла, право на охорону здоров'я, достатній життєвий рівень, освіту, на вільний розвиток своєї особистості. Конституція України забезпечує право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), непорушність права приватної власності (ст. 41), право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на житло (ст. 47), на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48), право на охорону

здоров'я (ст. 49). Діти є рівними у своїх правах незалежно від походження. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52) [107].

Встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство в цілому та жорстоке поводження з дітьми як одну із форм домашнього насильства є свого роду правовою гарантією реалізації конституційних прав людини та дитини. Для характеристики соціальної обумовленості кримінально-правової норми важливе значення має встановлення відповідності такої норми положенням Конституції. Тому важливо встановити відсутність протиріч між даними нормативними актами. До того ж КК України має відображати реалізацію конституційних положень. Детальний аналіз ст. 126¹ КК дозволяє стверджувати, що дана норма не суперечить Основному Закону України, а лише логічно доповнює його положення щодо охорони та захисту прав дітей.

Важливе значення серед нормативних актів, які спрямовані на охорону прав та законних інтересів дітей, мають міжнародно-правові акти. Їх пріоритет відносно національного законодавства закріплений у Конституції України. До таких міжнародних документів слід віднести Женевську декларацію прав дитини 1924 р. [3], Загальну декларацію прав людини 1948 р. [76], Конвенцію Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [106], Декларацію прав дитини 1959 р. [61], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [141], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [142], Конвенцію ООН про права дитини 1989 р. [102], Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р. [48], Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. [103], Конвенцію МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. [101], Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, щодо

торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р. [240], Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. [191], Конвенцію Ради Європи про захист дітей від експлуатації і знущань сексуального характеру 2007 р. [105], Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 р. [104]. До того ж КК України був доповнений ст. 126¹ саме з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

У зазначених міжнародно-правових актах є прямі вказівки на необхідність встановлення адміністративної і кримінальної відповідальності за посягання на права та законні інтереси дітей, у тому числі за жорстоке поводження з ними. У процесі початкового ознайомлення зі змістом даних актів формується переконаність стосовно конкретизації та посилення кримінальної відповідальності за подібні суспільно небезпечні діяння. Тому наочною видається відповідність норми ст. 126¹ КК нормам міжнародного права.

З метою конкретизації положень Конституції України та ратифікованих Україною міжнародних договорів у сфері захисту прав й інтересів дітей, в тому числі від жорстокого поводження, були прийняті Закони України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [181] та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. [178], Постанова КМУ від 22.08.2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [180], Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» [64], Постанова КМУ «Про

забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 1 червня 2020 р. № 585 [177], Наказ МОН України від 2 жовтня 2018 р. № 1047 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами» [179].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» на державу покладено обов'язок щодо захисту дитини від усіх форм домашнього насильства й інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, сексуального насильства, в тому числі з боку батьків і осіб, які їх замінюють [181]. Тобто законодавець розрізняє домашнє насильство щодо дитини та жорстоке поводження з дитиною як більш широке поняття. Вважаємо, що зазначене є однією із підстав виділення жорстокого поводження з дітьми в окремий склад кримінального правопорушення.

Важливе значення при криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми відіграє аналіз норм, які закріплені в інших галузях законодавства. Зокрема, відповідно до ст. 289 ЦК України фізична особа не може піддаватися жорстокому поводженню. Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей і підопічних не допустиме [246]. Подібне положення міститься і у ст. 150 Сімейного кодексу [207]. Норми цивільного та сімейного законодавства такого змісту певною мірою обумовлюють необхідність існування норми в КК, яка б забезпечила як превентивний вплив, так і функцію покарання винних. До того ж ст. 126¹ КК не перебуває в «ізоляції» від адміністративного законодавства. Аналіз останнього дав змогу виявити статтю, за якою можна притягти до відповідальності винних за домашнє насильство, в тому числі за жорстоке поводження з дітьми. Так, за ст. 173² КУпАП настає відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисного вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи

економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психологічному здоров'ю потерпілого [99].

При цьому домашнє насильство кваліфікується як кримінальне правопорушення за ст. 126¹ КК, якщо воно вчинялося систематично (три і більше рази), на відміну від домашнього насильства як адміністративного правопорушення за ст. 173² КУпАП, яке вчиняється несистематично (один-два рази).

З вищенаведеного слідує висновок, що норма ст. 126¹ КК не суперечить існуючим нормам цивільного, адміністративного законодавства та нормативним актам, які конкретизують зміст прав та законних інтересів неповнолітніх.

Аналіз чинного кримінального законодавства дав змогу виявити, що кримінально-правовий захист дітей здійснюється за допомогою низки норм. Більшість таких норм має на меті захист неповнолітніх від кримінальних протиправних посягань на їх життя, здоров'я, статеву свободу та недоторканість з боку сторонніх осіб. І лише окремі норми встановлюють відповідальність за посягання з боку батьків (осіб, що їх замінюють) або інших близьких дитині осіб. До таких складів кримінальних правопорушень можна віднести умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹ КК); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК).

Окрім того, у багатьох статтях Особливої частини КК посягання на малолітніх чи неповнолітніх з боку батьків (осіб, що їх замінюють) чи інших близьких дитині осіб передбачене в якості кваліфікуючої ознаки. До таких

кримінальних правопорушень можна віднести залишення в небезпеці, вчинене матір'ю щодо новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135 КК); торгівлю людьми, вчинену щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або щодо малолітнього (ч. 3 ст. 149 КК); статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (ч. 2 ст. 155 КК); вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (ч. 2 ст. 156 КК); втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, вчинене батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього (ч. 2 ст. 304 КК); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, вчинене батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього (ч. 2 ст. 323 КК).

Вищевикладене свідчить про відсутність у КК України, окрім ст. 126¹, інших статей, за якими можна притягти до відповідальності винних за домашнє насильство, в тому числі за жорстоке поводження з дітьми з боку близьких осіб. Тому криміналізація даного діяння не є надлишковою.

Соціальні фактори. Соціальні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми показують важливість відносин, які забезпечують нормальний психофізіологічний розвиток неповнолітніх. Соціальний фактор також визначається відповідністю криміналізації жорстокого поводження з дітьми основним тенденціям суспільної та державної соціальної політики, стану громадської думки, рівню та характеру суспільної свідомості [152].

Найбільш суттєвий вплив на процес формування та розвитку особистості має саме сім'я [86, с. 10; 92, с. 58]. Як зазначають соціологи, монополія сім'ї щодо регулювання дітонародження, інтимних стосунків та догляду за дітьми буде зберігатися і у майбутньому [213, с. 220]. В сім'ї дітям передається мова, чесноти, духовні цінності, звичаї, зразки поведінки та задовольняються емоційні потреби людини. У благополучній сім'ї створюється максимально сприятливе середовище для фізичного та соматичного здоров'я, формування психологічного, емоційного і морального стану дітей [109, с. 19].

Законодавець визнав значимість інституту сім'ї та дитинства на нормативному рівні, зазначивши у преамбулі до Закону України «Про охорону дитинства» про те, що охорона дитинства в Україні – це стратегічний загальнонаціональний пріоритет, який має важливе значення для ефективності внутрішньої політики держави та забезпечення національної безпеки України. Зазначеним Законом з метою реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, соціальний захист, освіту, всебічний розвиток і виховання в сімейному оточенні встановлено основні засади державної політики в даній сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [181]. Тому базовим принципом діяльності відповідних органів державної влади України має бути захист прав й інтересів дитини.

Проблема жорстокого поводження з дітьми сьогодні має особливу актуальність, оскільки це соціальне явище становить загрозу нормальному розвитку підростаючого покоління [16, с. 181]. На сьогодні ситуації, коли діти зазнають страждань, на жаль, непоодинокі. Частіше це стосується проблемних сімей, де часто батьки вважають дитину своєю власністю та вважають, що мають право її бити, позбавляти їжі і т.п. [27, с. 26].

Діти, які зазнали жорстокого поводження, отримують психологічну травму, в результаті чого вони розвиваються з деякими поведінковими та емоційними особливостями. Більшість учених, які досліджували дану

проблему, впевнені, що у дітей, які пережили насильство у майбутньому формуються певні особистісні розлади. Такі діти мають труднощі у навчанні, поведінкові та емоційні проблеми порівняно з дітьми, в сім'ях яких насильство відсутнє [169, с. 50]. Вони мають труднощі соціалізації: у них відсутні навички спілкування з однолітками, порушені зв'язки з дорослими. Діти, які зазнали насильства, часто знаходять вирішення своїх проблем у асоціальному, кримінальному середовищі, вживанні алкоголю чи наркотиків. Також неповнолітні потерпілі від насильства нерідко в майбутньому не мають бажання навчатися та працювати, реалізувати себе як особистість, створювати сім'ї та народжувати дітей. Така ситуація вкрай негативно впливає в цілому на соціально-економічний розвиток країни та суспільства [251, с. 296].

Проте в Україні існує ще й проблема необізнаності дітей щодо можливостей захисту від жорстокого поводження в родині та отримання допомоги. У більшості випадків діти не звертаються самостійно до відповідних служб та не сподіваються на те, що про їх становище повідомлять дорослі. Хоча, наприклад, у багатьох країнах повідомлення про жорстоке поводження з дітьми частіше надходять від представників громади (знайомих сім'ї, сусідів) чи вчителів. В Україні ж існує протилежна тенденція – освітяни є прихильниками позиції невторчання, а діти не звертаються до них через страх та недовіру [27, с. 26–27]. Хоча наразі Україна робить суттєві кроки на шляху до вдосконалення захисту дітей від жорстокого поводження в сім'ї. Це простежується на підставі прийняття значної кількості нормативно-правових актів та програмних документів уряду. Так, Кабінетом Міністрів України прийнято Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, відповідно до якої розв'язання проблеми забезпечення захисту дітей від насильства вбачається у формуванні політики громадської нетерпимості до будь-яких форм насильства щодо дітей; створенні системи ефективної профілактики та протидії домашньому

насильству над дітьми; активізації інформаційно-просвітницької роботи із запобігання будь-яких форм насильства щодо дітей тощо [63].

Окрім того, розпорядженням КМУ була схвалена Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі на період до 2023 року, в якій зазначено що домашнє насильство є однією із найгостріших соціальних проблем, найбільш вразливими до якої є жінки та діти. Метою Програми є забезпечення розбудови системи запобігання і протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі згідно з міжнародними стандартами та Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в умовах децентралізації й запровадження комплексних дій і заходів, спрямованих на зменшення масштабу даного явища [108].

Слід також відмітити, що за словами Заступника Міністра соціальної політики України з питань європейської інтеграції Сергія Ніжинського, наразі Міністерство соціальної політики України, Міністерство юстиції України спільно з Міністерством внутрішніх справ України планують створити реєстр кривдників, які вчинили домашнє насильство. Такий реєстр планують зробити з метою обліку притягнення винних осіб до передбаченої законом відповідальності, запровадження для них позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (у випадку систематичного вчинення насильства) та формування зміни їх поведінки [144].

Проблема домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми може бути вирішена насамперед завдяки правовому вихованню населення, ліквідації безробіття, підвищенню матеріального рівня життя громадян. ЗМІ через широке висвітлення проблем жорстокого поводження з дітьми, пропагування ідеї ненасильницького вирішення конфліктних ситуацій, привернення уваги громадськості до даного явища мають сприяти

подоланню правової неосвіченості населення щодо своїх прав і механізму дії закону [134, с. 6].

За зазначених обставин суспільною свідомістю та громадською думкою в Україні досить позитивно сприймаються заходи, спрямовані на захист неповнолітніх від жорстокого поводження в сім'ї. До того ж внаслідок удосконалення національного механізму міжвідомчої взаємодії у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, останнім часом кількість звернень щодо фактів домашнього насильства зростає. Така ситуація свідчить про позитивну тенденцію розуміння чоловіками, жінками і дітьми факту порушення їх прав та зростання довіри до органів державної влади [144].

Кримінологічні фактори. Кримінологічні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми обумовлюються суспільною небезпечністю такого діяння, можливістю та доцільністю застосування кримінально-правових заходів боротьби з даним кримінальним правопорушенням, його поширеністю та рівнем латентності.

Суспільна небезпечність будь-якого діяння насамперед залежить від соціальної цінності відносин, які зазнають шкоди внаслідок вчинення відносно дитини кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК. Цінність таких відносин у тому, що в їх межах здійснюється захист як немайнових, так і майнових прав дитини. Більш детально дані суспільні відносини будуть проаналізовані у розділі, присвяченому об'єкту досліджуваного кримінального правопорушення. Тут лише варто зауважити, що кримінальні правопорушення відносно дітей посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей, реалізацію їх майнових та немайнових прав, свобод та законних інтересів. Зазначені відносини фактично можна назвати одним із основних чинників забезпечення стабільності суспільства, його фізіологічного, духовного, психологічного та економічного розвитку [17, с. 28]. Домашнє насильство у

формі жорстокого поводження з дітьми порушує нормальне існування та розвиток дитини, чим завдається істотна шкода суспільству і державі.

До того ж при встановленні суспільної небезпечності діяння слід враховувати ту шкоду, якої можуть зазнати суспільні відносини. Для визначення її величини важливо з'ясувати соціальні властивості такої шкоди, особливе місце серед яких посідають: поліоб'єктність відносин, яким вона заподіюється, неможливість усунення такої шкоди та її тяжкість.

При характеристиці поліоб'єктності відносин, яким заподіюється шкода при вчиненні домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми, необхідно відмітити, що такими відносинами є: 1) суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний, духовний, психологічний та інтелектуальний розвиток дітей; 2) суспільні відносини, що забезпечують майнові права та інтереси дітей, тобто майнові відносини. Таким чином, внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого 126¹ КК, шкода заподіюється цілому комплексу особистих немайнових та майнових відносин.

Тут слід також зазначити, що відповідно до висновків дослідження, яке було проведене UNFPA I UNICEF у 2018 році в Україні та деяких країнах Східної Європи і Центральної Азії, якщо у родині має місце домашнє насильство між батьками, то у більшості випадків від фізичного насильства страждають і діти, які крім того живуть у постійному страху та зазнають негативних психологічних наслідків. Діти, які стали свідками насильства між власними батьками, в майбутньому також з високою ймовірністю можуть стати жертвами домашнього насильства.

Так, у Казакстані жінки, батьки яких застосовували психологічне чи фізичне насильство щодо їх матерів, у 3,43 рази частіше також зазнавали сексуального чи фізичного насильства від своїх партнерів. У Туреччині 51 % жінок, які піддавалися насильству з боку своїх чоловіків, повідомили, що їх матері також зазнавали насильства. Одночасно 51% чоловіків-кривдників зазначили, що їх матері також зазнали домашнього насильства.

До того ж з більшою ймовірністю вчиняють насильство щодо власних дітей батьки, які в дитинстві також зазнали домашнього насильства [6, с. 15–16].

Окрім того, суспільна небезпечність домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми посилюється також фактором діапазону можливостей, що мають батьки (особи, що їх заміняють) чи інші близькі дитині особи. Такі особи мають певний «кредит довіри», діти очікують від них допомоги, проте останні навпаки вчиняють ганебні дії. Як наслідок шкода фізичному та психологічному розвитку дитини не може бути відшкодована у повному обсязі [249, с. 262].

Суттєвий вплив на суспільну небезпечність досліджуваного кримінального правопорушення має і соціально вразливе становище потерпілого, яке через його вік може бути обумовлене безпомічністю, несамотійністю чи матеріальною залежністю від винного [72, с. 39–40]. У зв'язку з цим досить важливо, щоб уповноважені особи відповідних державних органів перестали недооцінювати наслідки жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства та більше уваги приділяли цьому питанню з метою виявлення та протидії даному кримінальному правопорушенню.

Більш детально суспільна небезпечність жорстокого поводження з дітьми буде розглянута при дослідженні об'єктивної сторони даного діяння. Проте вже зараз можна стверджувати, що жорстоке поводження з дітьми як форма домашнього насильства є більш суспільно небезпечним діянням, ніж, домашнє насильство щодо повнолітньої особи.

Таким чином, соціальна цінність відносин, які забезпечують нормальний розвиток дітей, являється достатньою для їх охорони за допомогою кримінально-правової норми.

Розглядаючи питання відносно доцільності кримінально-правових заходів у боротьбі з домашнім насильством у формі жорстокого поводження з дітьми, слід підкреслити, що встановлення кримінальної відповідальності за будь-яке діяння являється крайнім заходом боротьби з таким

правопорушенням. Особи, які вчиняють будь-яке насильство щодо дітей, можуть бути притягнуті до адміністративної чи цивільно-правової відповідальності, проте застосування лише таких заходів реагування видається недостатнім. Окрім того, особи, винні у жорстокому поводженні з дітьми, можуть бути одночасно притягнуті до кримінальної чи адміністративної відповідальності та цивільно-правової. Так, дитина безпосередньо (якщо вона досягла чотирнадцяти років (ст. 18, ч. 4 ст. 152 СК)) [207] чи її законний представник мають право подати позовну заяву до суду з метою відшкодування потерпілому матеріальної та моральної шкоди.

Складовою кримінологічного фактору криміналізації будь-якого суспільно небезпечного діяння є його поширеність. Вона, на відміну від суспільної небезпечності, повинна бути достатньо високою. Крім того, поширеність як фактор криміналізації існує тільки за умови наявності так званої відносної поширеності. З одного боку, діяння, яке визнається кримінальним правопорушенням, має бути проявом певних загальних тенденцій, а не мати характер одиничних суспільних явищ. З іншого боку, не повинні визнаватися кримінальними правопорушеннями надто поширені у суспільстві діяння, які мають масовий характер і не сприймаються як кримінально протиправні більшістю населення. З цього приводу у науці кримінального права зазначається, що криміналізація дуже поширених форм поведінки, безперечно, була б дисфункціональною, так як результат перевершив би практичні можливості кримінальної юстиції і таким чином стала б нормою безкарності діянь, визнаних кримінально протиправними [152, с. 217–218].

При характеристиці поширеності досліджуваного кримінального правопорушення, слід також відмітити, що за офіційними даними жорстоке поводження з дітьми не має значної поширеності. Проте деякі статистичні дані свідчать, що 95 % потерпілих від домашнього насильства становлять жінки, а у 75 % проявів домашнього насильства страждають діти [67].

Згідно з проведенням у 2014–2015 роках Київським міжнародним інститутом соціології опитуванням громадської думки «Насильство щодо дітей в Україні», хоча б одного з видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного) зазнавали 65 % дітей віком від 12 до 17 років [148, с. 7].

Кожного року в Україні насильства зазнають понад 100 000 осіб. Тут слід також відмітити, що до грудня 2017 року досліджуване правопорушення визначалося як «насильство у сім'ї», проте відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» термінологія була змінена на «домашнє насильство».

У 2017 році було зареєстровано 110 932 заяв та повідомлень з приводу домашнього насильства (насильства у сім'ї), з яких від дітей – 1 391; у 2018 р. – 115 473, від дітей – 1 418 [91, с. 16–17]; у 2019 р. – 141 814, від дітей – 1 881 [7, с. 11]; у 2020 р. – 211 362, від дітей – 2 756 [227], у 2021 – 325 599, від дітей – 5 334 р. [228]; у 2022 р. – 251 829 [75], від дітей – 10 % від загальної кількості звернень [88].

У 2019 р. обліковано 1 068 кримінальних правопорушень за ст. 126¹ КК, у 2020 р. – 2 212, у 2021 р. – 2 431, у 2022 р. – 1 496². При цьому засуджено було у 2019 р. – 225 осіб, у 2020 р. – 921, у 2021 р. – 1 455, у 2022 р. – 929³.

Згідно з даними, відображеними у звітності судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження, у 2019 р. потерпілими від домашнього насильства були визнані 156 осіб, з них дітей – 2; у 2020 р. – 649, з них дітей – 6; у 2021 р. – 985, з них дітей – 12; у 2022 р. – 608, з них дітей – 7⁴.

² Наведені дані взяті зі щорічних звітів Генеральної прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

³ Наведені дані взяті зі щорічних звітів судів. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

⁴ Наведені дані взяті зі щорічних звітів судів. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

Проаналізувавши 226 вироків, винесених у 2019–2023 роках, удалося встановити, що фактично постраждалими були щонайменше 58 дітей, хоча лише 4 з них отримали офіційний статус потерпілих. При цьому 6 дітей були безпосередніми жертвами насильства разом зі своїми матерями, а потерпілими офіційно були визнані лише останні. Крім того, принаймні 48 дітей стали свідками домашнього насильства, яке було вчинене щодо їх батьків, проте у більшості вироків не відображено, що такі діти також є постраждалими від домашнього насильства. Можна припустити, що діти могли бути свідками при вчиненні домашнього насильства у більшій кількості справ, проте будь-які згадки з цього приводу відсутні, оскільки коли обвинувачений не заперечує свою вину, докази не досліджуються детально. Таким чином, при аналізі відповідних вироків неможливо встановити реальну кількість дітей, що постраждали від домашнього насильства. Причиною цьому може бути відсутність правильного розуміння поняття «особа, що постраждала від домашнього насильства» та належної взаємодії окремих ланок системи правоохоронних та судових органів [7, с. 27–29].

Окрім того, за ст. 126¹ КК кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення, тобто згідно з ч. 1 ст. 477 КПК розпочинається тільки на підставі заяви потерпілого [125]. Тому навіть за умови, що вже існує відкрите провадження щодо домашнього насильства відносно одного з батьків дитини, для визнання дитини-свідка потерпілим слід за заявою законного представника такої дитини від її імені ініціювати окреме провадження. Подібна процедура затрудняє процес визнання потерпілими від домашнього насильства дітей-свідків. Проте насправді вчинення таких формальних процедур не є дуже складним, а лише вимагає впровадження відповідної практики у роботу правоохоронних та судових органів. Тому на початковому етапі потрібно більш активно залучати слідчих, прокурорів і суддів, які б змогли пояснити дорослим потерпілим важливість відкриття окремого кримінального провадження для визнання

потерпілими їх дітей, яким також заподіюється шкода від домашнього насильства [7, с. 27–29].

Вищенаведене дає підстави стверджувати про необхідність виділення жорстокого поводження з дітьми в окремий склад кримінального правопорушення. У такому випадку особи, які вчиняють домашнє насильство в присутності дитини будуть додатково підлягати відповідальності за новою нормою.

Слід відмітити, що з 2019 року відбулося помітне збільшення кількості заяв щодо домашнього насильства. Причинами цього може бути зростання уваги суспільства до даної проблеми, підвищення обізнаності населення, внесення змін до законодавства, прийняття нових норм з подальшим їх обговоренням у соціальних мережах та ЗМІ. Зростання кількості таких заяв та повідомлень свідчить також про підвищення спроможності ідентифікації домашнього насильства та готовності говорити про дану проблему [7, с. 11–12].

Зросла кількість звернень з питань домашнього насильства і під час пандемії COVID-19, оскільки самоізоляція стала каталізатором конфліктів та причиною росту випадків домашнього насильства у всьому світі. За даними UNICEF з початку 2020 року в Україні втричі зріс рівень домашнього насильства, а щодо дітей – вдвічі [202].

Наведені вище статистичні дані свідчать про те, що в Україні насильство щодо неповнолітніх не є масовим явищем, подібна поведінка засуджується суспільством та сприймається як кримінально протиправна. З іншого боку, жорстоке поводження з дітьми є досить поширеним та виступає проявом деяких загальних негативних тенденцій [250, с. 516]. Усе це є свідченням наявності такого фактору криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми, як їх відносна поширеність.

Проте одночасно така ситуація дає всі підстави вважати, що дане кримінальне правопорушення має високий рівень латентності. Латентність

жорстокого поводження з дітьми може мати природний чи штучний характер. При наявності природного характеру латентності факт вчинення кримінального правопорушення відомий винному, а правоохоронні, правозастосовні органи, посадові особи або окремі громадяни про це нічого не знають. Такі ситуації типові у великих містах, де приватне життя громадян більш закрите, ніж у невеличких населених пунктах. У випадку штучного характеру латентності факт вчинення кримінального правопорушення відомий посадовим особам чи деяким громадянам, проте вони про це не повідомляють відповідні органи [60, с. 27–28]. Така ситуація характерна для невеликих сіл, селищ чи міст, так як там між жителями існує більш тісний контакт. Тому одночасно через їх правовий нігілізм, недостатньо активну громадянську позицію чи інші чинники інформація про кримінальне правопорушення може залишатися прихованою.

Латентність жорстокого поводження з дітьми з боку батьків (осіб, що їх замінюють) чи інших близьких дитині осіб обумовлюється ще й тим, що іноді дітей, які фактично постраждали чи були свідками домашнього насильства, не визнають потерпілими. Передбачена Стамбульською конвенцією концепція «дитина–свідок=дитина постраждала» від домашнього насильства наразі не застосовується ні правоохоронною, ні судовою системами України. У протоколах про вчинення адміністративного правопорушення працівники поліції не виділяють дітей в якості свідків домашнього насильства, внаслідок чого діти не набувають статусу потерпілих від домашнього насильства. Було встановлено, що у 81 % справ діти не були ні потерпілими, ні свідками, оскільки в рішенні суду про них не згадувалося. Натомість тільки у 5 % справ діти фігурували як свідки з вказівкою про це у судовому рішенні; у 5 % справ суди визнали дітей потерпілими від домашнього насильства [87]. Проблема ускладнена і тим, що на відміну від дорослих, діти, які не досягли 14-річного віку, можуть лише через законних представників реалізовувати право на доступ до правосуддя. Проте зважаючи на те, що на практиці законні представники не

завжди діють в інтересах дитини, проблема домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми залишається латентною, а статистика правоохоронних органів та судів не відображає реальної картини, тому складно оцінити справжні масштаби цього явища [7, с. 41].

Проаналізувавши дані вчинення домашнього насильства (в тому числі жорстокого поводження з дітьми) на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну видно, що кількість зафіксованих випадків домашнього насильства у порівнянні з попередніми роками є значно меншою. Протягом першого півріччя 2022 р. було задокументовано на 27,5 % менше звернень до поліції з приводу домашнього насильства, порівняно з першим півріччям 2021 р. Проте дана статистика не свідчить про те, що домашнє насильство у зв'язку з війною стало вчинятися рідше. Скоріше за все люди не звертаються за юридичною допомогою через зумовлені війною бар'єри. Постраждала особа іноді сама нівелює існуючу проблему, оскільки вважає, що зараз це не в пріоритеті, «не на часі», так як у держави і так вистачає проблем. Постраждала особа не вірить, що звернення до поліції буде ефективним, оскільки увага суспільства привернена до ситуації у державі. Водночас така особа може бути обтяженою вирішенням інших власних нагальних проблем, пов'язаних з безпекою, житлом, роботою, дітьми тощо. Можуть мати місце ситуації, коли особа не має доступу до послуг, які надаються в Україні, оскільки опинилася у тимчасовій окупації. Ще однією із причин зменшення звернень до правоохоронних органів з приводу домашнього насильства є те, що значна кількість громадян виїхала з країни.

Таким чином, зазначені фактори у своїй сукупності значно вплинули на кількість звернень. Водночас домашнє насильство, в тому числі і стосовно дітей, під час війни в Україні не зникло, не втратило свою актуальність, а залишається такою ж проблемою, як і в мирний час [87]. Тому у зв'язку з латентністю даного виду кримінальних правопорушень досліджувана проблема залишається недооціненою при

розробці та реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашнього насильства стосовно дітей.

Як висновок, домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми являє собою діяння, яке є суспільно небезпечним і відносно поширеним, що свідчить про наявність кримінологічного фактору соціальної обумовленості його криміналізації, і навіть, можливості виділення в окремий склад кримінального правопорушення.

1.3. Міжнародні стандарти та міжнародна судова практика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми

На міжнародному рівні боротьба із жорстоким поводженням з дітьми розпочалася з появою міжнародного механізму визнання і захисту прав та інтересів дітей, що відбулося в кінці XIX – на початку XX століття. У літературі наводиться приклад 8-річної Марі Елен Уільсон із Балтимора, яку постійно била і кривдила її мати. На допомогу дівчинці у 1874 році прийшли члени місцевого осередку Співтовариства по боротьбі із жорстоким ставленням до тварин. З цього часу в США розпочався рух із надання допомоги дітям, що піддаються насильству у сім'ї чи за її межами, який швидко поширився і в інших країнах світу [116, с. 6–7].

У 1924 році Ліга Націй ухвалила Женевську декларацію прав дитини, якою було визначено заходи, спрямовані на захист дітей від рабства, економічної експлуатації, дитячої праці, торгівлі дітьми, проституції та повної влади батьків [3].

На рівні ООН міжнародно-правові засади щодо запобігання жорстокому поводженню з дітьми були покладені ще Загальною декларацією прав людини 1948 року. У даному міжнародному нормативно-правовому акті передбачено, що діти потребують особливого нагляду та допомоги. В ст. 5 Загальної декларації прав людини зазначено, що ніхто не

має зазнавати тортур чи жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання [76]. Тут слід відмітити, що діти мають такі ж права як і дорослі, але з деякими особливостями.

Необхідність охорони дитини від усіх форм насильства передбачена й Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., документами таких спеціалізованих організацій у межах ООН, як Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці і т.п. У ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Жодна особа без її вільної згоди не може бути піддана науковим чи медичним дослідом [141]. Зазначена заборона розповсюджується на всіх осіб, в тому числі і дітей.

У 1959 році у межах ООН було прийнято Декларацію прав дитини – документ, який безпосередньо спрямований на захист дітей від порушення їх прав, а також будь-яких видів насильства [61]. Декларація прав дитини містить десять коротких декларативних статей, програмних положень, які закликають батьків, окремих осіб, місцеву владу, уряд та державні органи визнати викладені у ній права та свободи і дотримуватися їх. Це десять правових та соціальних принципів, що суттєво вплинули на політику та діяльність урядів і звичайних громадян у всьому світі. Проте юридично декларація не мала обов'язкової сили і містила тільки рекомендації Державам-учасницям. У всьому світі спостерігалось погіршення становища дітей, що потребувало більш дієвих заходів міжнародно-правового характеру для захисту та забезпечення прав дитини.

20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Конвенція ООН про права дитини, розробка якої тривала з 1979 року. В день її відкриття для підписання (26 січня 1990 року) Конвенція вступила в дію та була підписана 61 країною. Станом на листопад 2019 року Конвенцію ратифікували 193 країни. В Україні Конвенція ООН про права дитини була

ратифікована Постановою ВР від 27 лютого 1991 року та набула чинності 27 вересня 1991 року.

Конвенція є міжнародно-правовим договором, а тому має обов'язкову юридичну силу для країн, які її ратифікували, в тому числі й для України. Комітет ООН з прав дитини («моніторинговий орган», «орган контролю за дотриманням Конвенції») здійснює контроль за виконанням Конвенції ООН про права дитини. Зазначений Комітет складається із незалежних експертів, які є загально визнаними фахівцями у галузі прав людини в цілому та дитини зокрема. Держави-учасниці самі обирають таких експертів, проте останні діють від свого імені. Усі країни, в тому числі і Україна, повинні звітувати кожні п'ять років перед Комітетом про виконання зобов'язань, передбачених Конвенцією.

Конвенцію ООН про права дитини ще називають «світовою конституцією прав дитини». Вона проголошує право на достатній для забезпечення дитини рівень життя, ліквідацію сексуальної і економічної експлуатації, право на особистий захист від психологічного та фізичного насильства, фізичних форм експлуатації та ін. [116, с. 6–8].

Принципово важливу роль Конвенція відіграє у викорінюванні насильства щодо дітей. Значна частина її положень спрямована на захист дітей від усіх форм насильства та протидію жорсткому поводженню.

Так, ст. 19 Конвенції передбачає, що Держави-учасниці мають вживати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні та просвітні заходи з метою захисту дитини від будь-яких форм фізичного і психологічного насильства, образ, зловживань, відсутності піклування або недбалого та брутального поводження і експлуатації, в тому числі сексуальних зловживань, з боку батьків, законних опікунів або будь-яких інших осіб, які турбуються про дитину. Відповідно до ст. 37 Держави-учасниці мають забезпечити, щоб жодна дитина не була піддана катуванням й іншим жорстоким, нелюдським чи принижуючим гідність видам поводження або покарання. У ст. 37 Конвенції зазначено, що Держави-

учасниці мають вживати усіх необхідних заходів для сприяння психологічному та фізичному відновленню і соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою будь-яких видів експлуатації, нехтування, зловживань, катувань або будь-яких жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження, покарання або збройних конфліктів [102].

Таким чином, Конвенцією ООН про права дитини категорично забороняються усі форми насильства відносно дітей, катування й інші жорстокі, нелюдські чи принижуючі гідність види поводження або покарання відносно дитини. Але в той же час Конвенція не містить визначення зазначених понять і не розкриває їх можливі форми, які становлять їх зміст. Для з'ясування змісту даних понять слід звертатися до ряду міжнародно-правових документів, які діють у межах ООН і Ради Європи. Тут слід виходити із того, що насильство відносно дітей повинно розглядатися під кутом попередження принижуючого гідність та жорстокого поводження і покарання, заборона яких являється однією із основних людських свобод та напряду впливає з поняття людської гідності [116, с. 9–10].

Проаналізувавши деякі основні міжнародні стандарти щодо протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми, прийняті на рівні ООН, доречно розглянути регіональні стандарти, які діють у Європі, оскільки Україна є європейською державою.

Серед таких документів слід відмітити Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (Європейську конвенцію з прав людини) [106], яка була прийнята Радою Європи у 1950 році. Україна ратифікувала дану Конвенцію 17 липня 1997 року, таким чином узявши на себе зобов'язання дотримуватися і неухильно виконувати її положення та визнавши компетенцію Європейського суду з прав людини стосовно забезпечення дотримання даних зобов'язань [218, с. 26].

У випадку домашнього насильства, в тому числі щодо дитини, можуть бути порушені такі передбачені Європейською конвенцією права людини,

як право на життя (ст. 2), право не бути підданим катуванню чи нелюдському чи принижуючому гідність поводженню або покаранню (ст. 3), право на вільне від рабства та примусової праці життя (ст. 4), право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8). Одночасно, особа, яка зазнає домашнього насильства, може бути жертвою дискримінації (ст. 14), або може бути порушено її право на ефективний правовий захист (ст. 13) [106] у разі, коли у державі не створено відповідних законів і не запроваджено на практиці принцип рівного доступу до засобів захисту своїх прав у випадку насильства у сім'ї.

Тривалий час катування, нелюдське або принижуюче гідність поводження чи покарання, заборонені ст. 3 Європейської конвенції з прав людини, тлумачилися лише як порушення прав людини виключно зі сторони держави через дії її службових або посадових осіб. Однак останнім часом відбулися кардинальні зміни у трактуванні зазначеної статті. Наразі нелюдське або принижуюче гідність поводження розглядається не лише у площині «людина-держава», а й визнається порушенням прав людини, що, у випадку домашнього насильства, має місце в приватній сфері між фізичними особами. Так, Європейський суд з прав людини зазначив, що усі сумніви відносно того, чи повинна держава нести відповідальність за ст. 3 Європейської конвенції з прав людини через нелюдське поводження, вчинене приватними особами, повинні бути відкинуті. Це пояснюється тим, що обов'язок кожної країни, що ратифікувала Конвенцію, передбачений у її ст. 1, полягає у гарантуванні будь-якій особі, яка знаходиться під її юрисдикцією, прав та свобод, передбачених Конвенцією. Тому ст. 3 Конвенції вимагає від держави вжиття заходів для забезпечення того, щоб приватні особи не були піддані катуванням, нелюдському чи принижуючому гідність поводженню або покаранню, в тому числі жорстокому поводженню з боку приватних осіб. Діти й інші вразливі особи повинні знаходитись під захистом держави від подібного посягання на особисту недоторканість [198]. Проте Європейський суд встановив, що

нелюдське поводження повинне досягти мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3. Це прямо залежить від обставин справи, зокрема, суті такого поводження, його тривалості, емоційних та фізичних наслідків, а інколи від віку, статі та стану здоров'я потерпілої особи. Тому державу, яка не може захистити осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, від тривалого насильства в сім'ї, можуть визнати такою, що не виконала свої позитивні зобов'язання щодо захисту людини від нелюдського чи принижуючого гідність поводження, навіть якщо це відбувається у родині [218, с. 28].

Необхідно також звернути увагу на єдність стандартів ООН та європейських стандартів стосовно попередження жорстокого поводження з дітьми. Про цей факт свідчить те, що Європейський суд посилається у своїх рішеннях на Конвенцію ООН про права дитини. Так, у справі «А проти Великобританії» Суд прямо послався на статті 19 та 37 зазначеної Конвенції та порекомендував державам забезпечувати захист дітей, які знаходяться під опікою батьків чи інших осіб, від усіх форм психологічного і фізичного насильства. У зазначеному рішенні Суд однозначно вказав, що держава несе відповідальність за захист дітей у сім'ї та будь-якому іншому місці. Тобто ігнорування з боку держави проблеми жорстокого поводження з дітьми у сім'ї чи інших приватних установах, невжиття заходів щодо його попередження, розцінюється як потурання подібним діям зі сторони держави і може означати порушення міжнародно-правових зобов'язань стосовно захисту дітей.

Про активну діяльність у межах Ради Європи, спрямовану на протидію жорстокому поводженню з дітьми у сім'ї та його негативному впливу на належний розвиток дитини, свідчить прийняття Комітетом міністрів Ради Європи низки рекомендацій Державам-учасницям Ради Європи, які повинні враховуватися Державами-членами під час визначення відповідних напрямів державної політики і планів дій, спрямованих на їх реалізацію, зокрема Рекомендації №R(79)17 про захист дітей від поганого

поводження; Рекомендації №R(85)4 про насильство в сім'ї; Рекомендації №R(85)11 про становище жертви в рамках кримінального права і кримінального судочинства; Рекомендації №R(87)21 про надання допомоги і підтримки жертвам і про запобігання перетворенню особи на жертву; Рекомендації №R(90)2 про соціальні заходи щодо насильства у сім'ї; Рекомендації №R(93)2 про медико-соціальні аспекти поганого поводження з дітьми; Рекомендації №R(2002)5 щодо захисту від насильства жінок [116, с. 17–18].

На увагу заслуговують положення Рекомендації №R(85)4 про насильство у сім'ї, прийнятої у 1985 році. Зокрема, в даній Рекомендації було зазначено, що насильство в сім'ї зачіпає інтереси як дітей, так і жінок, хоча і різним чином. Діти мають право на особливий захист зі сторони суспільства від будь-якого зловживання владою в сім'ї й інших утвореннях, а також від будь-якої форми дискримінації чи пригноблення. Рекомендацією також передбачено необхідність державного втручання в ситуації насильства у родині. Так, було зазначено про необхідність, з метою захисту жертв і уникнення повторення подібних ситуацій, розроблення та впровадження швидких заходів реагування на насильство у сім'ї; спеціальних заходів захисту дітей від насильства у сім'ї та шкідливого впливу такого насильства на їх розвиток; перегляду законодавства щодо покарання дітей, особливо тілесних покарань, з метою заборонити чи обмежити такі покарання. Проте цікаво, що одночасно з рекомендацією застосовувати кримінальні санкції у виключних випадках (не розпочинати судового переслідування за фактами насильства в сім'ї, крім випадків, коли цього вимагає жертва чи потребують громадські інтереси), Комітет Міністрів рекомендував криміналізувати протиправні діяння, що вчиняються в сім'ї (запровадити спеціальні обвинувачення) [197].

Слід також звернути увагу і на окремі положення Рекомендації №R(2002)5 щодо захисту від насильства жінок, яка була прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 30 квітня 2002 року. Рекомендація

містить дев'ять основних кроків, які мають бути прийняті державами з метою подолання насильства щодо жінок та насильства у сім'ї в цілому. Державам-членам Ради Європи було рекомендовано вжити додаткових заходів щодо насильства у сім'ї, зокрема криміналізувати усі види насильства у сім'ї; переглянути та/або підвищити, де це потрібно, санкції з метою покарання за напади та бійки, вчинені у сім'ї, незалежно від того, кого із членів сім'ї це стосується. Окрім цього Рекомендацією визначено принципи судочинства в справах про насильство відносно жінок, у тому числі і насильства у сім'ї. Серед даних положень – обов'язок держави вжити спеціальних заходів для захисту прав дитини під час судового процесу; надати дітям можливість пред'явити судовий позов через свого законного представника, громадську чи приватну організацію, чи повнолітню особу за власним вибором, визнану судовими органами, за необхідності надати дітям безкоштовну юридичну допомогу тощо [218, с. 29–31].

Зазначені та деякі інші положення Рекомендації №R(85)4 про насильство у сім'ї та Рекомендації №R(2002)5 щодо захисту від насильства жінок були покладені в основу Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [104], яку було відкрито для підписання 11 травня 2011 року в Стамбулі. Україною дана Конвенція була підписана 7 листопада 2011 року.

Проте з часу прийняття першої Рекомендації відбулась деяка зміна термінології. Так, у Рекомендаціях №R(85)4 та №R(2002)5 використовувалось поняття «насильство в сім'ї», а на сьогодні Рада Європи користується поняттям «домашнє насильство». Це обумовлено вдосконаленням розуміння даного явища на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. Термін «домашнє насильство» являється більш універсальним порівняно з терміном «насильство в сім'ї», так як включає умисні насильницькі дії не лише зі сторони членів сім'ї, а й з боку інтимних партнерів незалежно від місця вчинення таких дій і форм насильства.

Так, відповідно до ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами під домашнім насильством слід розуміти усі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що відбуваються в сім'ї або в межах місця проживання чи між колишнім або теперішнім подружжям чи партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник разом з жертвою.

Особлива увага в даному міжнародно-правовому акті приділяється жінкам, проте Конвенція застосовується до усіх жертв домашнього насильства, в тому числі і дітей.

Конвенція побудована на переконанні, що припинення насильства щодо жінок і домашнього насильства вимагає комплексних і мультидисциплінарних заходів і стратегій, учасниками яких є не лише державні структури і правоохоронні органи, але і громадські організації та інші інститути громадянського суспільства та приватний сектор. Сторони мають створити один чи більше координаційних органів, які повинні здійснювати впровадження, координацію, моніторинг і оцінку політики та заходів із запобігання і подолання усіх форм насильства щодо жінок та домашнього насильства (ст. 10).

Окрім того, в Конвенції зазначено про необхідність проведення загальних освітніх та інформаційних кампаній щодо руйнування стереотипів, що легітимізують насильство і залишають суспільство толерантним до нього, зміни ставлення до проявів насильства, розвитку діяльності у сфері просвіти та навчання фахівців. Сторонам Конвенції також необхідно забезпечити належні механізми ефективного співробітництва усіх державних установ, у тому числі правоохоронних органів, прокуратури, судів й інших неурядових організацій та установ з питань захисту та надання підтримки жертвам і свідкам будь-яких форм домашнього насильства. Така підтримка повинна надаватися незалежно від бажання жертви висувати обвинувачення до кривдника (ст. 18). Сторони мають забезпечити створення

у достатній кількості легкодоступних та належних притулків для жертв домашнього насильства, особливо жінок та їх дітей (ст. 23). Під час надання підтримки та захисту таких жертв повинні обов'язково враховуватися права та потреби дітей-свідків будь-яких форм насильства (ст. 26).

Стаття 46 Конвенції встановлює перелік обтяжуючих обставин домашнього насильства, серед яких слід відмітити вчинення правопорушення щодо дитини чи в її присутності [104]. У зв'язку з тим, що в Україні діти-жертви та діти-свідки часто не визнаються потерпілими від кримінального правопорушення [4, с. 106], вчинення домашнього насильства у присутності дитини ми пропонуємо вважати жорстоким поведінням з дитиною незалежно від віку, відповідальність за яке передбачити в якості окремого складу кримінального правопорушення. Наразі ж у п. 6. ч. 1. ст. 67 є така обтяжуюча обставина як вчинення кримінального правопорушення в присутності дитини, проте лише малолітньої. Одночасно доцільно було б не зазначати нову норму у ст. 477 КПК як кримінальне правопорушення, провадження щодо якого здійснюється у формі приватного обвинувачення. До того ж у ст. 55 Конвенції зазначено, що Сторони мають забезпечити, щоб розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за фізичне, сексуальне насильство, обрізання жіночих статевих органів, примусовий шлюб, примусовий аборт або стерилізацію не залежали лише від поданої жертвою скарги чи заяви, а мали місце навіть у випадку, коли жертва забирає скаргу чи заяву.

Також у Конвенції передбачено, що одночасно з позбавленням волі до порушників можуть застосовуватись і такі заходи, як нагляд, контроль та позбавлення батьківських прав, коли інтереси дитини, які можуть включати у себе безпеку жертви, не можуть бути гарантовані будь-яким іншим чином (ст. 45). Важливим є і положення ст. 31, де зазначено, що при встановленні права відвідування, місця проживання та встановленні опіки щодо дітей

необхідно обов'язково враховувати випадки насильства, включаючи факти домашнього насильства [104].

Слід зауважити, що Україна 20 червня 2022 року ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [186]. Ратифіковані Україною міжнародні документи є частиною національного законодавства, тому вони повинні застосовуватися не тільки як додаткова аргументація позиції суду в конкретній справі, а й як норма права, що діє у даній сфері суспільних відносин.

Проаналізувавши міжнародні стандарти в сфері запобігання й протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми, слід розглянути і міжнародну судову практику (практику Європейського суду з прав людини) з цього питання.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. при розгляді справ суди застосовують Європейську конвенцію з прав людини і практику Суду в якості джерела права [175]. Тобто навіть у разі відсутності рішень проти України у справах про домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми національні суди при розгляді подібних справ мають право використовувати з цього питання рішення проти інших держав. Це такі рішення, як *A. проти Сполученого Королівства*, *Контрова проти Словаччини*, *Беваква та С. проти Болгарії*, *Бранко Томасік та інші проти Хорватії*, *E. С. та інші проти Словаччини*. Саме дані рішення у системі рішень Європейського суду стали прецедентними в справах щодо домашнього насильства відносно дітей. Тому доцільно розглянути деякі з них.

Справа «A. проти Сполученого Королівства». Дана справа стосується фізичного насильства у сім'ї щодо дитини. Заявник А. 1984 року народження (на момент звернення до Європейського суду йому виповнилося 10 років) і його молодший брат систематично зазнавали

фізичного насильства зі сторони вітчима. Перший випадок насильства був зафіксований у травні 1990 року. Після цього А. та його брата поставили на місцевий облік захисту дітей, а вітчим отримав попередження від поліції. Проте у листопаді 1991 року дітей зняли з обліку.

У лютому 1993 року шкільний учитель повідомив Департамент соціальних послуг про те, що зі слів брата заявника А. вітчим б'є останнього палицею. А. того ж дня оглянув лікар та виявив численні синці, які відповідно до висновку з'явилися внаслідок неодноразових та з великою силою ударів садовою палицею. Вітчима заарештували, проте наступного дня відпустили під заставу.

У лютому 1994 року вітчима звинуватили у нападі, поєднаному з нанесенням тілесних ушкоджень. Захисник обвинуваченого під час розгляду справи у суді не оскаржував сам факт систематичного побиття дитини, але хотів довести, що такі заходи були необхідними та виправданими, так як А. був складною дитиною та не підкорявся шкільній і родинній дисципліні. На законодавчому рівні у Сполученому Королівстві на той час існувала загальна норма, яка забороняла нанесення тілесних ушкоджень. Але державний обвинувач у межах кримінального судочинства стосовно нападу на дитину мав довести присяжним, що поєднаний із нанесенням тілесних ушкоджень напад не був законним покаранням. Тих батьків та осіб, що їх заміняють, які застосовували помірні та виправдані у даних обставинах покарання, захищав закон. Тому звертаючись до присяжних суддя повідомив, що останні повинні оцінити не факт застосування тілесних покарань, а чи були вони у даному випадку достатньо обґрунтованими. Більшістю голосів присяжні визнали обвинуваченого не винним у нанесенні тілесних ушкоджень А.

Проте 16 липня 1994 року неповнолітній А. звернувся до Європейської комісії з прав людини. Заявник поскаржився, що держава не захистила його від жорстокого поводження зі сторони вітчима, що є порушенням Європейської конвенції з прав людини, а саме ст. 3 про

заборону катувань та ст. 8 про право на повагу до приватного й сімейного життя. Окрім того, А. зазначив, що йому відмовили в юридичному захисті за скаргою, що є порушенням ст. 13 про право на ефективний засіб юридичного захисту, а також указав на те, що національне законодавство щодо заборони нападів являється дискримінаційним відносно дітей, оскільки порушує ст. 14 про заборону дискримінації.

В 1997 році Європейська комісія з прав людини одноголосно дійшла висновку про порушення ст. 3 Конвенції, проте встановила відсутність порушення ст. 13, а також відмітила про недоцільність розгляду скарги за ст. 8 і ст. 14. Справу було передано до Європейського суду з прав людини.

Тут цікавим видається той факт, що Уряд Сполученого Королівства не заперечував проти висновку Комісії в частині порушення ст. 3 Конвенції, однак просив Європейський суд обмежитися розглядом справи без яких-небудь загальних заяв стосовно тілесних покарань дітей. При цьому заявник (неповнолітній А.) просив Суд підтвердити те, що національне законодавство не повинне ні прямо, ні опосередковано миритися з будь-яким рівнем умисного насильства щодо дітей.

У 1998 році Європейським судом було винесене рішення, у якому зазначалося, що покарання А. було негуманним і принизливим поведженням, що являється порушенням ст. 3 Європейської конвенції. Також Суд відмітив, що жорстоке поведження повинне досягти мінімального рівня жорстокості для того, щоб підпадати під дію ст. 3. Проте оцінка даного мінімуму є відносною. Вона визначається залежно від усіх обставин справи, приміром, характеру і умов поведження, тривалості, психологічних та фізичних наслідків, а в деяких випадках від віку, статі та стану здоров'я потерпілого. Також Суд зазначив про те, що діти мають право на державний захист у вигляді ефективного стримування серйозних посягань на особисту недоторканість. Європейський суд установив, що законодавством Великої Британії не було забезпечено заявникові належного

захисту від поведження і покарання, що мало наслідком порушення ст. 3 Конвенції.

Заявникові А. Суд присудив компенсацію моральної шкоди розміром 10 000 фунтів стерлінгів і покриття судових витрат розміром 20 000 фунтів стерлінгів [1].

До того ж, уряд Сполученого Королівства визнав, що на той час закон дійсно не забезпечував дітям адекватного захисту, а тому має бути переглянутий. Внаслідок цього законодавство країни було змінено так, що тілесні покарання дітей взагалі були заборонені [218, с. 42].

Заслуговує на увагу і наступна справа, яка розглядалася Європейським судом, та стосується домашнього насильства, в тому числі і щодо дітей.

Справа «Контрова проти Словаччини». Заявниця Контрова була заміжня і мала 2-х дітей 1997 та 2001 року народження. 2 листопада 2002 року Контрова подала до поліції заяву про напад та побиття її електричним кабелем з боку чоловіка, де повідомила також про те, що насильство було тривалим. Заявниця надала довідку лікаря, в якій було зазначено, що отримані травми мали наслідок у вигляді втрати працездатності протягом семи днів. Проте через два тижні Контрова разом з чоловіком прийшли до поліції, щоб відкликати заяву. Поліцейський порадив заявниці для уникнення проблем зі слідством подати довідку, що отримані травми не завадили їй приступити до роботи вже через шість днів. Справа була закрита поліцією як незначне правопорушення.

Проте 26 грудня 2002 року чоловік учинив повторний напад, поєднаний із погрозою вбивства не лише заявниці, а і їхніх дітей. При цьому реальність погрози була підсилена наявністю вогнепальної зброї. Про даний факт поліцію повідомили рідні потерпілої, а згодом і вона сама. На місце події виїхали поліцейські, проте на момент їх прибуття чоловіка вдома вже не було. Заявницю разом з дітьми представники поліції відвезли до її батьків та запропонували вранці прийти до відділку з метою написання заяви. Але

поліція не вжила необхідних заходів для забезпечення безпеки жертв домашнього насильства. 31 грудня 2002 року чоловік заявниці застрелив обох дітей та себе.

На протязі 2003–2006 років Контрова намагалася притягти поліцейських до кримінальної відповідальності за службову недбалість, яка спричинила загибель дітей. Проте суд або не визнавав вини поліцейських, або покарання мало умовний характер.

20 лютого 2004 року заявниця звернулася до Європейського суду з прав людини. У скарзі вона зазначила, що поліцейські, незважаючи на наявну у них інформацію про погрози чоловіка вбити її та дітей, не вжили необхідних заходів для захисту її сімейного, приватного життя та життя дітей. Також Контрова вказала на неможливість отримання компенсації за моральні страждання, які вона пережила внаслідок втрати дітей. Заявниця поскаржилася на порушення ст.ст. 2, 6 та 8 Європейської конвенції з прав людини. Окрім того, Суд з власної ініціативи вирішив розглянути питання щодо застосування ст. 13 Конвенції в поєднанні зі ст. 2 та 8.

У 2007 році Європейський суд прийняв рішення у даній справі, яким було встановлено порушення ст. 2 Конвенції, оскільки влада не змогла захистити життя дітей, та ст. 13 у зв'язку з відсутністю у національному законодавстві ефективного правового засобу захисту для отримання компенсації за моральні страждання внаслідок втрати дітей.

Суд указав на те, що ст. 2 Конвенції зобов'язує держави не тільки утримуватися від незаконного і умисного позбавлення життя, а й уживати усіх необхідних заходів з метою захисту осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. Суд також установив, що при вирішенні питань щодо порушення державою ст. 13 у поєднанні зі ст. 2 Конвенції у зв'язку з неможливістю отримання компенсації за моральну шкоду, у відповідних випадках Суд сам може приймати рішення щодо справедливої компенсації, враховуючи стрес, біль, розчарування та неспокій, які пережила потерпіла сторона. У цій справі Суд призначив компенсацію за заподіяну моральну

шкоду у розмірі 25 000 євро і 4 300 євро за понесені фактичні витрати у справі [2].

Доцільно розглянути і наступну справу, яка розглядалася Європейським судом, та стосується домашнього насильства (в тому числі щодо дитини) та затягування з вирішенням питання щодо місця проживання дитини.

Справа «Беваква та С. проти Болгарії». Заявниця Валентина Беваква, 1974 року народження, була заміжня з 1995 року. У шлюбі в 1997 році у неї народився син С. У березні 2000 року заявники переїхали від чоловіка через його агресивну поведінку. В той же день В. Беваква подала на розлучення та визначення тимчасового місця проживання дитини. Але розгляд справи про розлучення був затягнутий, а питання щодо встановлення тимчасового місця проживання дитини не було розглянуте. Чоловік протягом року систематично вчиняв акти психологічного і фізичного насильства щодо жінки та дитини. Заявниця разом із сином протягом чотирьох днів знаходилась у притулку для жертв домашнього насильства, проте її попередили про загрозу кримінальної відповідальності за викрадення дитини, внаслідок чого суд не на її користь вирішить питання про місце проживання дитини. Водночас чоловік постійно забирав дитину та перешкоджав заявниці спілкуватися з нею. Беваква неодноразово зверталася із заявами про насильство до поліції, проте своєчасної та ефективної допомоги не отримала. Прохання щодо визначення тимчасового місця перебування дитини не розглядалося як пріоритетне та вирішувалося більше року після розлучення. Згодом заявниця знову постраждала від насильства зі сторони колишнього чоловіка, але у відкритті кримінального провадження їй було відмовлено у зв'язку з тим, що це «приватна справа», тому вона потребує приватного обвинувачення.

23 листопада 2000 року Валентина Беваква разом із своїм сином С. звернулися до Європейського суду. Остаточне рішення щодо розлучення та визначення місця проживання дитини національним судом було вирішене

тільки влітку 2001 року. Заявники поскаржились до Європейського суду на те, що суди не вирішили протягом розумного строку питання визначення місця проживання дитини та не змогли надати допомогу заявниці, яка страждала від домашнього насильства з боку колишнього чоловіка. Заявники скаржились на порушення ст. 3 про заборону катувань, ч. 1 ст. 6 про право на справедливий судовий розгляд справи впродовж розумного строку, ст. 8 про право на повагу до приватного та сімейного життя, ст. 13 про право на ефективний засіб юридичного захисту і ст. 14 про заборону дискримінації.

Проте Європейський суд вирішив, що порушення прав, передбачених ст. ст. 3, 13 і 14 Конвенції, не було, а тому оцінював порушення лише ст. 6 та ст. 8.

Європейський суд під час розгляду справи зазначив про те, що хоча основним об'єктом ст. 8 Конвенції і є захист фізичних осіб від свавілля державних органів, проте її додатковими об'єктами можуть бути в тому числі й позитивні зобов'язання, які знаходять свій прояв у «повазі» до приватного і сімейного життя та можуть включати у себе застосування заходів по врегулюванню відносин між фізичними особами. Діти мають право на ефективний захист. Суд указав і на те, що поняття приватного життя включає у себе психологічну і фізичну недоторканість особи. До того ж позитивні зобов'язання державних органів щодо забезпечення прав, передбачених ст.ст. 2 і 3 Конвенції, а у деяких випадках і ст. 8 самостійно чи у поєднанні зі ст. 3, включають обов'язок на практиці застосовувати відповідне законодавство, яке дозволяє захистити від насильства з боку фізичних осіб .

Європейський суд у своєму рішенні визнав порушення ст. 8 Конвенції, зокрема невиконання державою позитивних зобов'язань стосовно забезпечення поваги до приватного та сімейного життя В. Бавакви та її сина С. На думку Суду право заявників на повагу до приватного та сімейного життя було порушене через неспроможність національного суду своєчасно

вирішити питання щодо тимчасового місця проживання дитини. Це вплинуло на благополуччя та життя заявника С. в цілому. Також у рішенні Суду було зазначено, що відношення до домашнього насильства як до «приватної справи» несумісне з обов'язком держави щодо захисту сімейного життя громадян, у тому числі і заявників. Європейським судом було призначено 4 000 євро компенсації для обох заявників за моральну шкоду і 3 000 євро компенсації за витрати у справі.

Наведені рішення наочно показують ставлення Європейського суду з прав людини до проблеми домашнього насильства та поступове визнання даної проблеми такою, що зачіпає не тільки окремо взятую родину, а й публічні інтереси. Домашнє насильство на даний час вважається грубим порушенням прав людини. На думку Європейського суду, у державі може бути досить багато законів, спрямованих на протидію домашньому насильству, проте вони не матимуть жодного сенсу, якщо не будуть забезпечені дієвими механізмами застосування. На рівні Ради Європи та Європейського суду з прав людини визначено, що основною метою діяльності держави з протидії домашньому насильству виступає забезпечення безпеки і захисту жертв такого насильства [218, с. 50–51].

Україна, на жаль, наразі належить до тих держав, у яких ще не має ефективної системи захисту і надання допомоги жертвам домашнього насильства, на що неодноразово зверталася увага різних міжнародних організацій, у тому числі і Ради Європи. Недієвість системи протидії домашньому насильству, захисту і надання допомоги жертвам домашнього насильства в Україні зумовлені не так недосконалістю законодавства, як неефективною роботою правоохоронних та судових органів. Доки наша держава не зможе реально забезпечувати безпеку жертвам домашнього насильства, доки громадяни України будуть страждати від такого насильства та звертатися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини.

Висновки до розділу 1

На підставі викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки:

1. Жорстоке поводження з дітьми – це фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною.

2. Наразі за жорстоке поводження з дітьми з боку близьких осіб винних можна притягти до відповідальності за домашнє насильство як за одну із форм останнього.

3. Виходячи з положень ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» законодавець розрізняє домашнє насильство щодо дитини та жорстоке поводження з дитиною як більш широке поняття. Зазначене є однією із підстав виділення жорстокого поводження з дітьми в окремий склад кримінального правопорушення.

4. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми підтверджується низкою факторів, основними з яких є історичні, нормативно-правові, соціальні та кримінологічні.

5. Історичні фактори дозволяють на підставі досвіду минулих років встановити тенденції розвитку кримінального законодавства у сфері охорони та захисту дітей і на підставі цього спрогнозувати його розвиток у майбутньому.

Криміналізація посягань на неповнолітніх має давні витоки. Першими вітчизняними законодавчими актами, якими встановлювалпсь відповідальність за посягання на неповнолітніх, були норми церковного

законодавства. Кримінальна відповідальність за посягання на права та інтереси дітей була передбачена у Литовських статутах 1529, 1566 років, австрійському кримінальному кодексі 1787 року, Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, Кримінальному кодексі Угорщини 1879 року, Уголовному уложенні 1903 року, КК УСРР 1922 року, КК УРСР 1927 року, КК УРСР 1960 року, які діяли на території сучасної України. При цьому простежується стійка тенденція посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин у даній сфері.

6. Нормативно-правовий фактор криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми передбачає відповідність даної статті уже існуючим нормам. Показником такої відповідності є те, що, по-перше, запропонована кримінально-правова норма не повинна суперечити вже існуючим; по-друге, криміналізація не повинна бути надлишковою, тобто створювати ситуацію, коли за подібне діяння вже встановлена відповідальність іншою кримінально-правовою нормою.

Проведене дослідження Конституції України, міжнародно-правових актів та актів національного законодавства дозволяє стверджувати, що існування кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми (ст. 126¹ КК) не суперечить положенням зазначених нормативних актів, а лише логічно доповнює їх положення щодо охорони та захисту прав дітей. Ретельний аналіз КК України свідчить про відсутність у ньому, окрім ст. 126¹, інших статей, за якими можна притягти до відповідальності винних за домашнє насильство, в тому числі за жорстоке поводження з дітьми. Тому криміналізація даного діяння не є надлишковою.

7. Соціальні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми показують важливість відносин, які забезпечують нормальний психофізіологічний розвиток неповнолітніх. Соціальний фактор також визначається відповідністю криміналізації

жорстокого поводження з дітьми основним тенденціям суспільної та державної соціальної політики, стану громадської думки, рівню та характеру суспільної свідомості.

Проблема жорстокого поводження з дітьми сьогодні має особливу актуальність, оскільки це соціальне явище становить загрозу нормальному розвитку підростаючого покоління. Більшість учених, які досліджували дане питання, впевнені, що у дітей, які пережили насильство, у майбутньому формуються певні особистісні розлади. Такі діти мають труднощі у навчанні, поведінкові та емоційні проблеми та часто знаходять вирішення своїх проблем у асоціальному, кримінальному середовищі, вживанні алкоголю чи наркотиків. Така ситуація вкрай негативно відбивається здоров'ї суспільства у цілому.

Наразі Україна робить суттєві кроки на шляху до вдосконалення захисту дітей від жорстокого поводження в сім'ї. Це простежується на підставі прийняття значної кількості нормативно-правових актів та програмних документів уряду, відповідно до яких розв'язання проблеми забезпечення захисту дітей від насильства вбачається у формуванні політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства щодо дітей; створенні системи ефективної профілактики й протидії домашньому насильству над дітьми; активізації інформаційно-просвітницької роботи із запобігання усіх форм насильства над дітьми тощо. Наразі в Україні суспільною свідомістю та громадською думкою досить позитивно сприймаються заходи, спрямовані на захист неповнолітніх від жорстокого поводження в сім'ї.

8. Кримінологічні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми обумовлюються суспільною небезпечністю такого діяння, можливістю та доцільністю застосування кримінально-правових заходів боротьби з даним кримінальним правопорушенням, його поширеністю та рівнем латентності.

Суспільна небезпечність будь-якого діяння насамперед залежить від соціальної цінності відносин, які зазнають шкоди внаслідок вчинення відносно дитини кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК. Кримінальні правопорушення відносно дітей посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток дітей, реалізацію їх майнових та немайнових прав, свобод та законних інтересів. Тому внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого 126¹ КК, шкода заподіюється цілому комплексу особистих немайнових та майнових відносин. У зв'язку з цим соціальна цінність досліджуваних відносин являється достатньою для їх охорони за допомогою кримінально-правової норми.

Офіційні статистичні дані свідчать про те, що в Україні насильство щодо неповнолітніх не є масовим явищем, подібна поведінка засуджується суспільством та сприймається як кримінально протиправна. З іншого боку, жорстоке поводження з дітьми є досить поширеним та виступає проявом деяких загальних негативних тенденцій. Усе це є свідченням наявності такого фактору криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми, як їх відносна поширеність. Проте одночасно така ситуація дає всі підстави вважати, що дане кримінальне правопорушення має високий рівень латентності.

9. Основними міжнародними нормативними актами з протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми є Женевська декларація прав дитини 1924 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 р., а також документи спеціалізованих

організацій у межах ООН, таких як Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я і т.п.

10. Про активну діяльність у межах Ради Європи, спрямовану на протидію жорстокому поводженню з дітьми у сім'ї та його негативному впливу на належний розвиток дитини, свідчить прийняття Комітетом міністрів Ради Європи низки рекомендацій Державам-учасницям Ради Європи, які повинні враховуватися Державами-членами під час визначення відповідних напрямів державної політики і планів дій, спрямованих на їх реалізацію, зокрема: Рекомендації №R(79)17 про захист дітей від поганого поводження; Рекомендації №R(85)4 про насильство у сім'ї; Рекомендації №R(85)11 про становище жертви у рамках кримінального права та кримінального судочинства; Рекомендації №R(87)21 про надання допомоги та підтримки жертвам і запобігання перетворенню особи на жертву; Рекомендації №R(90)2 про соціальні заходи щодо насильства у сім'ї; Рекомендації №R(93)2 про медико-соціальні аспекти поганого поводження з дітьми; Рекомендації №R(2002)5 щодо захисту від насильства жінок.

11. Стаття 46 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами встановлює перелік обтяжуючих обставин домашнього насильства, серед яких слід відмітити вчинення правопорушення щодо дитини чи в її присутності. У зв'язку з тим, що в Україні діти-жертви та діти-свідки часто не визнаються потерпілими від кримінального правопорушення, вчинення домашнього насильства у присутності дитини ми пропонуємо вважати жорстоким поводженням з дитиною незалежно від віку, відповідальність за яке передбачити в якості окремого складу кримінального правопорушення. Наразі ж у п. 6. ч. 1. ст. 67 є така обтяжуюча обставина як вчинення кримінального правопорушення в присутності дитини, проте лише малолітньої. Одночасно доцільно було б не зазначати нову норму у ст. 477 КПК як кримінальне правопорушення, провадження щодо якого здійснюється у формі приватного обвинувачення. До того ж у ст. 55

Конвенції зазначено, що Сторони мають забезпечити, щоб розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за фізичне насильство не залежали лише від поданої жертвою скарги чи заяви, а мали місце навіть у випадку, коли жертва забирає скаргу чи заяву.

12. Незважаючи на відсутність рішень проти України у справах про домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми, національні суди при розгляді подібних справ мають право використовувати рішення з цього питання проти інших держав. Такими показовими рішеннями є справи А. проти Сполученого Королівства, Контрова проти Словаччини, Беваква та С. проти Болгарії, Бранко Томасік та інші проти Хорватії, Е. С. та інші проти Словаччини. Саме дані рішення у системі рішень Європейського суду стали прецедентними у справах стосовно домашнього насильства відносно дітей.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

2.1. Об'єкт жорстокого поведження з дітьми

Підставою кримінальної відповідальності відповідно до положень ч. 1 ст. 2 КК є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК.

Об'єкт є одним із обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення. Його встановлення та ретельний аналіз дає змогу дати відповіді на запитання щодо сутності охоронюваного блага, кола осіб, які безпосередньо зацікавлені у його охороні, а також щодо предметного змісту соціального зв'язку між зацікавленими особами. У деяких випадках характеристика об'єкта кримінального правопорушення також допомагає з уточненням меж дії кримінально-правової норми, відмежуванням правомірного діяння від кримінально протиправного, правильною кваліфікацією вчиненого діяння та його наслідків.

У науці кримінального права проблема об'єкта кримінального правопорушення являється однією із основних та найбільш спірних. Загальновизнаною є позиція, згідно з якою об'єктом є те, на що посягає особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, і чому внаслідок цього або заподіюється реальна шкода, або створюється загроза її заподіяння. Проте стосовно змісту поняття об'єкта кримінального правопорушення думки науковців відрізняються.

У працях деяких учених кінця XVIII – початку XX століття об'єктом кримінального правопорушення вважалися забезпечені законом суб'єктивні права [212, с. 57; 214, с. 84]. Деякі криміналісти того часу виділяли формальний та матеріальний аспекти об'єкта. Формально кримінальне правопорушення вважали порушенням конкретної норми права, а

матеріально – втручанням у сферу інтересів (благ), охоронюваних даними нормами [18, с. 161; 135, с. 145–146; 150, с. 64; 206, с. 243–244]. В деяких працях наводилося конкретніше визначення поняття об'єкта кримінального правопорушення. Так, В. В. Єсіпов як об'єкт кримінально протиправного посягання розглядав державу, суспільство й окрему особу [70, с. 257], О. Ф. Кістяківський – лише людину [94, с. 280], С. В. Познишев – конкретні відносини, речі та стани осіб чи речей, що охороняються законом під загрозою покарання та в цілому охоплюються поняттям «правові блага» (життя, здоров'я, майно, свобода тощо) [170, с. 53].

У науці радянського періоду, в основному внаслідок застосування у кримінальному праві деяких положень марксистсько-ленінського вчення, першочергове значення надавалося суспільній небезпечності як властивості кримінально протиправного діяння, тому об'єкт кримінального правопорушення, починаючи з роботи А. А. Піонтковського [163, с. 129–130], переважна більшість авторів ототожнювали лише із суспільними відносинами [26, с. 69–71; 78, с. 52; 111, с. 14–15; 192, с. 32–33; 223, с. 175]. В. Я. Тацій у своїх працях уточнив про те, що об'єктом усіх кримінальних правопорушень є не система суспільних відносин в цілому, а тільки ті, які охороняються кримінальним законом [219, с. 14]. Деякі вчені пропонували інші погляди щодо об'єкта кримінального правопорушення, наприклад, розглядали його як правове благо [98, с. 65]; норму права в єдності з певними матеріалізованими явищами – інтересами, благами з акцентом на останніх [18, с. 161; 127, с. 12–13; 206, с. 80; 242, с. 5], захищений нормою життєвий інтерес, суб'єктивне право [214, с. 94], людину, інтереси [90, с. 41; 203, с. 114], охоронювані законом про кримінальну відповідальність сфери життєдіяльності людей [69, с. 10], соціальну безпеку, правовідносини [136, с. 43–49; 146, с. 148], проте їх ідеї не отримали загального визнання.

У сучасній науці кримінального права найбільшу кількість прихильників має визначення об'єкта кримінального правопорушення як

суспільних відносин [9, с. 721; 110, с. 21–22; 118, с. 94–96; 120, с. 119; 133, с. 202; 229, с. 69–70].

Останнім часом з'явилися «комплексні» визначення об'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, В. Т. Дзюба під об'єктом розуміє цінності, інтереси, права і блага, яким заподіюється шкода і які зазначені у диспозиціях статей Особливої частини КК [65, с. 151]. П. Л. Фріс об'єктом кримінального правопорушення вважає суспільні відносини, інтереси й блага, які знаходяться під кримінально-правовою охороною і яким спричиняється чи може бути спричинена шкода [243, с. 69–70].

Зазначені дискусійні визначення стосуються загального об'єкта, на який посягає кожне кримінальне правопорушення, передбачене КК. Проте загальний об'єкт кримінального правопорушення не є предметом даного дослідження, тому наведені вище основні альтернативні позиції лише брались до уваги при визначенні концепції об'єкта кримінального правопорушення, на підставі якої буде досліджуватися об'єкт домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми. Слід зауважити, що наразі відсутня окрема норма, якою б передбачалася відповідальність за жорстоке поводження з дітьми з боку близьких осіб. За подібні дії винних можна притягти до відповідальності за домашнє насильство (ст. 126¹ КК України). Тому надалі встановлення елементів та ознак запропонованого складу жорстокого поводження з дітьми ми будемо робити через дослідження елементів та ознак домашнього насильства.

Досягти поставленої перед даним дослідженням мети, як убачається, можливо тільки при розгляді об'єкта на базі концепції «об'єкт – суспільні відносини», яка є універсальною, найбільш виваженою та обґрунтованою. Дана концепція перевірена практикою. Завдяки їй криміналісти радянського та пострадянського періодів досягли суттєвих успіхів як у розв'язанні різного роду теоретичних проблем, так і у вирішенні практичних завдань. Важливим є і те, що дана концепція покладена в основу побудови Особливої частини КК, тому єдиним можливим варіантом точного встановлення

системних зв'язків ст. 126¹ КК та інших статей даного кодексу є її дослідження з позиції визнання суспільних відносин загальним об'єктом кримінального правопорушення. До того ж, застосування даної теоретичної концепції сприяє більш правильному відображенню соціальної сутності кримінально протиправного діяння, його суспільної небезпечності і механізму заподіяння шкоди об'єкту. Тому у даній роботі слід виходити з того, що загальним об'єктом кримінального правопорушення (на який посягають усі кримінальні правопорушення, в тому числі і передбачене ст. 126¹ КК) виступають поставлені під охорону кримінального закону суспільні відносини. Проте такі суспільні відносини є досить різноманітними. Тому слід встановлювати усі види об'єктів.

Найпоширенішою у науці кримінального права визнана триступенева класифікація (загальний, родовий і безпосередній об'єкти), яку ще іменують класифікацією «по вертикалі» [161, с. 92; 119, с. 129].

Зважаючи на це, з метою більш чіткого розуміння домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми доцільно з'ясувати його родовий об'єкт.

Під родовим об'єктом розуміють коло однорідних чи тотожних взаємопов'язаних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування та внаслідок цього повинні охоронятися єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [12, с. 31; 118, с. 99–100; 120, с. 124]. Родовий об'єкт кримінального правопорушення має важливе значення для системи Особливої частини КК. Він відображає ступінь та характер суспільної небезпечності різних груп кримінальних правопорушень, а тому являється своєрідним критерієм наукової класифікації усіх суспільно небезпечних діянь. Саме тому він є підставою об'єднання окремих складів кримінальних правопорушень у групи і розміщення в подальшому цих груп у Особливій частині КК [118, с. 100; 119, с. 129; 120, с. 124].

Так, розділ II Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (ст.ст. 115–145) містить норми, в яких передбачено відповідальність за протиправні посягання на *суспільні відносини, що забезпечують життя і здоров'я особи*. Суспільна небезпечність розміщених у даному розділі діянь полягає у тому, що вони або заподіюють, або містять загрозу заподіяння істотної шкоди життю та здоров'ю особи. Сукупність даних відносин і є *родовим об'єктом даних кримінальних правопорушень*.

Деякі вчені, зокрема М. О. Гуторова, М. Й. Коржанський, А. В. Савченко, Э. А. Фролов поряд із родовим об'єктом виокремлюють також підгруповий (видовий) об'єкт [14, с. 43–52; 55, с. 29; 117, с. 40; 121, с. 370; 140, с. 63; 201, с. 313; 230, с. 293–294; 244, с. 203–204].

Видовий об'єкт за своєю суттю є частиною родового та об'єднує у межах останнього близькі між собою суспільні відносини. Є. А. Фролов його виділення вважає за доцільне у випадку, коли в середині великої групи суспільних відносин (розділу) можна виокремити більш вузькі споріднені групи відносин. Видовий об'єкт співвідноситься із родовим як вид із родом чи як частина і ціле [244, с. 203]. Проте така класифікація не повинна протирічити загальноприйнятій триступеневій класифікації, а може лише існувати поруч з нею для встановлення груп суспільних відносин в межах родового об'єкта [220, с. 66]. При застосуванні даної рекомендації для побудови системи кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено у розділі II Особливої частини КК, то можна виділити як мінімум два видові об'єкти: життя і здоров'я.

У ст. 126¹ КК не передбачений такий наслідок як смерть особи. Хоча, як бачимо із статистики, показники насильства у деяких країнах з боку чоловіків чи партнерів сягають 70 %, а вбивства жінок, які вчинили близькі люди, становлять 58 % від загальної кількості. На підставі цього слідує висновок, що від рук одного з членів власної сім'ї щодня гине 137 жінок [221, с. 340]. Проте такі дії потребують самостійної кваліфікації як умисне

вбивство або вбивство з необережності, а не домашнє насильство. Тому можна дійти висновку, що вчиненням кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, безпосередньо життю особи, в тому числі дитини, шкода не заподіюється.

У ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я міститься визначення поняття «здоров'я», під яким розуміється стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб та фізичних дефектів [153]. Проте, як зазначається в юридичній літературі, таке поняття здоров'я не відповідає в повній мірі особливостям кримінального права як галузі законодавства, так як має за мету в першу чергу визначити спрямування системи охорони здоров'я в Україні на досягнення найбільш повного охоплення усіх аспектів здоров'я кожної людини. Проте як об'єкт кримінально-правової охорони здоров'я не завжди характеризується повним душевним і фізичним благополуччям людини, оскільки у протилежному випадку суспільно небезпечні посягання на осіб, які мають навіть незначні захворювання, не визнавалися б кримінальними правопорушеннями (у зв'язку з відсутністю самого об'єкта посягання), що вважається неприпустимим [123, с. 90].

Щодо визначення поняття здоров'я особи слід визнати вірною точку зору М. І. Загородникова, який зазначав, що коли мова йде про здоров'я як об'єкт кримінального правопорушення, мається на увазі не лише суто фізіологічне здоров'я, а і його соціальне та суспільне значення. Під здоров'ям він розумів стан людського організму, за якого нормально функціонують усі його частини, органи і системи. Проте вчений відмічав, що законом про кримінальну відповідальність охороняється фактичний стан здоров'я у даний момент незалежно від його якості та індивідуальних особливостей [77, с. 14].

У зв'язку з відсутністю законодавчого визначення здоров'я в якості родового об'єкта групи кримінальних правопорушень, уявлення про цю ознаку складу кримінального правопорушення є досить поверховим і

неоднозначним. Тому досліджуючи здоров'я у такому аспекті слід виходити в першу чергу з того, що під кримінально-правовою охороною перебувають конкретно визначені у законі або такі, що прямо впливають із змісту конкретної норми КК, аспекти здоров'я людини. Ними можуть бути психічне здоров'я, органи чи їх функції, працездатність, відсутність фізичного болю тощо. По-друге, під кримінально-правовою охороною по суті знаходиться не здоров'я в якості певного «ідеального» стану, для якого характерне абсолютно безперебійне функціонування всіх систем організму. Кримінальним законом передбачена відповідальність за діяння, які спричиняють погіршення того стану здоров'я, який людина мала на момент учинення відповідних діянь [20, с. 228; 123, с. 90].

Вищезазначене дає підстави віднести кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, до правопорушень, *видовим об'єктом яких виступає здоров'я*.

Однак для правотворчої і правозастосовної діяльності найбільш суттєве значення має безпосередній об'єкт кримінального правопорушення. Безпосереднім об'єктом традиційно вважають конкретні суспільні відносини, які законодавець поставив під охорону конкретної статті Особливої частини КК, та яким кримінальним правопорушенням заподіюється шкода [120, с. 125; 161, с. 93; 12, с. 32; 216, с. 84]. Із наведеного визначення слідує, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення (як і загальним, родовим та видовим) є лише суспільні відносини, а не інші цінності чи блага. Проте питання про те, які ж саме суспільні відносини слід визнавати об'єктом кожного кримінального правопорушення може бути вирішене не наукою кримінального права, і не правозастосовною практикою, а лише законодавцем шляхом прийняття того чи іншого закону чи внесення до нього змін. Завданням науки кримінального права та правозастосовної практики є встановлення суспільних відносин, які законодавець визначив як об'єкт кримінального правопорушення, і розкриття їх дійсного змісту [120, с. 125].

У науковій літературі на даний час відсутні дослідження об'єкта жорстокого поводження з дітьми з боку близьких осіб. Окремі вчені давали визначення безпосереднього об'єкта домашнього насильства в цілому. Проте такий об'єкт вони розуміли по-різному.

Так, М. І. Хавронюк основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства визнає здоров'я і нормальний психологічний стан особи [68, с. 68; 149, с. 382]. Проте, на думку О. Біловол, виходячи із того, що складовими здоров'я є біологічний, психологічний та соціальний аспекти (рівні), можна зробити висновок, що нормальний психологічний стан є складовою психологічного аспекту здоров'я. Тому виділяти його в якості самостійного складника досліджуваного кримінального правопорушення не потрібно [20, с. 229]. А. А. Вознюк вважає, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, є суспільні відносини щодо кримінально-правової охорони психологічного і фізичного здоров'я одного із подружжя або колишнього подружжя чи іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах [46, с. 8; 20, с. 229].

Виділення у структурі основного безпосереднього об'єкта домашнього насильства фізичного і психологічного здоров'я є зрозумілим, так як різновидами діянь об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення являється систематичне вчинення фізичного і психологічного насильства щодо потерпілої особи. Однак тут логічним видається питання стосовно змісту психологічного здоров'я. В літературі немає єдиного тлумачення даного поняття. Дискусійними є і питання співвідношення психічного і психологічного здоров'я, їх взаємозалежності чи автономії. Більш детально дане питання буде розглянуте при дослідженні об'єктивної сторони домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми. Тут лише доцільно звернути увагу на точку зору О. Бівола, який вважає, що не дивлячись на відсутність у психології єдиної думки стосовно поняття психологічного здоров'я, виділення його

поряд із фізичним здоров'ям як одної із складових поняття здоров'я при характеристиці основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, виглядає цілком обґрунтованим. Завдяки такому виділенню можливо більш точно встановити шкоду, яка була завдана об'єкту досліджуваного кримінального правопорушення, у випадках, коли домашнім насильством не заподіюється шкода фізичному здоров'ю потерплого, однак останній зазнає психологічних страждань [20, с. 229]. А, як уже зазначалося, психологічних страждань потерпілий зазнає навіть при вчиненні щодо нього фізичного та економічного насильства.

Так, вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 10 лютого 2020 року гр-на О. було визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, оскільки він систематично, протягом тривалого часу вчиняв домашнє насильство щодо свого неповнолітнього сина, яке проявлялось у фізичному насильстві – штовханні, та нанесенні тілесних ушкоджень. Також гр-н О. вчиняв психологічне насильство по відношенню до сина, яке виражалось у приниженні, словесних образах та в примушуванні останнього піти від бабусі, з якою він проживав останній час. Таке поводження спричинило страх, емоційну невпевненість та викликало негативні емоції у потерплого. Такими діями гр-на О. були заподіяні фізичні та психологічні страждання його неповнолітньому сину [40].

Таким чином, вважаємо, що *основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи* [248, с. 50].

Однак, що стосується неповнолітніх осіб, то домашнє насильство має негативний вплив не просто на їх фізичний чи психологічний стан, а й на їх розвиток та формування особистості в майбутньому.

Звичайно, що діти далеко не завжди є потерпілими від домашнього насильства. Проте, зважаючи на наявність підстав (деякі з яких були

наведені вище, а деякі будуть розкриті під час дослідження об'єктивної та суб'єктивної сторін, а також покарання) для виділення жорстокого поводження з дітьми в окремий склад кримінального правопорушення, вважаємо за доцільне встановити безпосередній об'єкт даного складу.

Для більш точного встановлення такого об'єкта слід проаналізувати елементи структури суспільних відносин, охоронюваних досліджуваною майбутньою нормою. Це дасть змогу продемонструвати значення всіх структурних елементів відповідних суспільних відносин, а також встановити механізм спричинення їм шкоди. Найбільш поширеною та загальноприйнятою є трискладова структура суспільних відносин, яка складається з таких елементів: 1) предмет, із приводу якого існують самі відносини; 2) суб'єкти (учасники) відносин; 3) соціальний зв'язок як зміст таких відносин [219, с. 16].

Предметом суспільних відносин вважають те, із приводу чого або в зв'язку із чим існують такі відносини. В залежності від особливостей предмета всі суспільні відносини розподіляють на 2 групи: матеріальні і нематеріальні. Матеріальними вважають відносини, які у своєму складі мають матеріальний предмет. У нематеріальних відносинах предметом є інші соціальні цінності [120, с. 122].

Щоб встановити предмет суспільних відносин, охоронюваних досліджуваною майбутньою нормою, слід звернутися до положень регулятивного законодавства. Відповідно до ст. 289 ЦК України фізична особа має право на особисту недоторканність. Фізичну особу не може бути піддано катуванню, жорстокому, нелюдському чи принижуючому її гідність, поводженню або покаранню. Батькам (усиновлювачам), опікунам, піклувальникам, вихователям заборонено фізично карати малолітніх, неповнолітніх дітей і підопічних [246]. Обов'язки батьків по вихованню і розвитку дитини передбачені і у Сімейному кодексі України. Батьки зобов'язані поважати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, моральний та духовний розвиток. Заборонені будь-які види експлуатації

батьками своєї дитини, а також фізично карати дитину чи застосувати інші види покарань, що принижують людську гідність (ст. 150 СК) [207]. Подібні обов'язки щодо дітей передбачені і для осіб, що заміняють батьків, зокрема опікунів та піклувальників (ст.ст. ст. 249 СК, 67, 69 ЦК) [207; 246]. Окрім того, у ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено право кожної дитини на достатній для її фізичного, інтелектуального, культурного, морального, духовного і соціального розвитку рівень життя. Стаття 10 цього ж Закону передбачає право дитини на особисту недоторканість, захист гідності, захист від усіх форм домашнього насильства, експлуатації й інших проявів жорстокого поводження з дитиною [181].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що предмет суспільних відносин, що поставлені під охорону досліджуваної норми, нематеріальний. Це: а) особисті немайнові права й інтереси дитини, які включають у себе право на нормальний фізичний, психічний розвиток, виховання без застосування фізичних чи інших принижуючих гідність покарань, заборону жорстоко поводитися з дитиною тощо; б) майнові права й інтереси дітей.

Після з'ясування предмета необхідно встановити *суб'єктний склад* (учасників) досліджуваних суспільних відносин. У реальній дійсності безсуб'єктних відносин не буває. У разі відсутності учасників відносин, відсутні і самі відносин, які виступають в якості свого роду соціального зв'язку між самими учасниками. Такими суб'єктами можуть бути сама держава, її певні органи, об'єднання громадян, юридичні і фізичні особи [120, с. 121].

Частина суспільних відносин, що забезпечують нормальний розвиток дітей, складається також між державою і дітьми. Держава в першу чергу зобов'язана забезпечити неприпустимість будь-яких форм насильства та іншого забороненого впливу на дитину. Так, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає право дитини на захист від усіх форм насильства. Кожній дитині гарантоване право на свободу, особисту

недоторканність і захист гідності. Держава захищає дитину від усіх форм домашнього насильства й інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, в тому числі з боку батьків або осіб, що їх замінюють [181].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» держава втілює державну політику у сфері запобігання і протидії домашньому насильству, спрямовану на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, надання всебічної допомоги постраждалим особам і утвердження ненасильницького характеру приватних стосунків.

Стаття 6 вищезазначеного Закону визначає суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Такими суб'єктами є:

- 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- 4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

- 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких

належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

До інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- 1) служби у справах дітей;
- 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
- 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
- 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 6) суди;
- 7) прокуратура;
- 8) уповноважені органи з питань пробації.

У здійсненні заходів у сфері запобігання й протидії домашньому насильству, зокрема виявленні фактів домашнього насильства, наданні допомоги та захисту постраждалим особам, можуть брати участь підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми [178].

Суб'єктами досліджуваних відносин є і діти, з метою забезпечення прав і законних інтересів яких формуються відносини з попередження та протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми. При цьому останні виступають ще й у якості потерпілих від даного кримінального правопорушення.

Суб'єктами цих відносин є і батьки (особи, що їх замінюють) чи інші близькі дитині особи, які водночас являються і суб'єктами досліджуваного кримінального правопорушення. Як вірно відмітив відомий криміналіст В. С. Прохоров, кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, є суб'єктом тих конкретних суспільних відносин, на які посягає його діяння [192, с. 50].

З вищенаведеного слідує висновок, що суб'єктний склад суспільних відносин, які пропонується визнати об'єктом жорстокого поводження з дітьми, є достатньо розгалуженим, а самі відносини – полісуб'єктними.

Ще одним елементом досліджуваних суспільних відносин є *соціальний зв'язок*, який справедливо вважається одночасно і змістом даних відносин. Як влучно відмітив В. Я. Тацій, соціальний зв'язок є ніби дзеркалом внутрішньої структури суспільних відносин, в якій відображається його сутність і основні властивості [219, с. 58]. У більшості випадків під соціальним зв'язком розуміють взаємодію, свого роду взаємозв'язок суб'єктів. Такий зв'язок є однією з форм загального зв'язку та взаємодії і характерний тільки для людини. Як складовий елемент тих або інших суспільних відносин соціальний зв'язок може проявлятися двояко: 1) власне у діяльності суб'єктів та у формі позицій останніх відносно одне одного; 2) у формі соціальних інститутів, правового чи соціального статусу громадян тощо [128, с. 59].

Найчастіше зовні соціальний зв'язок проявляється у різних формах людської діяльності. Щоб з'ясувати суть соціального зв'язку слід установити зміст діяльності суб'єктів суспільних відносин, тобто їх поведінки [120, с. 122–123].

Взаємовідносини суб'єктів з приводу задоволення потреб у створенні та підтримці належного рівня умов для охорони та забезпечення здоров'я дитини реалізуються шляхом установлення між суб'єктами відносин соціального взаємозв'язку вольового характеру. Сутність (зміст) подібного роду соціального зв'язку полягає у соціальній можливості, неможливості чи

необхідності поводитися певним чином та в соціальній можливості певного стану [112, с. 15]. Своєю чергою вольовий характер регулювання поведінки суб'єктів свідчить про свідоме спрямування фізичних та розумових зусиль на досягнення мети чи утримання від активності [59, с. 47]. Формування необхідних умов для належного забезпечення та охорони здоров'я дитини відбувається за допомогою нормативно-правового впливу на суспільні відносини із метою їх упорядкування згідно з вимогами суспільного розвитку, врегулювання взаємовідносин суб'єктів, підпорядкування їхньої діяльності певній меті. Таке підпорядкування є нічим іншим, як створенням своєрідного нормативного каркасу зв'язків (соціальної структури), який необхідний для функціонування відносин з охорони та забезпечення здоров'я дитини. З метою організації необхідного режиму належного функціонування відносин потрібне підпорядкування суб'єктів засобам та методам (нормам) такої організації і утворення певної єдності. Підпорядкування єдиним нормам передбачає виникнення між суб'єктами певних відносин, коли кожен з них використовує власні права, виконує юридичні обов'язки та дотримується юридичних заборон, учиняє певні дії або утримується від таких [23, с. 179].

Як зазначає О. І. Белова, у сімейних та інших відносинах, які забезпечують нормальний розвиток дітей, взаємодія учасників суспільних відносин полягає у соціально корисній діяльності батьків, осіб, що їх замінюють, інших зобов'язаних осіб чи держави, спрямованій на забезпечення нормального існування та розвитку неповнолітніх [17, с. 44].

Таким чином, у досліджуваному випадку діяльність суб'єктів суспільних відносин, спрямована на забезпечення здоров'я і нормального розвитку дитини, і є соціальним зв'язком. Здійснюється така діяльність на підставі нормативних актів, які її регулюють. Зокрема, в першу чергу це Конституція України, Закони України «Про охорону дитинства» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» тощо.

Виходячи з вищевикладеного ми дійшли висновку, що *основним безпосереднім об'єктом жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини у колі сім'ї і впливають на формування її як повноцінної особистості.*

Зважаючи на певну подібність безпосередніх об'єктів жорстокого поводження з дітьми та домашнього насильства, а також враховуючи мету криміналізувати *жорстоке поводження з дітьми в якості самостійного складу лише у випадках його вчинення з боку близьких дитині осіб*, новий склад кримінального правопорушення *пропонуємо передбачити у ч. 2 ст. 126¹ КК.*

Однак як відмітив А. А. Вознюк, аналіз суспільно небезпечних діянь, передбачених у диспозиції ст. 126¹ КК, дає підставу зробити висновок, що основний безпосередній об'єкт даного кримінального правопорушення не обмежений лише здоров'ям особи [46, с. 8].

Так, Н. І. Лесяк та С. В. Якімова також вважають, що вказівка на економічне насильство як форму домашнього насильства у контексті кримінальних правопорушень, родовим об'єктом яких виступають життя і здоров'я особи, виглядає не зовсім обґрунтованою. Відповідно до чинного законодавства економічне насильство передусім полягає в економічному правопорушенні, що посягає на чужу власність, право користування, розпорядження або володіння майном. Специфічною ознакою економічного насильства є спричинення матеріальної, а іноді і репутаційної шкоди, наприклад у зв'язку з господарською діяльністю чи посяганням на інтелектуальну власність. Тому не дивлячись на те, що домашнє насильство у формі економічного правопорушення, може мати досить широкий спектр кримінально протиправних наслідків, проявлятися в різноманітних видах кримінальних правопорушень, існує певна змістовна невідповідність між тлумаченням економічного насильства як економічного правопорушення і

його розміщенням у розділі поряд з кримінальними правопорушеннями, родовими об'єктом яких виступає життя і здоров'я особи [256, с. 193–194].

Закріплення економічного насильства у ст. 126¹ КК значно розширює перелік суспільних відносин, яким може бути заподіяна шкода внаслідок вчинення даного правопорушення. В першу чергу такий висновок можна зробити виходячи із законодавчого визначення поняття економічного насильства, наведеного у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яке включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів, документів чи можливості користуватися ними, залишення без догляду, піклування, перешкоджання в отримання необхідних послуг з лікування, реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися й інші правопорушення економічного характеру [178].

На думку К. М. Плутицької, розміщення ст. 126¹ КК у розділі «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я» є дещо спірним. Якщо фізичне та психологічне насильство більшою мірою спричиняють шкоду життю і/або здоров'ю особи, тобто є безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, то у разі вчинення економічного домашнього насильства безпосереднім об'єктом можуть бути власність, воля, честь, гідність, такі громадянські права особи як право на підприємницьку діяльність, працю, недоторканість житла, освіти і т.п.) [167, с. 104].

О. Біловол в цілому також підтримав зазначену точку зору, проте до зазначеного переліку додав ще й право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї. Окрім того, науковець зауважив, що вчинення будь-яких правопорушень економічного характеру відносно осіб, які зазначені у ст. 126¹ КК, що спричинили хоча б один із наслідків, передбачених у даній статті, необхідно розглядати як економічне насильство. Тому, на думку автора, встановити вичерпний перелік цінностей, які являються основним

безпосереднім об'єктом домашнього насильства, досить проблематично [20, с. 230].

Загальновідомим є твердження про те, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які законодавець в першу чергу прагнув поставити під охорону конкретної статті Особливої частини КК. Такий об'єкт включений до складу родового об'єкта кримінального правопорушення. При цьому основному безпосередньому об'єкту внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкода заподіюється завжди. Визнання основним безпосереднім об'єктом жорстокого поводження з дітьми суспільних відносин, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини, цілком корелює із наведеним твердженням, оскільки як фізичним, так і психологічним насильством спричиняється шкода здоров'ю особи. Що ж стосується економічного насильства, то воно спричиняє шкоду відносинам власності, що протирічить вищенаведеному положенню про визнання основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення складовою родового об'єкта. Проте у науці кримінального права безпосередній об'єкт поділяють на основний та додатковий. Такий поділ називають ще класифікацією об'єктів «за горизонталлю». Необхідність такого виділення виникає в тому випадку, коли одним кримінальним правопорушенням заподіюється шкода декільком суспільним відносинам [120, с. 126].

Додатковим безпосереднім об'єктом можуть бути ті суспільні відносини, яким, як і основному об'єкту, заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди. Таким об'єктом є лише відносини, які законодавець поставив під охорону кримінального закону, тобто відносини, визначені таким об'єктом самим законодавцем. Додатковий безпосередній об'єкт може бути обов'язковим (необхідним) і необов'язковим (факультативним). Уперше таку класифікацію ввів Д. Н. Розенберг у 1947

році [199, с. 74]. І. М. Даньшиним у 1965 році також був застосований даний поділ [12, с. 32].

Додатковий обов'язковий об'єкт внаслідок учинення кримінального правопорушення страждає завжди, тому він являється обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення. У свою чергу додатковий факультативний об'єкт може як існувати поряд з основним, так і бути відсутнім. Спричинення шкоди факультативному об'єкту свідчить про більш високий ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення [120, с. 127].

Що стосується домашнього насильства, то, на думку М. І. Хавронюка, воля, честь, гідність та психічна недоторканість можуть виступати в якості додаткового факультативного об'єкта даного кримінального правопорушення [68, с. 68; 149, с. 382]. Проте позиція щодо визнання психічної недоторканості додатковим факультативним об'єктом у даному випадку видається досить спірною, оскільки в одному складі кримінального правопорушення одні і ті ж суспільні відносини не можуть одночасно бути основним та додатковим об'єктом.

А. А. Вознюк додатковим факультативним об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, визнає право власності, честь та гідність, волю особи, сімейні, близькі відносини і т. п. [20, с. 229; 46, с. 8].

Підтримуючи в цілому таку позицію, доцільно привести кілька аргументів щодо можливості визнання відносин власності саме додатковим факультативним, а не основним безпосереднім об'єктом як жорстокого поводження з дітьми, так і домашнього насильства в цілому. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, наразі є поліоб'єктним. При цьому слід погодитися з тим, що економічне насильство спричиняє не тільки матеріальні збитки, а й одночасно завдає психологічну чи навіть фізичну шкоду потерпілому.

При дослідженні вироків по справах щодо домашнього насильства було встановлено, що психологічне насильство констатувалося майже у всіх

виражає, у значній частині вироки – фізичне насильство, і лише у незначній частині – економічне насильство. Найпоширенішими випадками економічного насильства є ситуація, коли кривдник виганяє потерпілу одну, а іноді і з дітьми, з дому. При цьому потерпіла не маючи іншого житла чи коштів на його винаймання змушена жити у рідних, друзів, знайомих чи сусідів. Проте на практиці такі випадки досить часто кваліфікують не як економічне насильство, а як психологічне.

Ще одним поширеним випадком економічного насильства є ситуація, коли кривдник систематично вчиняє психологічне насильство щодо осіб, з якими проживає, та продовжує мешкати з ними в їх будинку за їх рахунок, виносити речі з дому тощо. Лише в одному з досліджених вироки суд кваліфікував такі дії не як психологічне насильство, а як економічне. Тому можна зробити висновок про підміну понять та некоректну кваліфікацію кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126¹ КК [7, с. 23–24].

Виходячи з вищенаведеного доцільно було б *відносини власності визнати додатковим факультативним об'єктом* як жорстокого поводження з дітьми, так і домашнього насильства в цілому. При цьому *вказівку на економічне насильство з диспозиції ст. 126¹ КК слід було б виключити*, а на практиці такі випадки кваліфікувати як психічне насильство. Більш детально питання щодо формулювання диспозиції ст. 126¹ КК, а також аргументи на користь виключення з неї вказівки на «економічне насильство» будуть розглянуті при дослідженні об'єктивної сторони.

Необхідно також відмітити, що у ст. 173² КУпАП передбачені наслідки домашнього насильства у вигляді можливості завдання чи завдання шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілого, тобто *мова про заподіяння шкоди відносинам власності не йде*.

Ще одним аргументом на користь виключення економічного насильства зі ст. 126¹ КК є те, що *Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими*

явищами 2011 р. не вимагає криміналізації економічного насильства. Дана Конвенція містить лише поняття економічного насильства, проте у ст.ст. 33–41 мова йде про необхідність вжиття Сторонами необхідних законодавчих чи інших заходів для криміналізації психологічного насильства (ст. 33), переслідування (ст. 34), фізичного насильства (ст. 35), сексуального насильства та зґвалтування (ст. 36), примусового шлюбу (ст. 37), каліцтва жіночих геніталій (ст. 38), примусового аборту і стерилізації (ст. 39), сексуального домагання (ст. 40), пособництва чи підбурювання та замаху (ст. 41) [104]. Тобто економічне насильство у даному переліку не значиться.

Тим більше деякі науковці ставили під сумнів розміщення економічного насильства у ст. 126¹ КК [20, с. 230; 256, с. 193–194], а деякі взагалі зазначали про недоцільність розміщення ст. 126¹ КК у розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я» [167, с. 104].

Визначення безпосереднього (основного і додаткового) об'єкта та дослідження структури його суспільних відносин, як уже відмічалось, дає змогу виявити механізм спричинення шкоди об'єкту.

Тут слід відмітити, що наразі немає чіткої відповіді на питання як саме заподіюється шкода суспільним відносинам та що з ними відбувається після заподіяння такої шкоди. В. М. Кудрявцев зазначав, що кримінальне правопорушення розриває суспільні відносини. На думку Б. С. Нікіфорова, шкода суспільним відносинам спричиняється шляхом нанесення фактичної шкоди об'єкту. Найбільш обґрунтованою видається позиція В. К. Глистіна, який вважає, що шкода об'єкту може бути спричинена лише через вплив на його елементи.

Як слушно відмітив В. Я. Тацій, заподіяння шкоди об'єкту шляхом розриву соціального зв'язку може мати місце у двох формах: а) коли кримінальне правопорушення вчиняється самим суб'єктом охоронюваних суспільних відносин і б) коли посягання вчиняє особа, яка не є учасником відносин, які охороняються [220, с. 47–48].

Шкода безпосередньому об'єкту жорстокого поводження з дітьми заподіюється шляхом кримінально протиправного впливу на соціальний зв'язок між суб'єктами сімейних чи інших близьких відносин. Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення (батьки (особи, що їх замінюють) або інші близькі дитині особи), виключає себе із суспільних відносин (чи істотно знижує свою роль у системі відносин) шляхом порушення нормативних приписів і таким чином розриває (деформує) соціальний зв'язок. Тобто шкода суспільним відносинам спричиняється «з середини» одним із їх учасників. Недотримання правових приписів під час виховання дитини тягне за собою недостатність у забезпеченні соціального інтересу щодо предмета суспільних відносин та виникнення стану загрози заподіяння шкоди здоров'ю дитини.

Батьки (особи, що їх замінюють) чи інші близькі дитині особи, які мають обов'язки щодо охорони здоров'я дітей, в той же час мають і певні власні повноваження щодо дітей. У такій ситуації, по-перше, вони мають значно більше можливостей для вчинення протиправного впливу на дитину, по-друге, сам потерпілий у такій ситуації відчуває себе незахищеним, тому його можливості протистояти вчиненню кримінального правопорушення проти нього суттєво знижуються.

Саме в умовах такого «залежного» стану дитини, коли остання змушена знаходитися в середовищі підвищеного психологічного стресу, адаптуватися до нього за рахунок своєї нервової системи та нормального психологічного розвитку, і проявляється найбільша небезпека жорстокого поводження з дітьми з боку близьких осіб. Найбільш уразливою дитина є саме там, де має отримувати захист та піклування, тобто у сім'ї.

Таким чином, з'ясування структури безпосереднього об'єкта жорстокого поводження з дітьми і механізму заподіяння йому шкоди полегшує виконання завдання із розкриття соціальної сутності даного кримінального правопорушення і встановлення ознак об'єктивної та суб'єктивної сторони його складу.

2.2. Об'єктивна сторона жорстокого поводження з дітьми

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення складає його зовнішню сторону. При описі диспозицій норм Особливої частини КК законодавець частіше вказує саме на її ознаки, що свідчить про фундаментальність об'єктивної сторони для всієї конструкції складу кримінального правопорушення та кримінальної відповідальності. Об'єктивна сторона має значення при оцінці суспільної небезпечності кримінального правопорушення, визначення ступеня його тяжкості, сприяє встановленню об'єкта та розмежуванню одного кримінального правопорушення з іншим тощо [12, с. 34].

До ознак об'єктивної сторони традиційно відносять суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між ними, місце, час, обстановку і засоби (знаряддя) вчинення кримінального правопорушення [12, с. 34; 119, с. 133; 120, с. 134]. При цьому в теорії кримінального права усі ознаки об'єктивної сторони поділяють на обов'язкові і факультативні. До обов'язкових відносять ті ознаки, які притаманні кожному складу кримінального правопорушення, а факультативні – лише окремим складам [161, с. 102].

Серед науковців немає єдиної точки зору щодо віднесення деяких ознак об'єктивної сторони до обов'язкових або факультативних. М. І. Бажанов, М. І. Ковальов, Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін та ін. до обов'язкових відносили діяння, наслідки та причинний зв'язок між ними, а усі інші – до факультативних [11, с. 146–147]. Проте Ф. Г. Бурчак, П. І. Гришаєв, М. Й. Коржанський, А. В. Наумов, В. А. Номоконов, М. І. Панов, А. О. Пінаєв, В. С. Прохоров, А. І. Санталов, А. Ш. Якупов та ін. обов'язковою ознакою об'єктивної сторони вважали лише діяння, а наслідки та причинний зв'язок поряд з іншими ознаками (місце, час і т.д.) – факультативними. Із цього приводу справедливою

видається теза М. І. Бажанова, який відмітив, що обов'язкові і факультативні ознаки об'єктивної сторони можна виділяти тільки на рівні загального поняття складу кримінального правопорушення, а для конкретного складу всі ознаки обов'язкові, без них його наявність взагалі неможлива [11, с. 147]. У даному випадку доцільно погодитися з тими вченими, які вирішують дану дискусію виходячи з поділу кримінальних правопорушень на кримінальні правопорушення з матеріальним і формальним складом. Обов'язковими ознаками кримінальних правопорушень із матеріальним складом вони вважають діяння, наслідки і причинний зв'язок, а кримінальних правопорушень з формальним складом – лише діяння [155, с. 80; 253, с. 83]. Проте коли ті чи інші ознаки прямо зазначені чи впливають із змісту статті Особливої частини КК, то вони мають значення обов'язкових, а їх відсутність свідчить про відсутність як об'єктивної сторони, так і складу кримінального правопорушення в цілому [12, с. 37; 161, с. 103].

Як уже відмічалось, жорстоке поводження є більш широким поняттям, ніж насильство. Тому ми пропонували відповідальність за жорстоке поводження передбачити у якості самостійного складу кримінального правопорушення у ч. 2 ст. 126¹ КК. Наразі ж за жорстоке поводження з дітьми з боку близьких осіб винних можна притягти до відповідальності за ч. 1 ст. 126¹ КК, оскільки жорстоке поводження з дітьми у певних випадках є формою домашнього насильства. Тому встановлювати ознаки об'єктивної сторони жорстокого поводження ми будемо досліджуючи об'єктивну сторону домашнього насильства.

Нагадаємо, що законодавець закріпив диспозицію ст. 126¹ КК у такому вигляді: «Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи». Виходячи з наведеного

визначення поняття домашнього насильства можна зробити висновок, що склад даного кримінального правопорушення є матеріальним, а тому обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони є діяння, наслідки і причинний зв'язок.

Визначення домашнього насильства міститься і у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року, під яким розуміється діяння (*дія або бездіяльність*) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї або в межах місця проживання чи між родичами, чи між колишнім або теперішнім подружжям, чи між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, проте не перебувають (не перебували) у родинних відносинах або у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [178]. Тобто навіть на законодавчому рівні закріплено, що *при вчиненні домашнього насильства, а, отже, й жорстокого поводження з дітьми як однієї із його форм, діяння може мати як форму дії, так і бездіяльності*. Прикладом активних дій є нанесення побоїв, тілесних ушкоджень тощо, а бездіяльності – невчинення дій, які особа повинна була та могла вчинити, щоб запобігти настанню наслідків (ігнорування дитини; ненадання допомоги дитині, яка перебуває у небезпечному для життя стані тощо).

Як уже зазначалося у попередньому розділі, жорстоке поводження з дітьми – це фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими

близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною.

В наведеному визначенні відсутня вказівка на «економічне» насильство, проте наразі таку вказівку містить поняття домашнє насильство у ст. 126¹ КК. Однак зважаючи на те, що ми вирішили встановлювати ознаки об'єктивної сторони жорстокого поводження з дітьми досліджуючи об'єктивну сторону домашнього насильства, необхідно проаналізувати і поняття «економічне» насильство та навести додаткові аргументи на користь його виключення зі ст. 126¹ КК.

Виходячи із визначення домашнього насильства, можна виділити окремі різновиди альтернативних діянь, встановлення кожного з яких є достатнім для констатації діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони даного складу в цілому, так і такої його форми як жорстоке поводження з дітьми. Це:

- 1) систематичне фізичне насильство;
- 2) систематичне психологічне насильство;
- 3) систематичне економічне насильство.

Іноді у законі може вказуватися не одна, а кілька форм (видів) кримінально протиправної поведінки, кожна з яких альтернативно становить самостійну дію чи бездіяльність як ознаку об'єктивної сторони одного і того ж складу кримінального правопорушення [156, с. 19]. Тому у подібних випадках для обґрунтування кримінальної відповідальності необхідно встановлювати не всі без виключення перераховані у законі діяння, а достатньо хоча б одного.

Як влучно відмітив О. Е. Радутний, посилаючись на аргументацію Я. М. Брайніна та В. М. Кудрявцева, альтернативні ознаки об'єктивної сторони одного і того ж складу кримінального правопорушення будуть мати місце тоді, коли два чи більше різновидів кримінально протиправної поведінки являються ідентичними за більшістю своїх ознак (в першу чергу, за безпосереднім об'єктом, суб'єктом і формою вини), а також передбачені

однією й тією ж статтею Особливої частини КК або її частиною [195, с. 116–117].

Диспозиція ст. 126¹ КК України свідчить про відсутність підстав для розмежування за безпосереднім об'єктом, суб'єктом і формою вини діянь, які являють собою фізичне, психологічне та економічне насильство. Це дає підстави стверджувати про наявність у даній статті лише одного самостійного складу кримінального правопорушення. Однак слід зауважити, що перелічені вище альтернативні ознаки об'єктивної сторони можна розглядати не лише як діяння, а і як способи вчинення досліджуваного кримінального правопорушення. Так, спосіб, який виступає як окреме діяння, завжди перебуває у необхідному причинному зв'язку із основним діянням та виступає «засобом» його вчинення [156, с. 100, 114]. До того ж спосіб вчинення кримінального правопорушення та діяння можуть бути настільки взаємопов'язані, що по суті спосіб іноді співпадає з діянням [156, с. 34]. Наведені положення можуть бути застосовані і до досліджуваного кримінального правопорушення. Так, систематичне фізичне, психологічне та економічне насильство є по суті способами вчинення домашнього насильства, в тому числі у формі жорстокого поводження з дітьми.

Таким чином, альтернативні діяння, які входять до об'єктивної сторони домашнього насильства, мають таку спільну ознаку як «систематичність» та відрізняються тільки за способом їх вчинення. Тому переходячи до встановлення змісту даних діянь, з'ясуємо спочатку що слід розуміти під *систематичним* їх вчиненням.

Насправді ознака «систематичності» є не такою уже й простою, як може видатися на перший погляд.

На підставі аналізу наукової літератури, судової практики та коментарів до статей КК, які також містять вказану ознаку, можна зробити висновок, що систематичність характеризується двома критеріями (кількісним та якісним). Кількісний критерій означає багаторазовість

періодично вчинюваних дій, а якісний – взаємозв'язок, внутрішню єдність, які утворюють певну лінію поведінки винної особи стосовно конкретного потерпілого або потерпілих. Тільки при наявності і кількісного, і якісного критеріїв можна стверджувати про те, що насильство має систематичний характер [217, с. 324]. В рамках даного дослідження необхідно зосередити увагу саме на кількісному критерії систематичності.

Кількісна ознака визначає кількість діянь, які становлять об'єктивну сторону кримінального правопорушення. Так, М. І. Бажанов під систематичністю розумів учинення діяння більше двох разів (тобто три та більше), якщо протиправні дії були свідченням певної негативної тенденції в поведінці винної особи [10, с. 56]. О. Дудоров та М. Хавронюк вказували, що систематичність означає постійну повторюваність тотожних або схожих дій (бездіяльності), кожна з яких окремо може виглядати незначною, хоча в сукупності вони мають надзвичайно негативний вплив на потерпілого, а інтенсивність такого впливу залежить як від їх кількості, так і від ступеня агресивності кожного діяння. Вчені також зауважили, що для кваліфікації діяння за ст. 126¹ КК не має значення чи відображалися перші два акти насильства у адміністративному протоколі, обмежувальному приписі, терміновому заборонному приписі або в іншому документі. Факт документування має значення лише для доказування [68, с. 78].

Таким чином, кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства, у тому числі у формі жорстокого поводження з дітьми, наразі на думку науковців полягає у вчиненні винним трьох та більше актів насильства.

Стосовно судової практики з даного питання, то слід відмітити, що у більшості випадків суди для доведення систематичності домашнього насильства також установлюють мінімум три епізоди насильства. Так, вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 10 лютого 2020 р. встановлено, що чоловік (ОСОБА_2) 1) 19 серпня 2019 р. вчинив психологічне та фізичне насильство щодо свого малолітнього сина

(ОСОБА_3); 2) 25 серпня 2019 р. вчинив на очах у сина (ОСОБА_3) фізичну розправу над ОСОБА_6 (чоловіком бабусі), що викликало у малолітнього ОСОБА_3 негативні емоції, внаслідок чого останній злякався та розплакався; 3) 12 грудня 2019 р. вчинив психологічне насильство щодо сина (ОСОБА_3). Підсумовуючи суд зробив висновок, що своїми діями ОСОБА_2 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК України (домашнє насильство) [40]. В даному судовому рішенні суд розкрив 3 епізоди, щоб кваліфікувати дії винної особи за ст. 126¹ КК України. При цьому у вирокі не наводяться дані про те, що зазначені епізоди були попередньо задокументовані.

Ще одним прикладом є вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 січня 2021 р., в якому суд розкриває 4 епізоди насильства, 3 з яких були попередньо задокументовані (винну особу було тричі притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173² КУпАП). Зокрема, 1) 18 квітня 2020 р. ОСОБА_2 вчинив фізичне насильство щодо свого сина (ОСОБА_1); 2) 2 травня 2020 р. ОСОБА_2 нецензурно лаявся та погрожував фізичною розправою ОСОБА_1, тобто вчинив психологічне насильство відносно останнього; 3) 11 травня 2020 р. ОСОБА_2 знову нецензурно лаявся та погрожував фізичною розправою ОСОБА_1; 4) 26 травня 2020 р. ОСОБА_2 висловлювався нецензурною лайкою в адресу свого сина та морально принижував останнього [44].

Іноді суди взагалі не встановлюють кількості епізодів насильства, а лише вказують на певний тривалий проміжок часу. Так, вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 13 вересня 2021 р. було засуджено ОСОБА_1 за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України. При цьому у вирокі суд зазначив, що у період часу з серпня 2019 р., більш точний час органом досудового розслідування не встановлений, по 8 вересня 2019 р. систематично вчиняв відносно малолітньої доньки акти психологічного і

фізичного насильства, що призвело до психологічних та фізичних страждань дитини та спричинило розлад її здоров'я [36].

Подібна ситуація має місце тому, що чинне законодавство не містить визначення «систематичності» в аспекті домашнього насильства. Лише в окремих постановках Пленуму, які стосувалися вчинення інших кримінальних правопорушень, Верховний Суд України розкривав ознаку систематичності. Так, у п. 4 ППВСУ «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. № 3 вказується на *систематичність* як одну з ознак підприємницької діяльності, під якою розуміється проведення такої діяльності *не менше трьох разів* на протязі календарного року [183]. У п. 10 ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 зазначено, що однією із підстав скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням є *систематичне (три і більше разів)* вчинення правопорушень, що потягли адміністративні стягнення [185]. А у п. 28 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 під *систематичним* приниженням людської гідності розуміється *тривале* принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо) [188].

У Постанові Верховного Суду Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 25 лютого 2021 р. по справі № 583/3295/19 викладена правова позиція щодо поняття «*систематичності*» домашнього насильства, відповідно до якої домашнє насильство, передбачене ст. 126¹ КК, буде мати місце в разі вчинення однієї із форм насильства (фізичного, психологічного або економічного) *втретє*. При цьому факт відображення перших двох актів насильства в адміністративному протоколі, обмежувальному приписі чи іншому документі не має значення. Факт документування має значення лише для доказування систематичності, проте не більше ніж інші передбачені законом докази [172].

Деякі науковці вважають, що якщо особа понесла адміністративну відповідальність за кілька актів насильства, а за сукупність таких дій – кримінальну, то це не що інше як притягнення двічі до відповідальності за одне й те ж діяння [217, с. 326]. Такі ситуації дійсно зустрічаються на практиці. Проте у більшості випадків за останній епізод насильства особа не притягується до адміністративної відповідальності, а лише до кримінальної. Наявність же попередніх адміністративних стягнень свідчить про особливу зухвалість винного та не є порушенням принципу «non bis in idem» (заборони притягнення до відповідальності чи покарання двічі за одне і те ж діяння).

Отже, у більшості випадків теорія та судова практика виходять з того, що для притягнення особи до відповідальності за ст. 126¹ КК необхідно встановлювати мінімум три епізоди насильства, проте до прийняття вищезазначеної Постанови ВСУ від 25 лютого 2021 р. не було єдиної точки зору чи повинен винний попередньо бути притягнутий до адміністративної відповідальності за такі епізоди. Також незрозуміло було третій чи четвертий епізод є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. До того ж відповідно до ст. 39 КУпАП якщо особа, яку було піддано адміністративному стягненню, протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то ця особа визнається такою, що не піддавалася адміністративному стягненню [99]. У зв'язку з цим виникало логічне питання з приводу того, як же бути з тими особами, які вчиняють домашнє насильство приміром раз на рік? Деякі дискусійні питання дійсно було вирішено у Постанові ВСУ від 25 лютого 2021 р. Проте все одно незрозумілою є ситуація щодо кваліфікації дій особи, яка вчинила один акт насильства, яке тривало безперервно приміром кілька годин чи навіть діб?

У зв'язку з цим термін «систематичне» є не зовсім точним стосовно домашнього насильства, оскільки останнє може вчинятися безперервно протягом тривалого часу. Тому більш доцільно було б зазначену

характеристику виразити у нормі статті вказівкою на «*тривале*» вчинення насильства.

Що ж стосується жорстокого поводження з дітьми, то при розкритті його змісту у майбутній ч. 2 ст. 126¹ КК також слід зробити вказівку на тривале його вчинення.

Буквальне тлумачення різновидів діянь, які складають об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, дає підстави віднести до домашнього насильства, в тому числі до жорстокого поводження з дітьми, будь-які види фізичного, психологічного чи економічного насильства. Однак деякі прояви такого насильства передбачені в КУпАП чи криміналізовані в інших статтях Особливої частини КК. Тому важливо встановити які ж саме прояви охоплюються ст. 126¹ КК України, а які потребують кваліфікації за іншими нормами чи за сукупністю норм. Особливо актуальне дане питання стосовно різних проявів фізичного насильства.

Переходячи до з'ясування змісту діянь, передбачених у ст. 126¹ КК, слід зазначити, що диспозиція даної норми є бланкетною. Така диспозиція при встановленні змісту ознак учиненого діяння відсилає до законів чи підзаконних актів інших галузей права. Тому для вирішення питання, які ж саме прояви насильства криміналізовано у ст. 126¹ КК України, в першу чергу слід звернутися до ч. 1 ст. 173² КУпАП та положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.

Стаття 173² КУпАП домашнє насильство визначає як умисне вчинення будь-яких діянь (дій чи бездіяльності) фізичного, психологічного або економічного характеру, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. У цій же нормі міститься невичерпний перелік проявів зазначеного насильства, а саме: застосування насильства, яке не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи або переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна чи коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо [99]. З

наведеного слідує висновок про те, що головна відмінність між адміністративно караним та кримінально караним домашнім насильством полягає у систематичності останнього. Різниця є також і у наслідках, які надалі також буде досліджено.

У ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. під *фізичним насильством розуміється форма домашнього насильства, яка включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру* [178], тобто перелік таких діянь не є вичерпним.

Серед учених достатньо поширеною є позиція, згідно якої діяння, які утворюють фізичне насильство, повністю охоплюються іншими складами кримінальних правопорушень, передбачених КК [66, с. 191; 168, с. 114; 204, с. 52; 205, с. 138].

Справді, аналіз законодавчого визначення поняття «фізичного насильства» свідчить про те, що ним охоплюється досить широке коло посягань, більшість з яких (проте не всі) віднесені у чинному КК до кримінальних правопорушень. Мова йде про незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК), нанесення побоїв (ст. 126 КК), мордування (ст. 126 КК), тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості (ст.ст. 121, 122, 125 КК), залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), умисне вбивство (ст. 115 КК).

Проте у науковців відсутня єдина точка зору щодо вирішення проблеми кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень у випадках їх конкуренції зі ст. 126¹ КК України.

Так, приміром І. З. Сень вважає, що доповнення КК нормою, яка встановлює відповідальність за домашнє насильство, є необґрунтованим і

викликає багато проблем під час кваліфікації відповідних діянь. Вона навіть пропонує радикальну міру вирішення даної проблеми – виключення ст. 126¹ КК та одночасне доповнення ст.ст. 121, 122, 125, 126, 127 та 146 КК такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах [205, с. 141, 154].

М. І. Хавронюк переконаний, що кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК, є також фізичним насильством у розумінні ст. 126¹ КК, якщо вони вчиняються систематично. Проте навіть тоді, коли зазначені діяння вчиняються не систематично, вони потребують додаткової кваліфікації за відповідними статтями [68, с. 71].

З такою позицією М. І. Хавронюка не погодився А. А. Вознюк, який зазначає, що у випадку кваліфікації одного й того ж діяння за двома різними статтями має місце порушення принципу «non bis in idem» [46, с. 9–10].

Проте подібна практика існує і в судах України. Так, вироком Новоайдарського районного суду Луганської області від 22 листопада 2019 р. було засуджено ОСОБА_1 за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 125, ст. 126¹ КК України, та ОСОБА_5 за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 125, ст. 126¹, ч. 2 ст. 146 КК України. В період з 20 по 27 червня 2019 р. ОСОБА_1 кілька разів застосовував фізичне насильство щодо свого малолітнього сина ОСОБА_2. Приблизно 21 червня 2019 р. ОСОБА_1 з метою покарання свого малолітнього сина наніс останньому не менше трьох ударів ременем в область сідниць та спини. Приблизно 24 червня 2019 р. ОСОБА_1 наніс своєму малолітньому сину не менше двох ударів дротом від проводки в область спини. Згідно висновку експерта від 6 липня 2019 р. № 183-74 наявні на тілі ОСОБА_2 тілесні ушкодження відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень. Окрім того, ОСОБА_1 систематично вчиняв

психологічне насильство щодо свого сина, що призвело до психологічних страждань та розладу здоров'я малолітнього потерпілого.

У той же період з 20 по 27 червня 2019 р. ОСОБА_5 неодноразово незаконно позбавляла волі свого малолітнього пасинка ОСОБА_2 шляхом прив'язування останнього металевим ланцюгом до вхідних дверей будинку чи до ліжка, закріплюючи ланцюг навісним замком. Таким чином, ОСОБА_5 незаконно позбавляла волі малолітнього пасинка ОСОБА_2. Окрім того, ОСОБА_5 вчиняла систематичне фізичне та психологічне насильство щодо потерпілого, а також спричинила останньому тілесні ушкодження, які відносяться до легких [41].

На думку О. О. Книженко, побої, мордування і легкі тілесні ушкодження є способом вчинення домашнього насильства та повністю охоплюються фізичним насильством, про яке йдеться у ст. 126¹ КК. Такий висновок науковцем зроблений на підставі системного тлумачення ст.ст. 125, 126 та 126¹ КК. У ст. 126¹ КК як одна з ознак об'єктивної сторони передбачене фізичне насильство, яке завдає не лише фізичного болю, а й спричиняє розлади здоров'я та тілесні ушкодження. До того ж порівняння санкцій ст.ст. 125, 126, 126¹ КК свідчить про те, що санкція ст. 126¹ КК є більш суворою. Не охоплюється ст. 126¹ КК лише кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 126 КК, так як санкція даної норми у порівнянні з домашнім насильством є суворішою. Інші види фізичного насильства (середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження, катування, незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, незаконне позбавлення волі або викрадення людини тощо) на думку науковця потребують додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень [96, с. 91–92; 97, с. 49–50].

Подібна позиція є більш поширеною на практиці. Так, вироком Держинського міського суду Донецької області від 16 серпня 2021 р. ОСОБА_2 та ОСОБА_3 було засуджено лише за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України. У 2018 р. прийомна

сім'я у складі ОСОБА_2 та ОСОБА_3 взяли на виховання малолітню дитину, позбавлену батьківського піклування – ОСОБА_1. Прийомною родиною систематично застосовувалось домашнє насильство до ОСОБА_1. Зокрема, воно виражалось у залякуванні, погрозах вигнати з будинку, образах, тілесних покараннях, виконанні важких фізичних вправ, обмеженні в харчуванні, примушуванні ходити до обраної прийомною сім'єю церкви.

Так, у період часу з листопада 2018 року по квітень 2019 року ОСОБА_2 та ОСОБА_3 в якості покарання змушували потерпілу бігати по вулиці одягнувши на голову гумову покришку від колеса автомобіля, притулятися до стіни на присісти над притуленими до стіни ножицями, били ОСОБУ_1 по сідницям та стегнам гілкою від дерева. Внаслідок зазначених фізичних знущань малолітній потерпілій були спричинені тілесні ушкодження, які відносяться до легких, що підтверджено висновком експерта № 87 м/д від 13 листопада 2019 р. [35].

Остання точка зору щодо кваліфікації окремих проявів фізичного насильства як способу домашнього насильства видається найбільш вірною та поширеною на практиці. Стаття 126¹ КК в частині вчинення фізичного насильства співвідноситься зі статтями, які також передбачають відповідальність за прояви фізичного насильства, як спеціальна та загальна норми. Стаття 126¹ КК з одного боку є спеціальною нормою, оскільки передбачає певне коло потерпілих (подружжя, колишнє подружжя, інші особи, з якими винний перебуває (перебував) в сімейних або близьких відносинах. При подібній конкуренції перевага надається спеціальній нормі. На це звернув увагу і Верховний Суд, зазначивши у п. 12 Постанови Пленуму «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7 про те, що якщо за певне діяння передбачено відповідальність загальною та спеціальною нормами Особливої частини КК, то таке діяння, як правило (тобто є і виключення), кваліфікується за

спеціальною нормою та не потребує додаткової кваліфікації за загальною нормою [184].

Так, якщо спеціальна норма не охоплює якусь частину вчиненого діяння, то кваліфікувати дії винного потрібно за сукупністю кримінальних правопорушень. Подібний підхід знайшов підтримку при кваліфікації інших кримінальних правопорушень. Так, наприклад, відповідно до п. 12 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я» від 7 лютого 2003 р. № 2 умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу або його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя або присяжного чи їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Однак, коли умисне вбивство чи замах на вбивство зазначених осіб вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами даної статті [188].

З іншої сторони, ст. 126¹ співвідноситься зі статтями, які також передбачають відповідальність за прояви фізичного насильства, як ціле та частина. Стаття 126¹ КК є цілим, оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. фізичне насильство охоплює значну кількість діянь, які передбачені іншими самостійними нормами. В теорії кримінального права поширеною є точка зору, згідно з якою сукупність кримінальних правопорушень наявна лише у тому разі, коли санкція статті (частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає просте одиничне кримінальне правопорушення (норма-частина), яке входить до складу складеного, перевищує санкцію статті

(частини статті) Особливої частини КК, що передбачає складене кримінальне правопорушення [236, с. 145].

До того ж, згідно з п. 11 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7 якщо у складі злочину передбачене діяння, яке у поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства при вчиненні певного злочину), то питання про його кримінально-правову оцінку слід вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК. У випадках, коли складом певного злочину охоплюється вчинене одночасно з цим злочином відповідне діяння і санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК встановлене за цей злочин більш суворе максимальне основне покарання, ніж за відповідне діяння, то таке діяння не утворює сукупності злочинів і окремої кваліфікації не потребує (наприклад, заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження при вчиненні розбою охоплюється відповідною частиною ст. 187 КК і окремо за відповідною частиною ст. 122 КК не кваліфікується) [184].

Таким чином, окремі види фізичного насильства як прояву домашнього насильства, в тому числі жорстокого поводження з дітьми, потребують додаткової кваліфікації за відповідними статтями. Подібна позиція підтримується значною кількістю науковців, практикою Верховного Суду України та не являється порушенням принципу *non bis in idem*. Повністю охоплюються ст. 126¹ КК у разі систематичного їх вчинення такі види фізичного насильства як позбавлення сну, води, харчування, ляпаси, кусання, тягання за волосся, штовхання, щипання, стусани, удари, заламування кінцівок, здушування різних частин тіла, інші насильницькі дії, які не передбачені окремими кримінально-правовими нормами, та побої,

мордування (лише ч. 1 ст. 126 КК) і легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК). Проте з метою уникнення неоднакового застосування норм КК на практиці, Верховному Суду слід було б дати відповідні роз'яснення щодо кваліфікації фізичного насильства як прояву домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми, як це було зроблено ним щодо деяких інших кримінальних правопорушень.

Визначившись із різновидами фізичного насильства як одного з діянь, які утворюють об'єктивну сторону домашнього насильства, в тому числі жорстокого поводження з дітьми, слід встановити що собою являє психологічне насильство, в тому числі відносно дитини.

Тривалий час у суспільстві *психологічне насильство* вважалося не таким уже і небезпечним. Наразі ж даному виду насильства приділяється суттєва увага не лише в науці кримінального права, а й у практиці відповідних органів.

Але перш ніж перейти до тлумачення даного поняття, слід визначитися з термінологією, оскільки і в законодавстві, і в науковій літературі вживаються терміни як психологічне, так і психічне насильство.

Психологія є однією з наук, яка вивчає психічні явища (почуття, мислення, волю) і поведінку людини. Психіка – це система явищ суб'єктивного внутрішнього світу людини [210, с. 80]. Саме психіка як найскладніша сфера людської життєдіяльності являєбся об'єктом вивчення психології [138, с. 7]. Таким чином, психологія та психіка співвідносяться як ціле і частина. Психологія у такому розумінні є загальною категорією, а психіка – безпосередньою. Звернувшись до тлумачення поняття «психічне насильство» у працях таких учених, як Л. Д Гаухман, А. Еренберг, Г. К. Костров, Н. Стерехов [254, с. 16], можна помітити, що вони виділяють спільні ознаки, що йому притаманні – спрямованість на подолання волі потерпілої особи із протиправною метою змінити її поведінку та, як наслідок, заподіяну шкоду її правам та законним інтересам. При

застосуванні психічного насильства воля особи обмежується, проте повністю не пригнічується [83, с. 150–151].

Що стосується психологічного насильства, то науковці наводять різні визначення, які за своєю суттю особливо не відрізняються та зводяться до того, що психологічне насильство завдає шкоди психологічному здоров'ю потерпілої особи.

Так, на думку Р. В. Кифлюка, психологічне насильство являє собою дії, які самі по собі не спричинили фізичного болю, однак стали причиною душевних страждань потерпілої особи. Психологічне насильство зазвичай триваліше, ніж шкода фізична. Воно сприймається потерпілою особою навіть болючіше за фізичне [95, с. 56].

Л. М. Герасіна під психологічним насильством розуміє тривалий чи постійний психічний вплив агресивного суб'єкта на жертву, що має наслідком психологічні зриви та формування в потерпілого патологічних станів [51, с. 120].

В. В. Ємельяненко та А. В. Горностай наводять визначення психічного примусу, під яким розуміють спосіб впливу на психіку іншої людини з метою схилити її до певних дій шляхом різноманітних погроз та встановлення дискримінаційних правил [74, с. 171].

З вищенаведеного видно, що науковці по суті застосовують досліджувані поняття як синоніми.

Звернувшись до законодавства, можна помітити, що і тут немає однозначності щодо даної термінології.

Так, відповідно до п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 насильство може бути фізичним (тілесні ушкодження, побой, незаконне позбавлення волі і т.п.) та *психічним* (погроза заподіяти фізичну, моральну чи матеріальну шкоду) [188].

У п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 надане визначення нападу за ст. 187 КК України, під яким розуміються

умисні дії, які спрямовані на негайне вилучення чужого майна із застосуванням фізичного чи *психічного* насильства ... [189].

У ч. 2 ст. 180 КК України передбачена відповідальність за примушування священнослужителя шляхом фізичного або *психічного* насильства до проведення релігійного обряду.

Таким чином, у законодавстві раніше застосовувався термін «психічне насильство». Поняття «психологічне насильство» є порівняно новим і з'явилося у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [178]. Як видно, законодавцем не було дотримано традиційного підходу у застосуванні термінології.

Як зазначила А. А. Запорожець, саме «психічне насильство» являється юридичним терміном, а «психологічне насильство» містить у собі більше медичну складову. Вводити у кримінально-правовий обіг нові терміни доцільно, якщо їх значення зрозумілі і не викликає ніяких сумнівів. Плутанина з досліджуваними поняттями призводить до негативної правозастосовної практики [83, с. 151].

Виходячи з викладеного, доцільно було б замінити у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» термін «психологічне» на «психічне» насильство. Такої ж думки дотримуються і А. А. Запорожець [83, с. 151] та А. А. Вознюк [46, с. 10].

Визначившись з термінологією, слід більш детально дослідити законодавче визначення психологічного насильства.

У ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. *під психологічним насильством розуміється форма домашнього насильства, яка включає словесні образи, погрози, в тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії чи бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку або безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе чи*

завдали шкоди психічному здоров'ю особи [178]. Як видно, наданий законодавцем перелік видів психологічного насильства не є вичерпним.

Серед видів психологічного насильства законодавець першими передбачив *словесні образи*. Великий тлумачний словник сучасної української мови словесну образу визначає як негарний вчинок, зневажливе висловлювання, які спрямовані проти кого-небудь та викликають у нього душевний біль, почуття гіркоти тощо [29, с. 815]. Тому словесна образа як ознака об'єктивної сторони домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми – це спрямоване проти дитини зневажливе висловлювання будь-кого з батьків (осіб, що їх замінюють) чи інших близьких дитині осіб, яке викликає у дитини душевний біль та почуття гіркоти. Тут також слід звернути увагу на те, що законодавець зробив вказівку саме на «словесні образи». Однак певні категорії осіб з обмеженими можливостями, приміром глухі, не можуть сприймати словесні образи. До того ж образи можуть бути висловлені письмово, в електронному листі, в соціальних мережах тощо. У зв'язку з цим доцільно було б внести зміни в законодавче визначення поняття психологічного насильства виключивши в ньому вказівку на «словесні» образи.

Наступним видом психологічного насильства є *погрози*. На думку М. І. Хавронюка, погрозу у ст. 126¹ КК необхідно тлумачити широко. Це може бути погроза застосувати фізичне насильство; погроза розголосити відомості, які особа бажає зберегти у таємниці; погроза заподіяння іншої шкоди (розлучитися, відібрати дитину, позбавити засобів до існування, знищити майно, виселити з житла); залякування задля поставлення потерпілої особи у залежне становище тощо [68, с. 72].

Проте серед науковців немає єдиної точки зору щодо кваліфікації погрози вбивством та погрози знищення майна. М. І. Хавронюк вважає, що такі дії потребують додаткової кваліфікації за ст. 129 чи ст. 195 КК [68, с. 73].

Водночас, на думку О. Біловол, погроза вбивством та погроза пошкодження майна повністю охоплюються ст. 126¹ КК та додаткової кваліфікації за ст. 129 чи ст. 195 КК не потребують.

Проте, як зазначалося при дослідженні фізичного насильства, у подібних спірних ситуаціях слід порівнювати санкції кримінальних правопорушень. Тому виходячи з даного положення можна зробити висновок, що ч. 1 ст. 129 та ст. 195 КК охоплюються ст. 126¹ КК та додаткової кваліфікації не потребують.

Наступним різновидом психологічного насильства є *приниження*. Відповідно до положень великого тлумачного словника сучасної української мови *принижувати* – це ставити у принизливе становище, ображати; применшувати значення, роль чого-, кого-небудь, видавати менш значним [29, с. 1124].

У контексті як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, кривдник ставить потерпілу особу у принизливе становище, ображає, применшує її значення та/або роль у окремих процесах.

Ще одним різновидом психологічного насильства є *переслідування*. Стаття 34 Стамбульської конвенції має назву «Переслідування» та передбачає обов'язок Сторін вживати необхідні законодавчі або інші заходи для забезпечення того, щоб криміналізувати умисну поведінку, яка полягає у вчиненні актів фізичного насильства проти іншої особи [104]. Однак виходячи зі змісту зазначеної Конвенції, психологічне насильство проявляється в двох формах: примушування і погрози. Переслідування при цьому передбачене в якості самостійної форми домашнього насильства.

Як слушно відмітили К. П. Задоя і Я. Г. Оленіна, переслідування становить собою загрозливу поведінку, яка підпорядкована єдиній меті – примусити особу боятися за власну безпеку. Переслідування є повторюваною поведінкою, тобто певною сукупністю актів людської поведінки, які об'єднані єдиною метою. Психічне ж насильство обов'язково

має наслідком тяжкі порушення цілісності психіки особи. Воно може бути як одно-, так і багатоактовим [79, с. 178].

Окрім того, згідно з п. 185 Пояснювальної записки до Стамбульської конвенції загрозна поведінка (в т.ч. переслідування) може бути спрямована не тільки на жертву, а і на будь-яку іншу особу з її соціального кола, оскільки це також поглиблює відчуття страху і втрати контролю над ситуацією. У п.п. 182–185 даної Пояснювальної записки передбачені такі прояви переслідування як стеження за особою у соціальних мережах, фізичне слідування за нею, поширення неправдивої інформації. Загалом перелік подібної загрозна поведінки є не вичерпним та повинен відповідати основним ознакам, передбаченим у ст. 34 Стамбульської конвенції (повторюваність, умисність та змушування особи боятися за свою поведінку) [79, с. 178].

Подібним до переслідування є й наступний вид психологічного насильства – *залякування*. Відповідно до положень великого тлумачного словника сучасної української мови залякувати – це викликати у когонебудь страх, переляк; робити когонебудь лякливим, боязким [29, с. 403]. У досліджуваному контексті йдеться про виклик у особи, в тому числі дитини, страху за свою волю та/або безпеку, безпеку рідних чи близьких тощо.

Виходячи із законодавчого визначення поняття психологічного насильства, словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування являють собою діяння, що мають на меті обмежити волевиявлення особи. Окрім того, матеріали судової практики свідчать про те, що зазначені діяння у більшості вчиняються не окремо, а в сукупності.

Так, вироком Дворічанського районного суду Харківської області від 25 травня 2020 року було засуджено ОСОБУ_1 за ст. 126¹ КК України. У період з 9 серпня 2019 року по 30 квітня 2020 року ОСОБА_1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно та безпричинно, систематично вчиняв психологічне насильство стосовно своєї племінниці

ОСОБА_2 та своєї малолітньої онуки ОСОБА_3 шляхом погроз, висловлювання словесних образ, приниження, залякування, що спричинило психологічні страждання потерпілих та заподіяння шкоди їхньому психічному здоров'ю у формі втрати позитивних емоцій, заниження самооцінки, нездатності захистити себе та емоційної невпевненості [34].

Проте окрім вищезазначених діянь, дефініція «психологічне насильство» передбачає ще й контроль репродуктивної сфери. Як правило, контроль у репродуктивній сфері полягає у забороні чи примушуванні до вагітності. У детальному дослідженні даних діянь немає потреби, оскільки вони не є поширеними щодо дитини.

Слід також відмітити, що наведені наукові та законодавче визначення психологічного насильства не враховують певних особливостей психологічного насильства щодо дитини. Тому зважаючи на те, що законодавчий перелік форм психологічного насильства не є вичерпним, слід розглянути найпоширеніші його форми щодо дитини.

У класифікації форм психологічного насильства відносно дитини повинна відтворюватися така складова як превалююче значення батьків чи осіб, що їх замінюють, у її вихованні, створення ними умов для фізичного, інтелектуального розвитку дитини, її самоудосконалення. Прояви психологічного насильства відносно дитини є досить різноманітними. Так, наприклад М. В. Герасименко, виокремлює три основні підходи з цього приводу. Згідно з першим виділяються такі форми психологічного насильства щодо дитини: ігнорування, відторгнення, ізоляція, тероризування, розбещеність. Згідно з другим: залякування, приниження, відмова у емоційному відгуку, відкидання, ізоляція, експлуатація. Згідно з третім підходом, розробленим Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, виділяють: знущання над іншою особою у присутності дитини, використання привілеїв дорослих (поводження з дітьми як з підлеглими, рабами), залякування (навіювання страху), погрозу (заподіяння фізичної шкоди, кинути), ізоляцію (контроль за поведінкою і спілкуванням, заборона

виходити з дому), інші види емоційного насильства (приниження, брутальність, образи, брехня, створення стресових ситуацій, використання у конфліктах, непослідовність тощо) [50].

Третім різновидом домашнього насильства у ст. 126¹ КК зазначене економічне насильство. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. *під економічним насильством розуміється форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів, документів чи можливості користуватися ними, залишення без догляду або піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування або реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися й інші правопорушення економічного характеру* [178].

Зазначене визначення характеризує економічне насильство загалом і як адміністративне, і як кримінальне правопорушення. Законодавець не визначив ознаки економічного насильства, які притаманні саме кримінальному правопорушенню.

Кримінально-правове визначення поняття економічного насильства надають деякі науковці. Так, О. М. Гумін економічне насильство розуміє як умисне незаконне насильницьке обмеження чи позбавлення однією особою майнових прав іншої особи, що може призвести до смерті останньої, спричинити економічну недостатність, порушення психічного чи фізичного здоров'я [54, с. 12–13].

А. А. Запорожець визначає економічне насильство як умисне, протиправне, систематичне насильницьке діяння, що полягає в позбавленні або обмеженні потерпілого належних йому відповідно до чинного законодавства майнових прав, та створює небезпеку розладу його здоров'я чи втрати працездатності [83, с. 152].

Проаналізувавши думки вчених, можна відмітити, що економічне насильство щодо дитини може проявлятися у різних формах: відбирання всіх зароблених грошей; повна звітність за витрачені гроші (до копійки);

існування за рахунок дитини (примушення до пошуку одягу або їжі на смітнику, збору пляшок, присвоєння грошових виплат на дитину); трудова експлуатація дитини, яка унеможлиблює чи перешкоджає здобути їй освіту і ставить під загрозу її нормальний фізичний, психічний розвиток, здоров'я та життя; примус виконувати непосильну, тяжку роботу; заборона працювати всупереч бажанню та працездатності; примус дитини до протиправних дій (жебрацтва, крадіжок і т.п.); відбирання документів, без яких дитина не зможе навчатися чи працювати; позбавлення чи погроза позбавлення грошового утримання чи житла, на які дитина має законне право (пенсії, стипендії, аліментів, житлової площі батьків тощо); позбавлення належного харчування та належних умов проживання [82, с. 54; 193, с. 10].

Як зазначають О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, як економічне насильство щодо дитини можна розцінювати і ситуацію, коли після розлучення один з батьків, що проживає окремо, умисно офіційно не працює з метою сплати аліментів у мінімальному розмірі та при цьому уникає будь-яких додаткових витрат на дитину. Відповідно до ст. 185 Сімейного кодексу України той з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, та той з батьків, до кого не була подана вимога про стягнення аліментів, мають обов'язок брати участь у додаткових витратах на дитину, викликаних особливими обставинами (розвитком здібностей, хворобою, каліцтвом дитини тощо) [207]. Тому у подібній ситуації дитина стає заручником ситуації та жертвою економічного насильства, внаслідок чого погіршується якість життя як самої дитини, так і другого з батьків, з ким вона проживає [68, с. 74–75].

Окремі прояви економічного насильства можуть бути пов'язані не лише з умисними діями батьків, а й з об'єктивною неспроможністю останніх забезпечити дитину необхідним чи з неврахуванням інтересів дитини у разі наявності в родині матеріальних проблем. Проте такі дії не можна вважати економічним насильством у розумінні ст. 126¹ КК, оскільки вони не є

умисними. Відмова виконати примхи дитини (придбати модний прилад, найновіший телефон тощо), залучення дітей до посиленої праці з метою привчання їх до працелюбності та трудової діяльності також не вважаються економічним насильством.

Однак на практиці досить часто виникають ситуації підміни понять, коли дії, які підпадають під ознаки економічного насильства, невірно кваліфікуються як психологічне насильство. Так, як психологічне насильство кваліфікують ситуації, коли винний виганяє потерпілу особу з будинку чи остання змушена покинути місце свого постійного проживання через фізичні та психологічні знущання, а також коли кривдник продовжує проживати в одному будинку з потерпілою та ще й за рахунок останньої [42].

Слід відмітити, що Стамбульська конвенція не містить обов'язку для сторін щодо криміналізації економічного насильства в окремій нормі. А кримінальні кодекси багатьох країн, які підписали та ратифікували дану Конвенцію, не містять у нормі щодо домашнього насильства такої його форми як економічне насильство.

Так, ст. 173² КК Іспанії встановлює кримінальну відповідальність «будь-кого, хто на постійній основі застосовує *фізичне чи психологічне насильство* до особи, яка є або була його дружиною, чи до особи, пов'язаної з ним аналогічними емоційними стосунками, навіть якщо вони не проживають спільно, чи до висхідних або низхідних родичів, або до братів та сестер, біологічних, всиновлених чи взятих під опіку, до тої особи, або дружини, або партнерки, з якою він проживає спільно, чи до осіб, які не досягли повноліття або є неповносправними, які проживають з ним чи над якими він має батьківські права, опіку будь-якої форми і право нагляду, у тому числі і над дружиною чи партнеркою, з якою він проживає спільно, чи до осіб, над якими через їх особливу вразливість має бути встановлена опіка або нагляд у державних чи приватних центрах».

Стаття 184 КК Польщі також містить правопорушення, пов'язане з насильством у родині. За даною нормою кримінальній відповідальності підлягає «будь-хто, хто жорстоко (*фізично або психологічно*) поводить з членом родини, особою, постійно чи тимчасово ввіреною в її чи його опіку, неповнолітньою особою або вразливою людиною» [81, с. 25–26].

При цьому аналогічно фізичному та психологічному насильству усі прояви економічного насильства не охоплюються ст. 126¹ КК та в окремих випадках потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК.

Так, ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150¹ «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», ст. 167 «Зловживання опікунськими правами», ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність» КК України також по суті передбачають кримінальну відповідальність за економічне насильство щодо дитини. Але охоплюються ст. 126¹ КК, у разі систематичного їх вчинення, лише діяння, передбачені ч. 1 ст. 150 та ст. 164 КК. Кримінальні правопорушення, передбачені ч.ч. 2–3 ст. 150, ст. 150¹, ст. 166, ст. 167, ст. 304 КК, у разі їх систематичного вчинення, кваліфікуються за сукупністю зі ст. 126¹ КК.

Таким чином, зважаючи на підміну понять «психологічне» та «економічне насильство» на практиці, відсутності у Стамбульській конвенції обов'язку для сторін щодо криміналізації економічного насильства в окремій нормі, а також наявності у КК України норм, які передбачають відповідальність за найбільш тяжкі прояви економічного насильства, *доцільно запропонувати виключити зі ст. 126¹ КК вказівку на економічне насильство*. Тим більше, що економічне насильство, як і фізичне, заподіює шкоду в тому числі і психологічному здоров'ю потерпілої особи. А на практиці такі випадки, за відсутності спеціальних норм, кваліфікувати як психічне насильство.

Дослідивши альтернативні діяння об'єктивної сторони домашнього насильства, нагадаємо, що для жорстокого поводження з дітьми ми пропонуємо передбачити такі діяння як *фізичне, психічне насильство, інші протиправні діяння над дитиною*. Адже обмежувати форми жорсткого поводження з дитиною лише фізичним і психічним насильством недоречно, так як поняття «насильство» є значно вужчим за поняття «жорстоке поводження». Жорстоке поводження з дітьми, на відміну від насильства, не завжди свідоме та умисне, воно може безпосередньо не проявлятися в фізичному чи психічному насильстві, але при цьому може не задовольняти їх потреби чи інтереси, виражатися у грубій формі. Насильство завжди має на меті отримання певного ефекту, а жорстоке поводження в основі може мати навіть цілком позитивні наміри. Бувають випадки, коли особа, яка жорстоко поводить, не усвідомлює негативних наслідків своєї поведінки. Досить часто жорстоке поводження з дитиною не зводиться до якогось одного прояву або ознаки, а являє собою цілий комплекс дій [82, с. 33–35]. При визначенні жорстокого поводження лише як фізичного чи психічного насильства без належної правової оцінки залишається багато інших фактів жорстокого поводження з дитиною, які не мають характеру насильства, проте є не менш суспільно небезпечними та спричиняють дитині не менше шкоди, ніж різного роду насильство, та повинні бути кримінально караними.

Для наявності об'єктивної сторони домашнього насильства в цілому та жорстокого поводження з дітьми потрібно також встановити *суспільно небезпечні наслідки цих діянь*.

М. Й. Коржанський суспільно небезпечні наслідки визначав як зміни суспільних відносин, що полягають у повній чи частковій, тимчасовій чи постійній перешкоді чи ліквідації змоги суб'єкта суспільних відносин задовольнити власні інтереси [113, с. 162].

На думку А. А. Піонтковського, суспільно небезпечні наслідки – це зміни у навколишньому світі, які виникають під впливом діяння та належать до об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення [165, с. 148].

Проте найбільш влучною виглядає позиція М. І. Панова, який суспільно небезпечні наслідки визначав як шкоду (збиток), яка спричиняється кримінально протиправним діянням суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, чи реальну небезпеку (загрозу) мпричинення такої шкоди [120, с. 147].

Однак не всі науковці вважають загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам проявом суспільної небезпечності діяння. Хоча реальна можливість спричинення шкоди охоронюваним суспільним відносинам уже вказує на суспільну небезпечність діяння, так як зазначають М. І. Панов і В. П. Тихий, у цьому випадку порушується стан захищеності, безпечності суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального закону [157, с. 107], чи, як відмітив В. М. Кудрявцев, порушується «правова оболонка» суспільних відносин [11, с. 153; 129, с. 174].

У ст. 126¹ КК законодавець прямо вказав на суспільно небезпечні наслідки – *фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрату працездатності, емоційну залежність чи погіршення якості життя потерпілого*.

Якщо говорити про жорстоке поводження з дітьми в контексті домашнього насильства, то можна виділити *наближені* (ті, які відчуються відразу чи у короткий проміжок часу після насильства) *та віддалені* (ті, які можуть розвиватися і мати вплив протягом усього життя) *наслідки* такого поводження.

Спочатку слід розглянути так звані наближені наслідки.

Фізичні або психологічні страждання. Звернувшись до деяких нормативно-правових актів України можна зробити висновок, що фізичні та психологічні страждання по своїй суті об'єднуються поняттям «моральна шкода». Так, відповідно до ст. 23 ЦК моральна шкода – це фізичний біль і

страждання, які фізична особа відчула внаслідок каліцтва чи інших ушкоджень здоров'я; душевні страждання, які відчула фізична особа внаслідок протиправної поведінки відносно неї, членів її сім'ї або близьких родичів; душевні страждання, які фізична особа відчула внаслідок пошкодження чи знищення її майна; у приниженні честі і гідності фізичної особи [246].

У п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 під моральною шкодою розуміють втрати немайнового характеру внаслідок фізичних або моральних страждань чи інших негативних явищ, заподіяних фізичній особі незаконними діями чи бездіяльністю інших осіб [187]. У цьому визначенні, як і в ЦК України, акцент зроблений на страждання, які поділяються на фізичні та моральні (психологічні). Проте в законодавстві не розкривається саме поняття «фізичні та психологічні страждання».

Термін «страждання» означає, що заподіяна шкода має бути відображена у свідомості потерпілого і викликати якусь психічну реакцію. Шкідливі зміни в охоронюваних благах при цьому можуть відобразитися і формі уявлень (моральні страждання) та відчуттів (фізичні страждання).

У літературі під фізичними стражданнями розуміють фізичний біль, муки, функціональні розлади організму, зміни у емоційно-вольовій сфері та інші відхилення від звичайного стану здоров'я, які є наслідком дій (бездіяльності), що посягають на майнові права чи немайнові блага людини. В той же час фізичні страждання можуть бути й не пов'язаними із органічними ушкодженнями чи якоюсь травмою. Тобто фізичні страждання можуть бути викликані у особи, в тому числі у дитини, не лише фізичним насильством, а й психологічним чи економічним.

Значно складнішим є поняття психологічних (моральних) страждань. Під психологічними стражданнями як емоційно-вольовими переживаннями особи розуміють пережиті нею почуття приниження, пригніченості,

роздратування, гніву, розпачу, неповноцінності, сорому, психологічного дискомфорту тощо. Проте психологічні страждання являють собою процеси, які відбуваються у свідомості особи та викликають негативні психологічні наслідки, тому дати їм визначення лише за допомогою юридичної термінології неможливо [154, с. 170].

Розлад здоров'я – це порушення структури чи функцій окремих органів або систем, одна з ознак легкого і середнього ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень під розладом здоров'я розуміється безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес [174].

У той же час розладом здоров'я вважають розлад не лише фізичного здоров'я, а й психічний розлад, який безпосередньо обумовлений заподіянням тілесного ушкодження. Діагноз психічного захворювання та причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням та психічним захворюванням, яке розвинулось, встановлюється психіатричною експертизою [174].

Встановлюючи ступінь тяжкості тілесних ушкоджень експерт визначає розлад здоров'я за тривалістю часу, який необхідний для одужання потерпілого.

Втрата працездатності. Поняття «втрата працездатності» не є аналогічним поняттю «розлад здоров'я». Розлад здоров'я не завжди супроводжується втратою працездатності. Втрата працездатності може бути стійкою чи тимчасовою (незначною). Залежно від ступеня втрати працездатності (до 10 %; понад 10 %, але не більше 33 %; понад 33 %) діяння може підлягати додатковій кваліфікації [68, с. 76]. Втрата працездатності до 10 % являється легким тілесним ушкодженням, яке, як уже зазначалося, при вчиненні домашнього насильства не потребує додаткової кваліфікації. Втрата працездатності від 10 % до 33 % (середньої тяжкості тілесне

ушкодження) та понад 33 % (тяжке тілесне ушкодження) вимагають додаткової кваліфікації за ст. 122 чи ст. 121 КК відповідно.

У дітей втрату загальної працездатності визначають виходячи із загальних підстав, встановлених у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, проте із зазначенням, що така втрата буде мати місце після досягнення працездатного віку [174].

Емоційна залежність. Емоційною залежністю є залежність від відносин із агресором. Емоційну залежність називають ще психологічною залежністю. По своїй суті це психологічна прив'язаність потерпілої до кривдника, що являється перешкодою в її самореалізації, відсутність власного світогляду. Залежність дітей від батьків чи інших дорослих членів сім'ї є звичайним явищем. Емоційна залежність скоріше являється перешкодою в розриві відносин з агресором, причиною неповідомлення про факти домашнього насильства, а не наслідком домашнього насильства. Тому виділення в диспозиції ст. 126¹ КК емоційної залежності в якості наслідку даного кримінального правопорушення видається недоцільним. У визначенні поняття психологічного насильства, наведеного у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р., як один із його наслідків названа «емоційна невпевненість». Зважаючи на це, *більш доцільно було б замінити дефініцію «емоційна залежність» на «емоційна невпевненість».*

Погіршення якості життя потерпілої особи визначається за різними критеріями: *фізичні* (втрата енергійності, виникнення втоми, фізичного дискомфорту, поганий сон, нездатність до спокійного відпочинку, посилення залежності від ліків та лікування, алкоголю або інших психоактивних речовин); *інтелектуальні дисфункції* (зниження концентрації уваги, погіршення пам'яті, вузькість мислення, некритичність тощо); *соціальна дезорієнтація та дезадаптація* (послаблення соціальних зв'язків у потерпілої особи – зникнення друзів, інших близьких осіб, від яких вона могла б отримати допомогу чи поділитися переживаннями;

звуження кола соціальних контактів та відносин; зниження соціальної активності; виникнення безпорадності, нездатності самостійно приймати рішення та вчиняти відповідальні дії; посилення безініціативності в роботі та особистому житті; зменшення працездатності); *економічна недостатність* як наслідок економічного насильства [68, с. 77] (позбавлення доходів, обмеження в користуванні майном, сімейним бюджетом, зменшення кількості необхідних благ, які отримувала потерпіла особа, тощо) [143, с. 100].

Для оцінки погіршення якості життя як наслідку домашнього насильства таке погіршення повинно мати комплексний характер. Наявність тільки одного із вищезазначених критеріїв (наприклад, економічної недостатності, послаблення соціальних зв'язків, поганого сну або втоми) є недостатнім для того, щоб визнати діяння кримінальним правопорушенням.

Звичайно усі вищеперелічені наслідки можуть мати місце і стосовно дитини. Однак, у сформульованому нами визначенні поняття жорстокого поводження з дітьми ми зробили вказівку ще й на *наслідки у вигляді заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини*.

У законодавстві України відсутнє нормативне визначення поняття нормального розвитку дитини.

Тлумачний словник із соціальної педагогіки визначає норму (norm, standard, лат. norma – правило, взірець) як зразок, порядок, принцип, міру діяльності, визнаний соціальною організацією (системою, групою) і тією чи іншою формою, що задані для виконання її членам [222, с. 107].

Норма є певним ідеальним утворенням, умовним позначенням об'єктивної реальності, деяким середньостатистичним показником, що характеризує реальну дійсність, однак у ній не існує. Нормою вважається таке поєднання соціуму та особистості, коли остання продуктивно та безконфліктно задовольняє свої основні потреби, виконує провідну

діяльність, відповідаючи при цьому соціальним вимогам відповідно психосоціального розвитку, статі і віку.

Для кожної норми властиві свої характеристики і показники. Відхиленням від норми є все, що не відповідає показникам. Соціологія, психологія, педагогіка та медицина мають власні характеристики, параметри та показники норми. При встановленні недоліків розвитку особистості важливо орієнтуватися на таку норму. Індивідуальна норма розвитку кожної особи називається функціональною нормою. Доведено, що дитину слід вважати нормальною якщо:

- її розвиток відбувається відповідно до власних індивідуальних можливостей, здібностей та якостей, що має наслідком повну інтеграцію в соціум;

- вона розвивається згідно з вимогами суспільства, яке встановлює норми поведінки і подальші перспективи соціального функціонування в період зрілості;

- рівень її розвитку є відповідним до рівня переважної більшості дітей її або старшого віку.

Показниками нормального розвитку дитини є:

- нормальна робота головного мозку і його кори;
- нормальний фізичний розвиток та пов'язані з ним збереження нормального тонуусу нервових процесів та працездатності;

- систематичне виховання та навчання дитини у дитячому садку загальноосвітній школі та сім'ї;

- збережені органи чуття, які забезпечують нормальний зв'язок дитини з зовнішнім світом [171].

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку про те, що *заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини може мати місце і через певний час, тобто бути віддаленим наслідком*. Як уже зазначалося, до числа віддалених наслідків жорстокого поводження із дитиною також слід відносити порушення її фізичного і психологічного розвитку, різні соціальні

наслідки, емоційні та особистісні порушення, соматичні захворювання тощо.

У більшості дітей, котрі живуть у родинах, де застосування важких фізичних покарань, лайливе слово на адресу дитини є «методами виховання», або у сім'ях, де діти позбавлені уваги, тепла, наприклад, у сім'ях батьків-алкоголіків, діти мають ознаки затримки нервово-психічного та фізичного розвитку. Зарубіжні спеціалісти називають такий стан дитини «нездатністю до процвітання». Діти, які відчували жорстоке ставлення до себе, часто мають відставання у зрості, вазі чи в одному і у другому від своїх ровесників. Вони пізніше роблять перші кроки, починають говорити, рідше посміхаються, погано навчаються у школі. Такі діти часто мають «дурні звички»: кусання нігтів, смоктання пальців, розгойдування, заняття онанізмом. Та й зовнішньо вони виглядають по-іншому, ніж ті, які живуть у нормальних умовах: мають припухлі, «заспані» очі, бліде обличчя, розтріпане волосся, неохайний одяг та інші ознаки гігієнічної занедбаності – висипи на шкірі, педикульоз, неприємний запах від тіла та одягу [67].

Для констатації об'єктивної сторони як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, слід також встановлювати *причинний зв'язок* між діянням винного і суспільно небезпечними наслідками.

У теорії і практиці кримінального права вважається, що суспільно небезпечні наслідки можна ставити у вину особі тільки за умови їх перебування в причинному зв'язку із її діянням (дією або бездіяльністю). Наукою кримінального права не було створено власної теорії причинності, а використовується розроблена філософією теорія причинності. У філософських категоріях «причина» та «наслідок» відображаються причинно-наслідкові зв'язки об'єктивного світу. Для таких зв'язків характерний універсальний характер. В них одне явище (процес, подія) виступає причиною іншого явища (наслідку), тому перше у часі передує другому та являється необхідною умовою або підставою виникнення чи зміни розвитку другого, тобто наслідок породжує причина. Виходячи із

зазначених філософських положень, причинним зв'язком в кримінальному праві слід вважати об'єктивно існуючий зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю), тобто причиною, та суспільно небезпечними наслідками (наслідком), за умови, що діяння викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [120, с. 153].

У науці кримінального права існують різні теорії причинного зв'язку. Найважливішими із них є теорія необхідної умови, теорія нерівноцінності умов, теорія адекватної причинності, теорія необхідного спричинення та теорія еквівалентності. Окремі вчені виділяють ще теорію можливості та дійсності, теорію імовірного причинного зв'язку, теорію випадкового та необхідного причинного зв'язку, теорію безпосередньої (найближчої) причини та теорію головної причини.

Розкриття сутності кожної із зазначених теорій знаходиться за рамками предмета нашого дослідження, тому лише зауважимо, що для обґрунтування причинного зв'язку між досліджуваним нами діянням (фізичним, психічним насильством чи іншими протиправними діяннями над дитиною)⁵ та настанням наслідків (фізичних або психологічних стражданнях, розладах здоров'я, втратою працездатності, емоційною невпевненістю або погіршенням якості життя, заподіянням чи створенням загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини) найбільш прийнятною видається *теорія необхідної умови* [164, с. 213].

Уперше дану теорію обґрунтував А. А. Піонтковський [166, с. 110]. У її основу вченим була покладена якісна різниця між філософськими категоріями випадковості та необхідності.

Теорія необхідної умови досліджувалася у працях таких учених, як В. М. Кудрявцев [129, с. 194–195], Н. Ф. Кузнецова [131, с. 11–15], А. Н. Трайнін [225, с. 318–320].

Причинний зв'язок повинен відповідати таким умовам:

⁵ Вище було обґрунтовано необхідність виключення поняття «економічного насильства» та заміни терміну «психологічне» насильство на «психічне».

1) причинний зв'язок слід розглядати під час гіпотетичного елімінування (ізолювання, штучного виключення) діяння (фізичного, психічного насильством чи інших протиправних діяннями над дитиною) і наслідку (фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини) від усіх інших універсально пов'язаних між собою явищ;

2) діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння над дитиною) повинно передувати наслідку (фізичним або психологічним стражданням, розладам здоров'я, втраті працездатності, емоційній невпевненості або погіршенню якості життя, заподіяння чи створенню загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини);

3) діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння над дитиною) повинне виступати *conditio sine qua non*, тобто умовою, без якої цей наслідок (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини) не настав би;

4) діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння над дитиною), щоб бути причиною, має створювати реальну можливість спричинення наслідків [225, с. 318–320] (фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини);

5) діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння над дитиною) повинне з необхідністю, з неминучістю породжувати наслідки [195, с. 122] (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрату працездатності, емоційну невпевненість або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини).

Тому лише при наявності усієї сукупності вищенаведених умов буде наявний причинний зв'язок між діянням винного (фізичним, психічним насильством чи іншими протиправними діяннями над дитиною) та настанням наслідків у вигляді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини. Як влучно відмітила Н. М. Ярмиш, подія лише тоді матиме певну характеристику, коли її розглядати не загалом, а в якості елемента тієї або іншої системи. Безвідносно до конкретної предметної сфери питання щодо причини та наслідку вирішуватися не може [257, с. 432].

Як уже відмічалось, жорстоке поводження з дітьми, є кримінальним правопорушенням з матеріальним складом і може вчинятися у формі дії або бездіяльності. При бездіяльності також обов'язково слід встановлювати причинний зв'язок між бездіяльністю винного і настанням наслідків у вигляді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини.

Проте причинний зв'язок при бездіяльності має істотні особливості. Сучасною доктриною кримінального права підтримується точка зору, згідно з якою необхідно встановити, що: 1) особа мала обов'язок вчинити конкретну дію; 2) невчинення такої дії спричинило чи не відвернуло наслідки, які передбачені у статті закону про кримінальну відповідальність у якості ознаки складу даного кримінального правопорушення.

Відмітимо, що обов'язок вчинити конкретну дію чи дії (у нашому випадку піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток дитини тощо) відповідно до положень СК України, ЦК та Закону України «Про охорону дитинства» покладений на батьків чи осіб, які їх замінюють. Тому щоб встановити наявність причинного зв'язку в даному випадку слід

встановлювати, що саме невчинення таких дій викликало настання наслідків у вигляді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини. Також слід враховувати вищезазначені умови, яким має відповідати причинний зв'язок у разі вчинення кримінального правопорушення шляхом як дії, так і бездіяльності.

Як уже було доведено, систематичне фізичне або психічне насильство є по суті способами вчинення домашнього насильства, в тому числі жорстокого поводження з дітьми.

Місце, час, обстановка і засоби вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень є факультативними ознаками їх об'єктивних сторін, а тому для кваліфікації вони не мають практичного значення, знаходяться за межами складу, однак впливають на оцінку ступеня тяжкості вчиненого та можуть бути враховані при призначенні покарання.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз об'єктивних ознак домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми, дає змогу зробити наступні висновки:

1. Родовим об'єктом домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми виступають суспільні відносини, що забезпечують життя і здоров'я особи; видовим – суспільні відносини, що забезпечують здоров'я особи.

2. Основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи.

3. Основним безпосереднім об'єктом жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та

психологічний розвиток дитини у колі сім'ї та впливають на формування її як повноцінної особистості.

4. Додатковим факультативним об'єктом як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, можуть бути честь, гідність, воля особи, сімейні, близькі відносини і т. п. Відносини власності також доцільно визнати додатковим факультативним об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень, проте для цього вказівку на економічне насильство з диспозиції ст. 126¹ КК слід було б виключити, а на практиці такі випадки кваліфікувати як психологічне насильство. Також економічне насильство не потрібно включати до поняття «жорстокого поводження з дітьми».

5. Предмет суспільних відносин, що становлять безпосередній об'єкт жорстокого поводження з дітьми, нематеріальний. Це: а) особисті немайнові права й інтереси дитини, які включають у себе право на нормальний фізичний, психічний розвиток, виховання без застосування фізичних чи інших принижуючих гідність покарань, заборону жорстоко поводитися з дитиною тощо; б) майнові права й інтереси дітей.

6. Суб'єктами суспільних відносин, що становлять об'єкт жорстокого поводження з дітьми, є: 1) держава; 2) визначені ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) діти, з метою забезпечення прав і законних інтересів яких формуються відносини з попередження та протидії жорстокого поводження з дітьми, які при цьому виступають ще й у якості потерпілих від кримінального правопорушення; 4) батьки (особи, що їх заміняють) чи інші близькі дитині особи, які водночас являються і суб'єктами кримінального правопорушення.

7. Соціальним зв'язком досліджуваних відносин є сама діяльність суб'єктів суспільних відносин, спрямована на забезпечення здоров'я і нормального розвитку дитини. Здійснюється така діяльність на підставі нормативних актів, які її регулюють. Зокрема, в першу чергу це Конституція

України, Закони України «Про охорону дитинства» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» тощо.

8. Шкода основному та додатковим факультативним об'єктам жорстокого поводження з дітьми спричиняється шляхом кримінально протиправного впливу на соціальний зв'язок між суб'єктами сімейних чи інших близьких відносин. Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення (батьки (особи, що їх замінюють) чи інші близькі дитині особи), виключає себе із суспільних відносин (чи істотно зменшує власну роль в системі відносин) через порушення нормативних приписів і тому розриває деформує (розриває) соціальний зв'язок. Тобто шкода суспільним відносинам спричиняється «з середини» одним із їх учасників.

9. Зважаючи на певну подібність безпосередніх об'єктів домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми, а також враховуючи мету криміналізувати останнє в якості самостійного складу лише у випадках його вчинення з боку близьких дитині осіб, новий склад кримінального правопорушення пропонується передбачити у ч. 2 ст. 126¹ КК України.

10. Термін «систематичне» є не зовсім точним як стосовно домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, оскільки зазначені діяння можуть вчинятися безперервно протягом тривалого часу. Тому більш доцільно було б дану характеристику виразити у нормі статті вказівкою на «тривале» вчинення насильства.

11. Наразі повністю охоплюються ст. 126¹ КК у разі систематичного їх вчинення такі види фізичного насильства як позбавлення сну, води, харчування, ляпаси, кусання, тягання за волосся, штовхання, щипання, стусани, удари, заламування кінцівок, здушування різних частин тіла, інші насильницькі дії, які не передбачені окремими кримінально-правовими нормами, та побої, мордування (лише ч. 1 ст. 126 КК) і легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК). Проте з метою уникнення неоднакового застосування норм КК на практиці, Верховному Суду слід було б дати відповідні роз'яснення щодо кваліфікації фізичного насильства як прояву

домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми, як це було зроблено ним щодо деяких інших кримінальних правопорушень.

12. У законодавстві раніше застосовувався лише термін «психічне насильство». Поняття «психологічне насильство» є порівняно новим і з'явилося у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Проте «психічне насильство» являється юридичним терміном, а «психологічне насильство» містить у собі більше медичну складову. Вводити у кримінально-правовий обіг нові терміни доцільно, якщо їх значення зрозумілі і не викликає ніяких сумнівів. Плутанина з досліджуваними поняттями призводить до негативної правозастосовної практики. Тому доцільно було б замінити у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» термін «психологічне» на «психічне» насильство.

13. У ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» серед видів психологічного насильства законодавець першими передбачив словесні образи. Однак певні категорії осіб з обмеженими можливостями, приміром глухі, не можуть сприймати словесні образи. До того ж образи можуть бути висловлені письмово, в електронному листі, в соціальних мережах тощо. У зв'язку з цим більш доречно було б внести зміни в законодавче визначення поняття психологічного насильства виключивши в ньому вказівку на «словесні» образи.

14. Емоційна залежність скоріше являється перешкодою в розриві відносин з агресором, причиною неповідомлення про факти домашнього насильства, а не наслідком домашнього насильства. Тому виділення в диспозиції ст. 126¹ КК емоційної залежності в якості наслідку даного кримінального правопорушення видається недоцільним. Більш доцільно було б замінити дефініцію «емоційна залежність» на «емоційна невпевненість».

15. Жорстоке поводження з дітьми за своєю конструкцією пропонується передбачити кримінальним правопорушенням з матеріальним

складом. Тому обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони мають бути діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння), суспільно небезпечні наслідки (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини) і причинний зв'язок між діянням і наслідками.

16. При вчиненні як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, діяння може мати як форму і дії, і бездіяльності.

17. Жорстоке поводження з дітьми може мати наближені (ті, які відчуваються відразу чи у короткий проміжок часу після насильства) та віддалені (ті, які можуть розвиватися і мати вплив протягом усього життя) наслідки такого поводження. Фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість, погіршення якості життя слід віднести до наближених наслідків. Заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини може мати місце і через певний час, тобто бути віддаленим наслідком. До числа віддалених наслідків жорстокого поводження із дитиною також відносять порушення її фізичного і психологічного розвитку, соціальні наслідки, особистісні й емоційні порушення, різні соматичні захворювання тощо.

18. Фізичне або психічне насильство є по суті способами вчинення домашнього насильства, в тому числі жорстокого поводження з дітьми.

19. Місце, час, обстановка і засоби вчинення домашнього насильства та жорстокого поводження є факультативними ознаками їх об'єктивних сторін, а тому вони не мають практичного значення для кваліфікації, знаходяться за межами складів, однак впливають на оцінку ступеня тяжкості вчиненого та можуть ураховуватися при призначенні покарання.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ З ДІТЬМИ

3.1. Суб'єктивна сторона жорстокого поведіння з дітьми

Взаємообумовленість і взаємозв'язок об'єктивної та суб'єктивної сторін складу кримінального правопорушення підтверджується науковцями та має важливе значення при вирішенні питання про зміст вини особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оскільки суб'єктивна сторона регулює, спрямовує та породжує об'єктивну [129, с. 12–13; 162, с. 137]. Тому кримінальне правопорушення потрібно розглядати з різних сторін, в тому числі як прояв внутрішніх властивостей поведінки суб'єкта, розкриття його мети та мотиву, тобто з суб'єктивної сторони [195, с. 147].

Вагомий внесок у вивчення проблем суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зробили такі вчені, як В. І. Борисов, В. М. Бурдін, Р. В. Вереша, Б. С. Волков, П. С. Дагель, Г. А. Злобін, М. Й. Коржанський, Д. П. Котов, В. Г. Макашвілі, Б. С. Никифоров, А. О. Пінаєв, О. І. Рарог та інші.

Встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення має важливе юридичне значення, яке проявляється в тому, що: 1) вона відноситься до обов'язкових елементів кожного складу кримінального правопорушення, а відсутність її чи наявність дає змогу відмежовувати кримінально протиправне діяння від некримінального; 2) ознаки суб'єктивної сторони дають змогу відмежовувати тотожні за об'єктивними ознаками складу кримінальних правопорушень; 3) вона має істотний вплив на кваліфікацію кримінальних правопорушень; 4) допомагає визначати ступінь суспільної небезпечності правопорушника та ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 5) враховується при призначенні покарання [12, с. 46].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є його внутрішньою стороною, тобто психічною діяльністю особи, у якій відображається ставлення її свідомості та волі до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Суб'єктивна сторона складається з таких ознак як вина, мотив та мета кримінального правопорушення, які становлять її зміст. Хоча деякі вчені відносять до ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення відносять ще й емоційний стан людини [118, с. 136] або емоції суб'єкта [120, с. 177]. Емоції суб'єкта можуть бути різними за часом виникнення, змістом та характером. Більша їх частина перебуває за межами суб'єктивної сторони, оскільки не мають жодного впливу на формування її ознак (наприклад, страх покарання, каяття у вчиненому і т.п.) чи мають незначний вплив (жалість, співчуття і т.п.). Проте деяким з них законодавець надав значення ознак суб'єктивної сторони (приміром, ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»). У такому випадку стану сильного душевного хвилювання надається певна роль при формуванні мотиву, а тому він включений у зміст суб'єктивної сторони [120, с. 177–178].

Основною та єдиною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виступає *вина*. У ст. 2 КК зазначено, що особа є невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення та не може піддаватися кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена у законному порядку та встановлена обвинувальним вироком суду. Тобто відсутність вини свідчить про відсутність в діях особи суб'єктивної сторони, а, отже, і складу кримінального правопорушення в цілому. Поняття вини вперше в Україні на законодавчому рівні було закріплене у ст. 23 КК, відповідно до якої виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Зважаючи на наявність законодавчого визначення вини, серед учених немає суперечностей щодо даного поняття. Проте розбіжності існують щодо

самого змісту вини та її ролі у складі кримінального правопорушення. Деякі науковці вважають вину та суб'єктивну сторону тотожними поняттями, так як інтелектуально-вольова діяльність людей має нерозривний зв'язок з емоційною і мотиваційною діяльністю [47, с. 6–12; 59, с. 41–49]. Таку думку мав П. С. Дагель. На переконання вченого, вина є внутрішньою, суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, психічним ставленням суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та його наслідків, що виражається в кримінальному правопорушенні [58, с. 78]. Він зауважив, що позиція, згідно з якою суб'єктивна сторона кримінального правопорушення складається не лише з вини, а містить у собі мету і мотив, побудована на змішуванні поняття форми та змісту вини, а також змішуванні суб'єктивної сторони (вини) й ознак складу кримінального правопорушення, які являються характеристикою суб'єктивної сторони (мета, мотив, завідомість, афект, умисел, необережність і т.п.) [57, с. 123]. Цю точку зору підтримали Р. А. Міхеєв, Г. А. Кригер, Ю. А. Красіков, однак вона не отримала широкого визнання.

У науці кримінального права існує пропозиція при аналізі вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення зосереджуватися на дослідженні таких її елементів, як сутність, ступінь, форма та зміст [120, с. 179–180; 139, с. 56–60].

На основі зазначених положень і буде здійснено аналіз суб'єктивної сторони домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми.

Сутність вини має важливе теоретичне значення, оскільки являється одною із категорій, що характеризує вину та відбиває її соціальну природу. Вина за своєю сутністю є психічним ставленням суб'єкта до оточуючої його соціальної дійсності – суспільних цінностей, інтересів, правових вимог до членів суспільства, суспільних відносин тощо [59, с. 62–70; 196, с. 91–98].

При вчиненні як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, сутністю вини є негативне ставлення суб'єкта до охоронюваних законом про кримінальну відповідальність соціальних

цінностей, пріоритет своїх інтересів над суспільними, що забезпечують належне функціонування певної системи суспільних відносин, зокрема нормальний фізичний та психологічний стан особи.

Ступінь вини відображає порівняну тяжкість вини. Як правило, ступінь вини вважають оціночною категорією, яка включає в себе соціальну та психологічну характеристику вини з кількісного боку, є виразом міри негативного ставлення суб'єкта до основних соціальних цінностей [59, с. 67; 196, с. 102]. Ступінь вини не впливає на кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення, проте враховується при призначенні покарання, а саме його індивідуалізації у межах санкції кримінально-правової норми.

Ступінь вини при вчиненні домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми (як і будь-якого іншого кримінального правопорушення), залежить від змісту, форми вини, міри усвідомлення суб'єктом суспільної небезпечності вчиненого діяння, мети та мотивів, що спонукали його до вчинення кримінального правопорушення, ознак, що характеризують винну особу тощо. Так, під час вчинення домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми ступінь вини обумовлюється визначеністю та обсягом усвідомлення суб'єктом суспільної небезпечності вчиненого, мотивами, якими він керувалася при вчиненні даного кримінального правопорушення, наполегливістю у досягненні мети, моментом виникнення умислу тощо. Зазначені обставини у сукупності не впливають на кваліфікацію, однак в певній мірі свідчать про суспільну небезпечність кримінального правопорушення, а тому мають кримінально-правове значення.

Важливим для поняття вини є і такий її елемент як *форма*, тобто передбачені у законі про кримінальну відповідальність поєднання певних ознак волі й свідомості суб'єкта. Поєднання цих ознак відображає психічне ставлення винного до діяння і його наслідків. Таким чином, форма і вид вини залежить від поєднання інтелектуальних і вольових процесів психічної

діяльності суб'єкта [100, с. 107]. Чинним кримінальним законодавством передбачено дві форми вини – умисел і необережність.

Особливість суб'єктивної сторони домашнього насильства полягає у наявності прямої вказівки у законі на форму вини. Тому дане кримінальне правопорушення може бути вчинене лише в формі умислу. У диспозиції статті вид умислу не передбачений, що дає змогу для самостійного його тлумачення.

Згідно з положеннями ст. 24 КК умисел буває двох видів – прямий та непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Проте щодо виду умислу при вчиненні домашнього насильства погляди науковців дещо різняться. Так, на думку В. С. Березняка, М. А. Сальникової, Д. І. Яїцької для суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, характерною є вина у виді прямого умислу [19, с. 34; 255, с. 207]. К. А. Євсеєнкова зазначила, що суб'єктивна сторона даного кримінального правопорушення полягає у прямому умислі щодо діяння та прямому або непрямому умислі до наслідків [71, с. 205]. О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк вважають, що домашнє насильство може бути вчинене з прямим або непрямим умислом [68, с. 170]. Разом з тим, В. І. Борисов вважає, що при вчиненні домашнього насильства ставлення особи до діяння(-нь) полягає в умисній формі вини (прямий умисел), а щодо спричинення наслідків – в умисній або необережній формі вини. Але в останньому випадку кримінальне правопорушення не трансформується у необережне і в цілому залишається умисним, оскільки визначальним для характеристики його суб'єктивної сторони є психічне ставлення винної особи до вчинених нею діянь, на що законодавець

акцентував увагу вказівкою у диспозиції ст. 126¹ КК на їх «умисне систематичне вчинення» [122, с. 73–74].

Вищенаведене свідчить про необхідність більш глибокого дослідження форми вини при вчиненні домашнього насильства. Тому важливим є аналіз *змісту вини*, тобто змісту інтелектуального та вольового елементів психіки особи.

Ніхто з науковців не заперечує можливість вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, з прямим умислом. Інтелектуальна ознака за прямого умислу буде полягати в усвідомленні винною особою фактичної сторони вчиненого діяння, обставин, які характеризують об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, соціального значення вчиненого діяння, важливості об'єкта та предмета посягання, ознак суб'єкта тощо [120, с. 153].

Суб'єкт кримінального правопорушення, вчиняючи домашнє насильство, повинен усвідомлювати, що спричиняє шкоду суспільним відносинам, які забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи. Також суб'єкт повинен передбачати можливість або неминучість суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Такому передбаченню притаманний конкретний характер. Винний має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку [120, с. 182], тобто розуміє, що саме її конкретне діяння (фізичне, психологічне або економічне насильство) спричинить чи може спричинити конкретні суспільно небезпечні наслідки (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрату працездатності, емоційну залежність або погіршення якості життя потерпілої особи).

Питання про усвідомлення суб'єктом кримінальної протиправності вчинюваного ним діяння є спірним у науці кримінального права. На думку деяких науковців, для прямого умислу не обов'язкового встановлювати факт усвідомлення винним кримінальної протиправності вчинюваного ним діяння [56, с. 246–251; 162, с. 115]. Така позиція обґрунтовується

закріпленим у ч. 2 ст. 68 Конституції України принципом презумпції знання закону – «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [107]. Частина 2 ст. 24 КК також не має вказівки на обов'язок усвідомлення суб'єктом протиправності діяння. На переконання інших учених винний вчиняючи кримінальне правопорушення, окрім суспільної небезпечності і фактичних ознак, має усвідомлювати і його протиправність (заборону кримінальним законом) [93, с. 24]. Слід відмітити, що перша точка зору має свої витоки ще з радянських кримінальних кодексів, у яких містилося матеріальне визначення кримінального правопорушення, позбавлене вказівки на протиправність, та можливим було застосування аналогії у кримінальному праві. Однак Основи кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 р., а згодом і КК союзних республік закріпили формально-матеріального визначення кримінального правопорушення, внаслідок чого ознака протиправності набула статусу повноправної ознаки кримінального правопорушення. Тому наразі усвідомлення протиправного характеру вчинюваного діяння вчені вважають обов'язковою ознакою умисної форми вини. Зазначена позиція видається більш переконливою. Навіть у кримінальних кодексах деяких зарубіжних держав до змісту умислу включене усвідомлення протиправності вчинюваного суб'єктом діяння. Приміром, у ст. 30 КК Польщі зазначено, що «не вчиняє злочину той, хто вчиняє заборонене діяння, добросовісно помиляючись в його протиправності» [232]. Тому при вчиненні домашнього насильства з прямим умислом винний повинен хоча б у загальних рисах усвідомлювати заборону подібних дій.

Вольова ознака прямого умислу при вчиненні домашнього насильства характеризується бажанням настання вищеперелічених наслідків свого діяння (дії або бездіяльності). Як правило, у таких випадках винний бажає досягти якоїсь цілі чи задовольнити потребу (зняти емоційне напруження через негаразди на роботі, помститися жертві, зміцнити свій авторитет у сім'ї тощо).

Вважаємо, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, може бути вчинене і з непрямим умислом. За непрямого умислу усвідомлення суспільної небезпечності вчиненого аналогічне усвідомленню при прямому умислі. Однак передбачення має певні розпізнавальні особливості. Як і при прямому умислу, йому властивий конкретний характер. Винний усвідомлює, що його діяння (дія або бездіяльність) може викликати конкретний суспільно небезпечний наслідок, а тому загалом передбачає розвиток причинного зв'язку між його діянням і можливим наслідком. Але такий наслідок суб'єкт передбачає лише в якості можливого результату свого діяння. Для непрямого умислу передбачення неминучості настання наслідку не характерне. Винний не спрямовує свою волю на досягнення суспільно небезпечного наслідку. Саме це і є розпізнавальною особливістю передбачення наслідку при непрямому умислі. Проте головна різниця між прямим і непрямим умислом у його вольовій ознаці. За непрямого умислу суб'єкт не бажає настання суспільно небезпечного наслідку. Він не спрямовує свою волю на досягнення такого наслідку, а лише свідомо допускає його настання, тобто йому байдуже до нього відноситься [120, с. 183–184].

Хоча в цілому домашнє насильство може бути вчинене з прямим та непрямим умислом, вважаємо за можливе погодитися з вищенаведеною позицією В. І. Борисова та припустити можливість необережного ставлення суб'єкта до наслідків. Наприклад, така ситуація буде мати місце, коли чоловік постійно словесно ображає дружину, оскільки вважає, що вона погана домогосподарка. Таким чином він намагається навчити її краще виконувати свої обов'язки, а не завдати, приміром, психологічних страждань чи заподіяти розлад здоров'я. Проте внаслідок таких дій чоловіка жінка зазнає психологічних страждань і у неї погіршується здоров'я.

Проте з матеріалів судової практики вбачається, що в більшості випадків домашнє насильство вчиняється з прямим умислом.

Слід зазначити, що суб'єктивна сторона, окрім вини, має й інші ознаки. Важлива роль при характеристиці суб'єктивної сторони належить *мотиву та меті кримінального правопорушення*. Мотивом визнається рушійна сила вчинку, внутрішнє спонукання людини, яке визначає його зміст та допомагає у більш глибокому розкритті психічного ставлення винного до вчиненого. Мета є уявленням про результат, якого особа прагне досягти. Зміст мотиву і мети кримінального правопорушення визначається антисоціальною спрямованістю. Мотив дозволяє дати відповідь на питання чому суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення, а мета – заради досягнення якого результату. Мотив та мета, на відміну від вини, є факультативними ознаками у структурі суб'єктивної сторони загального складу кримінального правопорушення. Обов'язковими вони є лише тоді, коли прямо зазначені законодавцем у диспозиції статті або однозначно впливають із її змісту [12, с. 46; 120, с. 177]. Мета та мотив домашнього насильства не зазначені законодавцем у диспозиції досліджуваної норми та не впливають однозначно з її змісту, а виступають факультативними ознаками та не мають значення для кваліфікації. Вони являються складовою кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, мають значення при визначенні ступеня тяжкості конкретно вчиненого кримінального правопорушення [25, с. 188] та призначенні покарання.

Нагадаємо, що під жорстоким поведженням з дітьми ми пропонуємо розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з

дитиною. При цьому вважаємо за доцільне у запропонованій нами ч. 2 ст. 126¹ КК не робити вказівку на форму вини.

Позаяк законом не передбачено форму вини жорстокого поводження з дітьми, слід розглянути можливість вчинення даного кримінального правопорушення у формі необережності. З цього приводу А. Н. Трайнін зазначив, що відсутність у законі вказівки на форму вини не знімає питання про неї, а потребує ретельного аналізу для встановлення думки законодавця [224, с. 206].

Оскільки жорстоке поводження з дітьми є по суті однією з форм домашнього насильства, то вчинення його з прямим чи непрямим умислом не викликає ніяких заперечень. Проте ще одним питанням, яке слід з'ясувати, є дослідження можливості вчинення жорстокого поводження з дітьми з необережною формою вини.

Як уже зазначалося, ми допускаємо необережне ставлення до наслідків при вчиненні домашнього насильства, а отже, і жорстокого поводження. Однак щодо діяння при вчиненні домашнього насильства може бути лише умисна форма вини, на що вказав і законодавець. У разі вчинення жорстокого поводження з дітьми з необережною формою вини, необхідно щоб і саме діяння (фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння) було вчинене з необережності.

Згідно з ч. 1 ст. 25 КК необережність поділяється на кримінально протиправну самовпевненість і кримінально протиправну недбалість. Необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Деякі науковці вважають, що необережність обов'язково передбачає відношення винного до суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності).

Тут слушною є думка О. І. Рарога, який вважав, що як самовпевненість, так і непрямий умисел, за своєю психологічною суттю нерозривно пов'язані із суспільно небезпечними наслідками. Зважаючи на це неможливо видається конструкція інтелектуального та вольового моментів кримінально протиправної самовпевненості щодо самого діяння у відриві від наслідків.

Проте кримінально протиправна недбалість може бути сконструйована щодо діяння (дії чи бездіяльності). Таке переміщення має наслідком заміну словосполучення з «не передбачала» на «не усвідомлювала» [22, с. 15]. Тому відносно діяння недбалість можна визначити таким чином: особа, яка вчинила діяння, не усвідомлювала його суспільної небезпечності, хоча повинна була та могла її усвідомити.

Так, фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння щодо дитини можуть бути вчинені і з необережною формою вини, а саме з кримінально протиправною недбалістю. При недбалості інтелектуальна ознака полягає у відсутності усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру його діяння, а тому і його протиправності. Відсутність такого усвідомлення має місце через недотримання існуючих правил та вимог законодавства, а тому не є вибачальним.

При визначенні кримінально протиправної недбалості у поведінці винного важливе місце належить встановленню обов'язку та можливості у винного усвідомлювати суспільно небезпечний характер і протиправність свого діяння. Обов'язок даного усвідомлення («повинна була») у науці кримінального права вважають об'єктивним критерієм кримінально протиправної недбалості, а можливість усвідомлення («могла») – це суб'єктивний критерій. Однак для встановлення кримінально протиправної

недбалості необхідним є поєднання як об'єктивного, так і суб'єктивного критерію.

Об'єктивний критерій недбалості при вчиненні жорстокого поводження з дітьми полягає в обов'язку батьків або осіб, що їх замінюють, усвідомлювати, що вони зобов'язані дбати про дітей та не заподіювати їм шкоди. Тобто винний має усвідомлювати суспільно небезпечний характер та протиправність свого діяння. Суб'єктивним критерієм недбалості є наявність у особи фактичної можливості усвідомити суспільно небезпечний характер та протиправність діяння. Таку можливість зазвичай пов'язують із індивідуальними якостями особи (інтелектуальний рівень, наявність життєвого та професійного досвіду, знання загальних та спеціальних правил обережності, ступінь підготовленості і кваліфікації, вік, освіта і т.п.), а також з обстановкою, у якій діяла ця особа [12, с. 55–56]. Сукупність зазначених двох умов свідчить про реальну можливість усвідомлення особою суспільної небезпечності і протиправності її діяння [120, с. 194].

Вольова ознака недбалого фізичного, психічного насильства або інших протиправних дій щодо дитини полягає в тому, що суб'єкт має нормативно закріплений обов'язок і реальну можливість усвідомити суспільно небезпечний характер та протиправність свого діяння, однак не мобілізує свою увагу для такого усвідомлення.

Як приклад вчинення жорстокого поводження з дітьми з кримінально протиправною недбалістю можна навести ситуацію, коли мати використовує методи виховання про які прочитала і інтернеті. Проте такі методи спричиняють шкоду дитині, не відповідають загальноприйнятим нормам і суперечать законодавству. Водночас мати вважає, що діє на користь своїй дитині.

Іншим прикладом може бути ситуація, коли чоловік застосовує до жінки фізичне насильство в присутності дитини, оскільки помилково вважає, що дитина не бачить та не чує цього, або що дитина в силу віку ще не усвідомлює що відбувається.

Жорстоке поводження, на відміну від насильства, не завжди свідоме та умисне, воно може безпосередньо не проявлятися у фізичному чи психологічному насильстві, але при цьому може не задовольняти їх потреби чи інтереси, виражатися у грубій формі. Насильство завжди має на меті отримання певного ефекту, а жорстоке поводження в основі може мати навіть цілком позитивні наміри. Бувають випадки, коли особа, яка жорстоко поводиться, не усвідомлює негативних наслідків своєї поведінки. Досить часто жорстоке поводження з дитиною не зводиться до якогось одного прояву або ознаки, а являє собою цілий комплекс дій [82, с. 33–35].

Таким чином, вважаємо, що жорстоке поводження з дітьми з суб'єктивної сторони може бути вчинене з прямим, непрямим умислом та з кримінально протиправною недбалістю. Тому *відмінність у формі вини є ще однією підставою виділення даного кримінального правопорушення у самостійний склад*. Проте з об'єктивних причин розширювати рамки кримінально караної необережності доцільно лише шляхом криміналізації найнебезпечніших необережних діянь.

У наведеному нами визначенні поняття жорстокого поводження з дітьми мотив і мета не зазначені і не впливають з його змісту, тому не є обов'язковими ознаками, не мають ніякого значення для кваліфікації, а лише можуть враховуватися при призначенні покарання.

3.2. Суб'єкт жорстокого поводження з дітьми

Суб'єкт є обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення. Суттєвий внесок у розробку проблеми суб'єкта зробили такі науковці, як Я. М. Брайнін, В. М. Бурдін, І. І. Карпець, В. М. Кудрявцев, А. А. Піонтковський, А. Н. Трайнін, В. С. Трахтеров, В. В. Устименко та інші.

Стаття 18 КК передбачає, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне

правопорушення у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може наставати кримінальна відповідальність. З наведеного визначення можна зробити висновок про наявність трьох обов'язкових ознак кримінального правопорушення: 1) це фізична особа; 2) осудна; 3) досягла певного віку.

Перша ознака свідчить про те, що суб'єктом кримінального правопорушення є лише людина (громадянин України, особа без громадянства або іноземець). Хоча на протязі кількох століть кримінальне законодавство деяких країн визнавало суб'єктами комах, тварин, предмети, а в наш час ще й юридичних осіб [24, с. 236–237].

Слід зауважити, що суб'єктом може бути лише осудна особа. Частина 1 ст. 19 КК осудною визнає особу, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Питання осудності чи неосудності особи актуалізується лише у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення. Саме щодо вчиненого конкретного кримінального правопорушення виникає необхідність у з'ясуванні здатності особи вірно оцінити суспільну небезпечність вчиненого, його суспільно небезпечні наслідки та здатність під час його вчинення керувати власними діями чи бездіяльністю. Стан осудності вважається нормою, типовим станом психіки людини, характерним для її віку. Осудними є більшість людей, тому цей стан, як правило, презюмується. На практиці стан осудності перевіряється лише у випадку виникнення сумніву щодо психічної повноцінності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК. Осудність по суті є ознакою особи, яка має психічне здоров'я. Проте іноді осудними визнаються особи, які мають вади розумового розвитку та психічні захворювання, тобто є обмежено осудними. Обмежена осудність враховується судом при призначенні покарання та є однією із підстав застосування примусових заходів медичного характеру [120, с. 164–172]. Однак у теорії кримінального права є пропозиції виключити обмежено осудних з переліку осіб, до яких можна застосовувати примусові заходи

медичного характеру, оскільки застосування останніх не відповідає сутності цих заходів та піддає сумніву їх ефективність [80, с. 13].

Ще однією обов'язковою ознакою суб'єкта є досягнення певного віку. Частина 1 ст. 22 КК встановлює, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. У ч. 2 цієї ж статті передбачений вичерпний перелік кримінальних правопорушень, за які передбачений знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років. Проте ст. 126¹ КК у цьому переліку не значиться.

Таким чином, вищезазначені ознаки є загальними та властиві кожному суб'єкту кримінального правопорушення, включаючи й суб'єкта домашнього насильства. У разі відсутності хоча б одної з таких ознак, не буде і суб'єкта як елемента складу кримінального правопорушення, і таким чином і самого складу [120, с. 166].

З диспозиції ст. 126¹ КК слідує, що суб'єктом домашнього насильства є фізична осудна особа, що досягла шістнадцятирічного віку, і яка є одним із подружжя чи колишнього подружжя або іншою особою, з якою потерпілий перебуває чи перебував у сімейних або близьких відносинах. Звідси слідує висновок про наявність у ст. 126¹ КК спеціального суб'єкта. Частина 2 ст. 18 КК визнає спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення фізичну осудну особу, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Характерні для спеціального суб'єкта додаткові (факультативні) ознаки можуть безпосередньо описуватися у законі чи прямо з нього випливати [238, с. 15].

Безпосередньо у КК України не розкривається поняття осіб, що перебувають у сімейних або близьких відносинах. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. дія законодавства про запобігання та протидію домашньому

насилъству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб:

- 1) подружжя;
- 2) колишнє подружжя;
- 3) наречені;
- 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);
- 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- 6) особи, які мають спільну дитину (дітей);
- 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти);
- 8) дід (баба) та онук (онука);
- 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);
- 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка);
- 11) рідні брати і сестри;
- 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);
- 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;
- 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;
- 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [178].

Більшість із зазначених понять є загальнозживаними та зрозумілими для пересічного громадянина. Проте деякі з них мають нормативні визначення.

Так, наприклад, усиновлювачем визнається особа, яка прийняла в свою сім'ю особу на правах сина або дочки. Усиновлення відбувається на підставі рішення суду, а усиновлення громадянином України дитини-

громадянина України, яка проживає за межами України, відбувається у консульській установі чи дипломатичному представництві України (ст. 207, 282 СК України).

Опікуном визнається повнолітня дієздатна особа, що призначена для опіки над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років та є сиротою або позбавленою батьківського піклування, за її згодою (ст.ст. 243–244 СК, ст. 58 ЦК).

Прийомними батьками і батьками-вихователями можуть бути подружжя чи окрема особа, яка не знаходиться у шлюбі, що добровільно взяли дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, для їх виховання та спільного проживання (ст.ст. 256¹, 256², 256⁵, 256⁶ СК).

Піклувальником є повнолітня дієздатна особа, що призначена для піклування над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, яка є сиротою або позбавленою батьківського піклування, за її згодою (ст. 244 СК, ст. 59 ЦК).

Патронатним вихователем є повнолітня особа, яка здійснює тимчасовий догляд, виховання і реабілітацію дитини, за участю членів сім'ї, на період подолання нею, її батьками чи іншими законними представниками складних життєвих обставин (ст. 252 СК) [207; 246].

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання [178].

Однак у нормативно-правових актах відсутнє тлумачення поняття «близьких відносин», яке вживається безпосередньо у ст. 126¹ КК. Очевидно, що близькими відносинами необхідно вважати ті, які відповідно до положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами називаються «відносини між партнерами» [104]. При цьому законодавець підкреслив, що

не має значення час існування відносин: чи були вони в минулому чи наявні зараз. До того ж у Конвенції акцентовано увагу на неважливості того, чи проживає (проживав) злочинець у тому ж самому місці, де і жертва. Тому хоча суб'єкт домашнього насильства спеціальний, однак коло осіб, які підпадають під його визначення, є досить широким [255, с. 207].

Виходячи з того, що під жорстоким поведженням ми пропонуємо розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння не лише над дитиною, а й у присутності дитини над близькими їй особами, то суб'єкт жорстокого поведження має свої особливості порівняно з суб'єктом домашнього насильства. Адже вчинення подружжям, колишнім подружжям чи нареченими акту жорстокого поведження щодо дитини можливо, але в доволі нечисленних випадках (коли укладено шлюб між неповнолітньою особою (чи особами)). Такі дії повинні бути кваліфіковані як домашнє насильство. Подружжя, колишнє подружжя чи наречені батька чи матері дитини, особи, які спільно проживають (проживали) з батьком (матір'ю), які не є одночасно батьком (матір'ю) дитини можуть бути суб'єктами жорстокого поведження з дитиною, коли вони вчиняють акт насильства над своїм подружжям, колишнім подружжям чи нареченим в присутності дитини. Також суб'єктами жорстокого поведження з дитиною можуть бути батько, мати, дід, баба, прадід, прабаба, вітчим, мачуха, рідні та двоюрідні повнолітні брати і сестри, дядько, тітка, двоюрідний дід, баба та інші родичі, а також опікуни, піклувальники, їхні повнолітні діти, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні повнолітні діти та прийомні діти тощо. Вважаємо, що вичерпний перелік таких осіб навести неможливо. Проте таким суб'єктом не може бути будь-яка особа, тобто коло суб'єктів є обмеженим, що свідчить про те, що суб'єкт жорстокого поведження з дітьми, як і домашнього насильства, спеціальний.

Варто також зауважити, що співучасниками домашнього насильства та жорстокого поведження з дітьми (організатором, підбурювачем, пособником) можуть бути і загальні, і спеціальні суб'єкти.

Як відмічалось вище, для визнання людини суб'єктом кримінального правопорушення, значення має тільки вік, осудність та, у певних випадках, ознаки спеціального суб'єкта. Більш широке коло соціально значущих властивостей суб'єкта містить поняття «особа злочинця» [25, с. 188].

Кримінальне право, процес, криміналістика та кримінально-виконавче право не створюють самостійного, притаманного лише їм поняття «особа злочинця». Перелічені науки у багатьох випадках лише використовують міжгалузеве поняття «особа злочинця», яке було запропоноване кримінологією [239, с. 91]. Разом із тим, це поняття має кримінально-правове значення, а тому є однією із складових кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення [25, с. 189].

З точки зору кримінального права особі злочинця притаманні:

а) її особисті властивості, які роблять таку особу суб'єктом кримінального правопорушення та впливають ступінь і характер суспільної небезпечності діяння;

б) властивості особи, які враховуються при індивідуалізації, призначенні та реалізації покарання [239, с. 97].

При дослідженні поняття «особи злочинця», в першу чергу необхідно зважати на те, що, як і для будь-якої іншої особи, для особи злочинці характерними є поєднанням біологічних (фізичних), психологічних і соціальних ознак (властивостей) [130, с. 15, 44; 126, с. 34]. До того ж деяким з них властива негативна спрямованість.

Із безлічі біологічних (фізичних), психологічних, соціальних властивостей (ознак), характерних для особи злочинця, тільки окремі із них (включаючи негативні) законодавець ввів до складу кримінального правопорушення в якості ознаки суб'єкта. Приміром, такі ознаки, як фізична (біологічна) – вік, психологічна – осудність, передбачені законом як юридичні ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення.

Зазначені властивості особи злочинця виступають ознакою загального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК. Вони

є однією із суб'єктивних підстав кримінальної відповідальності, однак не мають самостійного впливу ступінь і характер суспільної небезпечності даного кримінального правопорушення в цілому, а тільки разом із іншими ознаками складу встановлюють його суспільну небезпечність.

Окремі властивості особи злочинця можуть бути ознакою спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.

Так, біологічна властивість – родинні відносини (мати, батько, дід, баба тощо) – введена як ознака складу кримінального правопорушення до ст. 126¹ КК. В якості ознаки спеціального суб'єкта законом передбачена і соціальна властивість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, через вказівку на її правове становище, яке представляє собою законодавчо закріплене коло соціальних ролей, які виконує особа у суспільстві. Зокрема, такими особами є опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі.

Проте в окремих випадках кримінальний закон надає істотне значення якостям особи, що лежать за межами складу кримінального правопорушення. У першу чергу це стосується звільнення від кримінальної відповідальності та покарання і індивідуалізації покарання. Деякі зазначені у статтях 66–67 КК обставини стосуються не суб'єкта кримінального правопорушення (стан сп'яніння, рецидив кримінальних правопорушень, вагітна жінка, неповнолітній), а особи злочинця [25, с. 189; 162, с. 103].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК призначаючи покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, дані про особу винного і обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. При призначенні покарання суд враховує особу винного, оскільки обставини, що її характеризують, мають важливе значення при обранні конкретної міри покарання. У п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» 24 жовтня 2003 р. № 7 зазначено, що при дослідженні даних про особу підсудного, суд має з'ясувати його поведінку до вчинення кримінального правопорушення як

за місцем роботи чи навчання, так і у побуті, стан здоров'я, його минуле (адміністративні стягнення, не зняті або не погашені судимості тощо), матеріальний стан, вік, склад сім'ї (наявність на утриманні дітей чи осіб похилого віку) тощо [185].

Так, із проаналізованих нами вироків вбачається, що у більш ніж 50 % випадків кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, вчиняють особи, які не мають вищої освіти, ніде не працюють, у близько 30 % випадків винні були раніше судимі.

Також було встановлено, що залежно від соціально-сімейної ролі у 30 % досліджених нами справ кривдником був чоловік, у 25 % – син, у 25 % – співмешканець, 6 % – колишній чоловік, у 4 % – колишній співмешканець, у 7 % – брат, у 1 % – донька, у 1 % – пасинок, у 1 % – батько.

Отже, можна зробити висновок, що окремі властивості особи злочинця одночасно є ознаками спеціального та загального суб'єктів кримінального правопорушення, а інші, як зазначили В. І. Борисов та О. О. Пащенко, мають бути враховані при призначенні покарання, а, отже, включатися у структуру кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення [25, с. 188].

Висновки до розділу 3

Здійснений аналіз суб'єктивних ознак домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми дає змогу зробити такі висновки.

1. При аналізі вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення необхідно зосереджуватися на дослідженні таких її елементів, як сутність, ступінь, форма та зміст.

2. При вчиненні як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, сутністю вини є негативне ставлення суб'єкта до охоронюваних законом про кримінальну відповідальність соціальних цінностей, пріоритет своїх інтересів над суспільними, що забезпечують

належне функціонування певної системи суспільних відносин, зокрема нормальний фізичний та психологічний стан особи, в тому числі дитини.

3. Під час вчинення домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми ступінь вини обумовлюється визначеністю та обсягом усвідомлення суб'єктом суспільної небезпечності вчиненого, мотивами, якими він керувалася при вчиненні даного кримінального правопорушення, наполегливістю у досягненні мети, моментом виникнення умислу тощо. Зазначені обставини у сукупності не впливають на кваліфікацію, однак в певній мірі свідчать про суспільну небезпечність кримінального правопорушення, а тому мають кримінально-правове значення.

4. Домашнє насильство може вчинятися з прямим і непрямим умислом. Проте з матеріалів судової практики вбачається, що в більшості випадків домашнє насильство вчиняється з прямим умислом.

5. Інтелектуальна ознака за прямого умислу буде полягати в усвідомленні винною особою фактичної сторони вчиненого діяння, обставин, які характеризують об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, соціального значення вчиненого діяння, важливості об'єкта та предмета посягання, ознак суб'єкта тощо. Суб'єкт кримінального правопорушення, вчиняючи домашнє насильство, повинен усвідомлювати, що спричиняє шкоду суспільним відносинам, які забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи. Також суб'єкт повинен передбачати можливість або неминучість суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Такому передбаченню притаманний конкретний характер. Винний має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку, тобто розуміє, що саме її конкретне діяння (фізичне, психологічне або економічне насильство) спричинить чи може спричинити конкретні суспільно небезпечні наслідки (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрату працездатності, емоційну залежність або погіршення якості життя потерпілої особи). Невід'ємною рисою умисної форми вини є її усвідомлення протиправного характеру вчинюваного діяння. Тому при

вчиненні домашнього насильства з прямим умислом суб'єкт повинен хоча б у загальних рисах мати уявлення про заборону подібних дій.

6. Вольова ознака прямого умислу при вчиненні домашнього насильства характеризується бажанням настання наслідків свого діяння (дії або бездіяльності). Як правило, у таких випадках винний бажає досягти якоїсь цілі чи задовольнити потребу (зняти емоційне напруження через негаразди на роботі, помститися жертві, зміцнити свій авторитет у сім'ї тощо).

7. Усвідомлення при непрямому умислі аналогічне усвідомленню за прямого умислу. Проте особа лише загалом передбачає розвиток причинного зв'язку між діянням (дією чи бездіяльністю) і його ймовірним наслідком. Вольова ознака при непрямому умислі полягає у тому, що особа, не спрямовує власну волю на досягнення наслідку, однак свідомо допускає його настання, тобто йому байдуже до нього відноситься.

8. У запропонованій ч. 2 ст. 126¹ КК, яка передбачатиме відповідальність за жорстоке поводження з дітьми, пропонується не робити вказівку на форму вини.

9. Жорстоке поводження з дітьми з суб'єктивної сторони може вчинятися з прямим або непрямим умислом і з кримінально протиправною недбалістю. Тому відмінність у формі вини є ще однією підставою виділення даного кримінального правопорушення у самостійний склад.

10. Мета та мотив домашнього насильства не зазначені законодавцем у диспозиції досліджуваної норми та не впливають однозначно з її змісту, тому є факультативними ознаками і на кваліфікацію не впливають. Вони є складовою кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, впливають на ступінь тяжкості конкретно вчиненого кримінального правопорушення, враховуються при призначенні за вчинене покарання.

11. У ч. 2 ст. 126¹ КК також пропонується не робити вказівку на мету та мотив.

12. З диспозиції ст. 126¹ КК слідує, що суб'єктом домашнього насильства може бути фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, і яка є одним із подружжя чи колишнього подружжя або іншою особою, з якою потерпілий перебуває або перебував у сімейних чи близьких відносинах.

13. Безпосередньо у КК України не розкривається поняття осіб, що перебувають в сімейних або близьких відносинах. Невичерпний перелік осіб, на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, наведений у ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.

14. У нормативно-правових актах відсутнє тлумачення поняття «близьких відносин», яке вживається безпосередньо у ст. 126¹ КК. Близькими відносинами вважаються ті, що за Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами називаються «відносини між партнерами». При цьому законодавець підкреслив, що час існування відносин не має значення: чи були вони в минулому чи наявні зараз. Також у Конвенції акцентовано увагу на неважливості того, чи проживає (проживав) злочинець у тому ж самому місці, що й жертва.

15. Суб'єкт домашнього насильства спеціальний, однак коло осіб, які можуть підпадати під його визначення, є досить широким.

16. Виходячи з того, що під жорстоким поведженням ми пропонуємо розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння не лише над дитиною, а й у присутності дитини над близькими їй особами, то суб'єкт жорстокого поведження має свої особливості порівняно з суб'єктом домашнього насильства. Адже вчинення подружжям, колишнім подружжям чи нареченими акту жорстокого поведження щодо дитини можливо, але в доволі нечисленних випадках (коли укладено шлюб між неповнолітньою особою (чи особами)). Такі дії повинні бути кваліфіковані як домашнє насильство. Подружжя, колишнє подружжя чи наречені батька чи матері

дитини, особи, які спільно проживають (проживали) з батьком (матір'ю), які не є одночасно батьком (матір'ю) дитини можуть бути суб'єктами жорстокого поводження з дитиною, коли вони вчиняють акт насильства над своїм подружжям, колишнім подружжям чи нареченим в присутності дитини. Також суб'єктами жорстокого поводження з дитиною можуть бути батько, мати, дід, баба, прадід, прабаба, вітчим, мачуха, рідні та двоюрідні повнолітні брати і сестри, дядько, тітка, двоюрідний дід, баба та інші родичі, а також опікуни, піклувальники, їхні повнолітні діти, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні повнолітні діти та прийомні діти тощо. Вважаємо, що вичерпний перелік таких осіб навести неможливо. Проте таким суб'єктом не може бути будь-яка особа, тобто коло суб'єктів є обмеженим, що свідчить про те, що суб'єкт жорстокого поводження з дітьми, як і домашнього насильства, спеціальний.

17. Співучасниками домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми (організатором, підбурювачем, пособником) можуть бути і спеціальні, і загальні суб'єкти.

18. Із досліджених вироків видно, що в більш ніж 50 % випадків кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК, вчиняють особи без вищої освіти, ніде не працюючі, у близько 30 % випадків винні були раніше судимі.

19. Залежно від соціально-сімейної ролі у 30 % досліджених нами справ кривдником був чоловік, у 25 % – син, у 25 % – співмешканець, 6 % – колишній чоловік, у 4 % – колишній співмешканець, у 7 % – брат, у 1 % – донька, у 1 % – пасинок, у 1 % – батько.

РОЗДІЛ 4

ПОКАРАННЯ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Проблема призначення і застосування належного кримінального покарання відноситься до складних та недостатньо розроблених у теорії кримінального права. У доктрині кримінального права вивченню покарання, його мети, видів та особливостей призначення присвятили свої праці М. І. Бажанов, В. М. Бережнюк, О. П. Горох, Т. А. Денисова, І. О. Зінченко, О. В. Євдокімова, В. А. Ломако, В. Т. Маляренко, А. А. Музика, Є. С. Назимко, Ю. А. Пономаренко, В. І. Тютюгін та інші.

Довершеність законодавчого визначення поняття покарання не викликає принципів заперечень у теорії кримінального права. Покаранням, згідно чинного КК України, визнається захід примусу, який застосовується за вироком суду від імені держави до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, та полягає у передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого (ст. 50 КК). Звідси слідує, що до ознак покарання можна віднести наступні: 1) покарання є найсуворішим заходом державного примусу, що передбачений виключно законом та застосовується від імені держави тільки відповідним державним органом – судом; 2) воно може застосовуватися тільки до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законом; 3) воно є карою, яка встановлює обмеження прав та свобод винного та покладає на нього обов'язок зазнати обмежень та втрат, пов'язаних із застосуванням покарання, сорому перед суспільством та близькими; 4) покарання є логічним юридичним наслідком кримінального правопорушення; 5) воно має публічний характер, оскільки призначається судом від імені держави та є обов'язковим для виконання; 6) покарання тягне за собою особливий правовий наслідок – судимість [28, с. 709–710].

Зважаючи на те, що кримінальна протиправність та караність діяння визначаються виключно Кримінальним кодексом України (ч. 3 ст. 3 КК), то

й вид і міра покарання за передбачене диспозицією діяння знаходять своє законодавче визначення в санкції кримінальної норми. При цьому найголовнішим мірилом ефективності санкції кримінальної норми є досягнення мети покарання у кожному випадку засудження винної особи. Зміст останніх окреслено в ч. 2 ст. 50 КК наступним чином: «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами».

Проте досягнення цілей кримінального покарання завжди наштовхується на питання, якою повинна бути ступінь його суворості, якої якості права та свободи особи мають бути обмежені та в якому обсязі. Зрозуміло, що покарання повинно бути обґрунтованим, достатнім, адже тільки за таких умов воно буде ефективним, тобто зможе виконати функцію попередження вчинення нових кримінальних правопорушень [52, с. 224–225; 252, с. 22].

Свого роду доказом обґрунтованості покарання є відповідність значущості суспільних відносин, які утворюють основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення і які охороняє відповідна кримінально-правова норма, суворості (жорстокості) заходів законодавчого впливу на особу, що вчинила відповідне суспільно небезпечне посягання. Безперечно, жорсткість санкції повинна відповідати ступеню небезпеки конкретного кримінального правопорушення в цілому. Як слушно зазначає В. О. Навроцький, санкція являє собою обчислювальне вираження суспільної небезпечності кримінального правопорушення [147, с. 117–125]. Санкція – це законодавча оцінка рівня суспільної небезпечності кримінального правопорушення певного виду [21, с. 78]. Слід також визнати, що невідповідність призначеного покарання суспільній небезпечності вчиненого кримінального правопорушення може не лише унеможливити досягнення мети запобігання нових кримінальних правопорушень, а й сприяти їх подальшому вчиненню. В той же час в

чинному КК України немає наукового підходу при побудові санкцій як формального класифікатора суспільної небезпечності кримінальних правопорушень. Їм притаманна довільність і недостатність наукового (у тому числі соціологічного і психологічного) обґрунтування. Зокрема, часто можна спостерігати абсолютно різні покарання за схожі чи навіть однакові за суспільною небезпечністю кримінальні правопорушення та різний вплив одних і тих же кваліфікуючих ознак на зміну міри типового покарання [211, с. 14]. Унаслідок цього існуючі санкції часто формують викривлене уявлення щодо суспільної небезпечності окремого кримінального правопорушення. Тому проблему конструювання типових санкцій необхідно визнавати однією із пріоритетних у сучасній кримінально-правовій доктрині [21, с. 78–79].

При вирішенні конкретної справи суд першочергово керується загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК), звертає увагу на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (ст. 12 КК), особу винного та пом'якшуючі і обтяжуючі покарання обставини (ст.ст. 66, 67 КК). Однак конкретизація наведених загальних засад має законодавчі обмеження, що стосуються тих видів та розмірів покарання, які законодавець визначив достатніми для кожного кримінального правопорушення й закріпив у санкції відповідної статті. І хоча останню суд, застосовуючи закон, може дещо коригувати, – його рішення повинні відповідати чи ст. 69 КК (у разі пом'якшення покарання), чи ст. 70 (71) КК (у разі посилення).

Слід відмітити, що вивчення питань призначення та застосування належного кримінального покарання за домашнє насильство є необхідним для обґрунтування доцільності виділення окремого складу кримінального правопорушення – жорстокого поводження з дітьми, а також для формулювання санкції за нове кримінальне правопорушення.

При дослідженні суспільної небезпечності домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми були наведені відповідні аргументи, які

свідчать про високий її ступінь. Однак цим було визначено лише матеріальну підставу законодавчого реагування на суспільно небезпечне явище. Інша справа, у якій мірі це реагування є домірним як щодо криміналізації діянь, так і щодо їх пеналізації [52, с. 225–226]. Безперечно вірним є законодавче рішення щодо встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство, в той же час, в частині виду та міри суворості заходів реагування у разі вчинення даних кримінальних правопорушень, закон про кримінальну відповідальність потребує вдосконалення.

Караність діянь, передбачених ст. 126¹ КК, відбувається через санкцію зазначеної норми. Так, ст. 126¹ КК передбачене покарання у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років.

При цьому вивчення судової практики за ст. 126¹ КК дає змогу зробити висновок про те, що судами використовуються усі передбачені законом про кримінальну відповідальність способи, що пом'якшують відповідальність винних осіб.

Згідно з даними, що були отримані при вивченні матеріалів 226 кримінальних проваджень (справ), лише у 27 справах (12 %) винним призначалося покарання у вигляді позбавлення волі. При цьому з реальним його відбуттям призначено 7 особам (3 %), а 20 осіб (9 %) було звільнено із застосуванням ст. 75 КК України від відбування покарання з випробуванням. Наприклад, вироком Київського районного суду міста Одеси від 19 квітня 2023 року винному у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, призначено покарання у вигляді 1 року позбавлення волі, від реального відбуття якого звільнено на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком 1 рік [38].

У 124 випадках (55 % справ) було призначено найменш суворе покарання, передбачене санкцією, – громадські роботи. Так, вироком

Київського районного суду міста Одеси від 2 лютого 2023 року особу було визнано винною у вчиненні домашнього насильства і призначено покарання у вигляді громадських робіт на строк 150 годин [39].

У 23 випадках (10 % справ) призначено арешт. Для прикладу, вироком Зарічанського районного суду міста Суми від 14 січня 2021 року винному призначено покарання у виді 1 місяця арешту [37].

У 45 випадках (20 % справ) суд призначив обмеження волі, однак у 40 з цих випадків (18 %) особу було звільнено від реального відбування покарання із застосуванням ст. 75 КК України. Так, вироком Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 4 травня 2023 року особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, та призначено покарання у вигляді обмеження волі строком на 2 роки, від реального відбуття якого звільнено на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком в 1 рік [45].

У 7 випадках (3 %) справ на підставі ст. 69 КК України було призначене більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Наприклад, вироком Рожнятівського районного суду Івано-Франківської області від 29 грудня 2021 року особу було засуджено за вчинення домашнього насильства та відповідно до ст. 69 КК України призначено покарання у вигляді штрафу у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 700 грн) [43].

Проте, наприклад, Є. С. Усова у межах аналізу кримінологічної характеристики і запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною чи за особою, щодо якої встановлена опіка або піклування, висловлювалась проти призначення особі штрафу або виправних робіт, обґрунтовуючи тим, що це може негативно відобразитись на інтересах дітей та добробуті сім'ї в цілому [237, с. 8]. У той же час, В. І. Тютюгін та О. Д. Комаров зазначають, що деякі покарання дійсно можуть зачіпати інтереси третіх осіб (наприклад, при призначенні штрафу або виправних робіт обсяг отриманого винним доходу зменшується та може негативно позначитись

на майновому стані його утриманців). Хоча «...сучасна судова практика виходить з позиції, відповідно до якої у випадку їх призначення засудженому порушення принципу особистої відповідальності не відбувається» [120, с. 363]. Однак вважаємо, що для домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми штраф видається досить м'яким покаранням і не має бути передбачений в санкціях цих норм.

До того ж у статті 3.2.2. Проекту нового Кримінального кодексу прямо зазначено, що штраф не призначається у разі засудження за злочини, пов'язані з домашнім насильством, якщо його стягнення може перешкодити такій особі виконати її фінансові зобов'язання перед потерпілою людиною [190].

Слід також відмітити, що в інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, разом із призначенням покарання, не пов'язаним із позбавленням волі, чи звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, суд може застосовувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один чи кілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників.

Такі заходи можуть бути застосовані до особи, якій на момент вчинення домашнього насильства виповнилося вісімнадцять років. Окрім того, ці заходи покладаються на особу строком від одного до трьох місяців, а за необхідності можуть продовжуватися судом на строк, не більший, ніж дванадцять місяців.

Із 226 досліджених нами вироків лише у 8 справах, що становить близько 4 %, були застосовані обмежувальні заходи.

Для прикладу, вироком Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 29 червня 2023 року особу було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК, та призначено покарання у виді обмеження волі строком на 1 рік, від реального відбуття якого звільнено із застосуванням ст. 75 КК України з іспитовим строком в 1 рік. Проте одночасно суд керуючись п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України застосував до винного обмежувальний захід у виді направлення для проходження пробаційної програми «Подолання агресивної поведінки» строком на 2 місяці [31].

Вироком Березівського районного суду Одеської області від 31 березня 2023 року особі, винній у вчиненні домашнього насильства, було призначено покарання у вигляді громадських робіт на строк 200 годин та одночасно покладено зобов'язання пройти програму для кривдників або пробаційну програму відповідно до положень п. 5 ч. 1 ст. 91¹ КК України [32].

Санкція ст. 126¹ КК України альтернативна та відносно визначена, тобто для неї характерний досить широкий діапазон між найнижчою та найвищою межею покарання, тому суд має можливість максимально конкретно індивідуалізувати покарання кожного засудженого.

Проте вивчені нами судові справи дають підстави зробити висновок про те, що на практиці покарання за домашнє насильство не завжди відповідає ступеню реальної небезпечності даного кримінального правопорушення. Як справедливо зазначав М. Д. Шаргородский, покарання

не повинне бути безпідставно м'яким, а повинне бути розумним і доцільним [252, с. 52]. Покарання за це діяння має відповідати ступеню його суспільної небезпечності, а також повинно сприяти запобіганню вчиненню нових аналогічних кримінальних правопорушень як особою, яка його вже вчинила, так і іншими особами.

Зважаючи на те, що вчинення одночасно з домашнім насильством більш тяжких кримінальних правопорушень потребує додаткової кваліфікації, пропонуємо існуючу санкцію ст. 126¹ КК залишити без змін. Однак, слід було б звернути увагу судів на окремі випадки безпідставного пом'якшення покарання кривдникам та лише поодинокі застосування обмежувальних заходів, передбачених ст. 91¹ КК України.

У попередніх розділах даного дослідження було доведено необхідність внесення деяких змін до чинної ст. 126¹ КК та одночасне її доповнення ч. 2, яка б передбачала відповідальність за жорстоке поводження з дітьми в якості окремого складу кримінального правопорушення.

В подальшому буде здійснюватися аналіз санкції запропонованої ч. 2 ст. 126¹ КК України, що дозволить змодельовати цю норму, визначити співвідношення між різними частинами ст. 126¹ КК.

Наукою кримінального права до цього часу не вироблено науково обґрунтованого підходу до встановлення масштабу, який міг би використовувати законодавець встановлюючи справедливу й доцільну санкцію за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення. Зазначені проблеми більшою мірою мають місце через об'єктивну складність та нерозробленість цієї частини науки кримінального права.

У ст. 51 КК України міститься система кримінальних покарань за вчинення кримінальних правопорушень, які розміщені від менш до більш суворого. Найменш суворим покаранням законодавцем визначено штраф, а найбільш суворим – позбавлення волі на певний строк. При цьому довічне позбавлення волі є виключним видом покарання. Беззаперечно норми

Особливої частини КК повинні бути узгодженими і відповідати нормам Загальної частини. Зважаючи на це, перелік запропонованих у санкції розробленого складу кримінального правопорушення альтернативних покарань, також має узгоджуватися із системою покарань, передбаченою ст. 51 КК України, а саме бути побудованим від менш до більш суворих покарань (у нашому випадку – від штрафу до позбавлення волі). А розміри встановлених санкцією статті менш суворих видів покарань повинні при цьому приблизно відповідати ступеню суворості і розміру найбільш суворого виду покарання [137, с. 76]. Приміром, коли у санкції розробленого складу кримінального правопорушення пропонується визнати позбавлення волі на певний строк як найбільш суворе покарання, то для встановлення меж та розмірів менш суворих покарань слід керуватися видом та розміром цього найбільш суворого покарання [151, с. 376].

Разом із тим, найбільш суміжними та близькими кримінальними правопорушеннями за характером та ступенем суспільної небезпечності до запропонованого складу кримінального правопорушення слід вважати кримінально протиправні діяння, передбачені статтями 150 (Експлуатація дітей), 150¹ (Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом), 166 (Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування).

З вищенаведеного слідує, що покарання у санкції розробленого складу кримінального правопорушення повинне узгоджуватися з покараннями, що містяться у санкціях за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 150, 150¹ та 166 КК України.

Частина 1 ст. 150 КК України встановлює заборону на експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволене працевлаштування, шляхом використання її праці. Санкція даної норми передбачає такі альтернативні види покарань, як арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох

років. Проте слід зауважити, що у ч. 1 ст. 150 КК передбачений формальний склад кримінального правопорушення. Частина 2 ст. 150 КК містить матеріальний склад, який включає наслідки у вигляді істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку чи освітнього рівня дитини. У разі настання зазначених наслідків винному загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Частина 1 ст. 150¹ КК передбачає відповідальність за використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб). Караються такі дії обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Частина 2 даної норми містить такі кваліфікуючі ознаки як вчинення кримінального правопорушення щодо чужої малолітньої дитини або із застосуванням насильства чи погрозою його застосування. За такі дії в санкції передбачене обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

За злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки санкція ст. 166 КК передбачає потенційну відповідальність у вигляді обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Таким чином, ст.ст. 150, 150¹ та 166 КК, які є подібними за суспільною небезпечністю із жорстоким поведженням з дітьми, містять такі види покарань як арешт, обмеження і позбавлення волі. При цьому ч. 2 ст. 150¹ КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі аж до восьми років.

Проте передбачати за жорстоке поведження з дітьми покарання у вигляді арешту наразі недоцільно, оскільки відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального

кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року, який набере чинності 28 березня 2024 року, покарання у вигляді арешту буде застосовуватися лише до військовослужбовців. По суті у більшості статей арешт буде замінений новим основним видом покарання – пробаційним наглядом [176]. Зважаючи на це доцільно передбачити пробаційний нагляд як одне з основних покарань у новій нормі.

Виходячи з вищенаведеного у запропонованій нами ч. 2 ст. 126¹ КК слід встановити покарання у вигляді пробаційного нагляду на строк від одного до п'яти років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до восьми років. У такому випадку логічно було б і у ч. 1 ст. 126¹ КК арешт замінити пробаційним наглядом.

Передбачати позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю в якості додаткового покарання у запропонованій ч. 2 ст. 126¹ КК немає потреби, оскільки вчинення даного кримінального правопорушення ніяк не пов'язане з посадою чи діяльністю винної особи. Як зауважує В. І. Тютюгін, покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю може бути призначене не за кожне кримінальне правопорушення, а лише за те, яке було скоєно у зв'язку із займаною посадою чи певною трудовою діяльністю [226, с. 16].

При встановленні виду покарання за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення, необхідно враховувати його специфіку, сферу і середовище, у яких воно найчастіше вчиняється, особливості суб'єкта та особи потерпілого і т. п. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126¹ КК України, вчиняється у сімейному середовищі, де його суб'єкти (батько, мати чи інші близькі дитині особи) відповідальні за належний догляд за потерпілими, їх матеріальне забезпечення, виховання, розвиток тощо. Останні, у свою чергу, залежні від зобов'язаних осіб та лише завдяки їм можуть реалізовувати та забезпечувати власні потреби. Тому після завдання шкоди правам та інтересам потерпілих у результаті вчинення

кримінального правопорушення, вони не повинні зазнати ще більшого порушення від призначеного винному того чи іншого виду покарання. Тому призначаючи покарання за вчинення досліджуваного кримінального правопорушення, обов'язково повинні бути враховані інтереси потерпілої дитини [241, с. 248].

В той же час покарання, його вид та міра залежить від суспільно небезпечних наслідків, що настали у результаті вчинення кримінального правопорушення. У підрозділі 2.2. ми з'ясували, що до суспільно небезпечних наслідків жорстокого поводження з дітьми відносяться фізичні, психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість, погіршення якості життя та заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного пропонується викласти ст. 126¹ КК України в наступній редакції:

Стаття 126¹. Домашнє насильство

1. Домашнє насильство, тобто умисне тривале вчинення фізичного або психічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя потерпілої особи, –

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк від одного до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Жорстоке поводження з дітьми, тобто фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості, погіршення якості життя або заподіюють чи

створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною, –

карається пробаційним наглядом на строк від одного до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до восьми років.

Висновки до розділу 4

Проведений аналіз покарання за домашнє насильство дозволяє зробити наступні висновки.

1. Своєрідним віддзеркаленням обґрунтованості покарання є відповідність значущості суспільних відносин, які утворюють основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення і які охороняє відповідна кримінально-правова норма, суворості (жорстокості) заходів законодавчого впливу на особу, що вчинила відповідне суспільно небезпечне посягання.

2. Згідно з даними, що були отримані при вивченні матеріалів 226 кримінальних проваджень (справ) за ст. 126¹ КК України, лише у 27 справах (12 %) винним було призначене покарання у вигляді позбавлення волі. При цьому з реальним його відбуттям призначено 7 особам (3 %), а 20 осіб (9 %) було звільнено із застосуванням ст. 75 КК України від відбування покарання з випробуванням. У 124 випадках (55 % справ) було призначено найменш суворе покарання, передбачене санкцією, – громадські роботи. У 23 випадках (10 % справ) призначено арешт. У 45 випадках (20 % справ) суд призначив обмеження волі, однак у 40 з цих випадків (18 %) особу було звільнено від реального відбування покарання із застосуванням ст. 75 КК України. У 7 випадках (3 %) справ на підставі ст. 69 КК України було призначене більш м'яке покарання, ніж передбачене законом.

3. Із 226 досліджених нами вироків лише у 8 справах, що становить близько 4 %, були застосовані обмежувальні заходи.

4. Вивчені судові справи дають підстави зробити висновок про те, що на практиці покарання за домашнє насильство не завжди відповідає ступеню реальної небезпечності даного кримінального правопорушення. Зважаючи на те, що вчинення одночасно з домашнім насильством більш тяжких кримінальних правопорушень потребує додаткової кваліфікації, пропонується існуючу санкцію ст. 126¹ КК залишити без змін. Однак, слід було б звернути увагу судів на окремі випадки безпідставного пом'якшення покарання кривдникам та лише поодинокі застосування обмежувальних заходів, передбачених ст. 91¹ КК України.

5. Найбільш суміжними та близькими кримінальними правопорушеннями за характером та ступенем суспільної небезпечності до запропонованого складу кримінального правопорушення (жорстоке поводження з дітьми) є кримінально протиправні діяння, передбачені статтями 150 (Експлуатація дітей), 150¹ (Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом), 166 (Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування). Тому санкція розробленого складу кримінального правопорушення має бути узгодженою із покараннями, що містяться в санкціях даних норм.

6. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року, який набере чинності 28 березня 2024 року, покарання у вигляді арешту буде застосовуватися лише до військовослужбовців. Тому у більшості статей арешт замінять новим основним видом покарання – пробаційним наглядом. У зв'язку з цим запропоновано передбачити пробаційний нагляд як одне з основних покарань у новій нормі, а у ч. 1 ст. 126¹ КК арешт замінити пробаційним наглядом.

7. Пропонується викласти ст. 126¹ КК у наступній редакції:

Стаття 126¹. Домашнє насильство

1. Домашнє насильство, тобто умисне тривале вчинення фізичного або психічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя потерпілої особи, –

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк від одного до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Жорстоке поводження з дітьми, тобто фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною, –

карається пробаційним наглядом на строк від одного до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до восьми років.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене наукове завдання, що полягає у отриманні наукових висновків щодо соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як однієї із форм домашнього насильства; наданні кримінально-правової оцінки підставам кримінальної відповідальності за дані кримінально протиправні діяння; виробленні пропозицій з удосконалення ст. 126¹ КК; формулюванні поняття жорстокого поводження з дітьми, яке запропоновано передбачити в якості окремого складу кримінального правопорушення у ч. 2 ст. 126¹ КК. Основні результати роботи містять нижченаведені положення.

1. Жорстоке поводження з дітьми – це фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною.

2. Наразі за жорстоке поводження з дітьми з боку близьких осіб винних можна притягти до відповідальності за домашнє насильство як за одну із форм останнього.

3. Виходячи з положень ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» законодавець розрізняє домашнє насильство щодо дитини та жорстоке поводження з дитиною як більш широке поняття. Зазначене є однією із підстав виділення жорстокого поводження з дітьми в окремий склад кримінального правопорушення.

4. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми

підтверджується низкою факторів, основними з яких є історичні, нормативно-правові, соціальні та кримінологічні.

5. Основними міжнародними нормативними актами з протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми є Женевська декларація прав дитини 1924 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 р., а також документи спеціалізованих організацій у межах ООН, таких як Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я і т.п.

6. Стаття 46 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами встановлює перелік обтяжуючих обставин домашнього насильства, серед яких слід відмітити вчинення правопорушення щодо дитини чи в її присутності.

7. В Україні діти-жертви та діти-свідки часто не визнаються потерпілими від кримінального правопорушення. Тому вчинення домашнього насильства у присутності дитини пропонується вважати жорстоким поводженням з дитиною незалежно від віку, відповідальність за яке слід передбачити в якості окремого складу кримінального правопорушення. Наразі ж у п. 6. ч. 1. ст. 67 є така обтяжуюча обставина як вчинення кримінального правопорушення в присутності дитини, проте лише малолітньої. Одночасно доцільно було б не зазначати нову норму у ст. 477 КПК як кримінальне правопорушення, провадження щодо якого здійснюється у формі приватного обвинувачення.

8. Незважаючи на відсутність рішень проти України у справах про домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми, національні суди при розгляді подібних справ мають право використовувати рішення із цього питання проти інших держав. Такими показовими рішеннями є справи А. проти Сполученого Королівства, Контрова проти Словаччини, Беваква та С. проти Болгарії, Бранко Томасік та інші проти Хорватії, Е. С. та інші проти Словаччини. Саме дані рішення у системі рішень Європейського суду стали прецедентними в справах щодо домашнього насильства відносно дітей.

9. Родовим об'єктом домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи; видовим – суспільні відносини, що забезпечують здоров'я особи.

10. Основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи.

11. Основним безпосереднім об'єктом жорстокого поводження з дітьми є суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини у колі сім'ї і впливають на формування її як повноцінної особистості.

12. Додатковим факультативним об'єктом як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, можуть бути честь, гідність, воля особи, сімейні, близькі відносини і т. п. Відносини власності також доцільно визнати додатковим факультативним об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень, проте для цього вказівку на економічне насильство з диспозиції ст. 126¹ КК слід було б виключити, а на практиці такі випадки кваліфікувати як психологічне насильство. Також економічне насильство не потрібно включати до поняття «жорстокого поводження з дітьми».

13. Зважаючи на певну подібність безпосередніх об'єктів домашнього насильства та жорстокого поводження з дітьми, а також враховуючи мету

криміналізувати останнє в якості самостійного складу лише у випадках його вчинення з боку близьких дитині осіб, новий склад кримінального правопорушення пропонується передбачити у ч. 2 ст. 126¹ КК України.

14. Термін «систематичне» є не зовсім точним як стосовно домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, оскільки зазначені діяння можуть вчинятися безперервно протягом тривалого часу. Тому більш доцільно було б дану характеристику виразити у нормі статті вказівкою на «тривале» вчинення насильства.

15. У законодавстві раніше застосовувався лише термін «психічне насильство». Поняття «психологічне насильство» є порівняно новим і з'явилося у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Проте «психічне насильство» являється юридичним терміном, а «психологічне насильство» містить у собі більше медичну складову. Вводити у кримінально-правовий обіг нові терміни доцільно, якщо їх значення зрозумілі і не викликає ніяких сумнівів. Плутанина з досліджуваними поняттями призводить до негативної правозастосовної практики. Тому доцільно було б замінити у ст. 126¹ КК та Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» термін «психологічне» на «психічне» насильство.

16. У ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» серед видів психологічного насильства законодавець першими передбачив словесні образи. Однак певні категорії осіб з обмеженими можливостями, приміром глухі, не можуть сприймати словесні образи. До того ж образи можуть бути висловлені письмово, в електронному листі, в соціальних мережах тощо. У зв'язку з цим більш доречно було б внести зміни в законодавче визначення поняття психологічного насильства виключивши в ньому вказівку на «словесні» образи.

17. Емоційна залежність скоріше являється перешкодою в розриві відносин з агресором, причиною неповідомлення про факти домашнього насильства, а не наслідком домашнього насильства. Тому виділення в

диспозиції ст. 126¹ КК емоційної залежності в якості наслідку даного кримінального правопорушення видається недоцільним. Більш доцільно було б замінити дефініцію «емоційна залежність» на «емоційна невпевненість».

18. Жорстоке поводження з дітьми за своєю конструкцією пропонується передбачити кримінальним правопорушенням із матеріальним складом. До обов'язкових ознак його об'єктивної сторони у такому випадку мають бути віднесені діяння (фізичне, психічне насильство чи інші протиправні діяння), суспільно небезпечні наслідки (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість або погіршення якості життя, заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини) і причинний зв'язок між діянням і наслідками.

19. При вчиненні як домашнього насильства, так і жорстокого поводження з дітьми, діяння може мати форму дії і бездіяльності.

20. Жорстоке поводження з дітьми може мати наближені (ті, які відчуваються відразу чи у короткий проміжок часу після насильства) та віддалені (ті, які можуть розвиватися і мати вплив протягом усього життя) наслідки такого поводження. Фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна невпевненість, погіршення якості життя слід віднести до наближених наслідків. Заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини може мати місце і через певний час, тобто бути віддаленим наслідком. До числа віддалених наслідків жорстокого поводження із дитиною також відносять соціальні наслідки, емоційні і особистісні порушення, різні соматичні захворювання, порушення її психологічного та фізичного розвитку.

21. Фізичне або психічне насильство є по суті способами вчинення домашнього насильства, в тому числі жорстокого поводження з дітьми.

22. Місце, час, обстановка і засоби вчинення домашнього насильства та жорстокого поводження є факультативними ознаками їх об'єктивних

сторін, а тому вони не мають практичного значення для кваліфікації, знаходяться за межами складів, однак впливають на оцінку ступеня тяжкості вчиненого та можуть урахуватися при призначенні покарання.

23. Домашнє насильство може бути вчинене з прямим та з непрямим умислом. Проте матеріали судової практики свідчать про те, що у більшості випадків домашнє насильство вчиняється із прямим умислом.

24. У запропонованій ч. 2 ст. 126¹ КК, яка передбачатиме відповідальність за жорстоке поводження з дітьми, пропонується не робити вказівку на форму вини.

25. Жорстоке поводження з дітьми з суб'єктивної сторони може бути вчинене як прямим, непрямим умислом та із кримінально протиправною недбалістю. Тому відмінність у формі вини є ще однією підставою виділення даного кримінального правопорушення у самостійний склад.

26. Мета та мотив домашнього насильства не зазначені законодавцем у диспозиції досліджуваної норми та не впливають однозначно з її змісту, тому є факультативними ознаками і на кваліфікацію не впливають. У ч. 2 ст. 126¹ КК також пропонується не робити вказівку на мету та мотив.

27. З диспозиції ст. 126¹ КК слідує, що суб'єктом домашнього насильства є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, і яка є одним із подружжя або колишнього подружжя чи іншою особою, з якою потерпілий перебуває чи перебував у сімейних чи близьких відносинах.

28. Безпосередньо у КК України не розкривається поняття осіб, що перебувають у сімейних або близьких відносинах. Невичерпний перелік осіб, які підпадають під дію законодавства про запобігання і протидію домашньому насильству, наведений у ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.

29. У нормативно-правових актах відсутнє тлумачення поняття «близьких відносин», яке вживається безпосередньо у ст. 126¹ КК. Близькими відносинами є такі, що за Конвенцією Ради Європи про

запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами називаються «відносини між партнерами». При цьому законодавець підкреслив, що не має значення час існування відносин: чи були вони в минулому чи наявні зараз. До того ж у Конвенції акцентовано увагу на неважливості того, чи проживає (проживав) злочинець у тому ж самому місці, що й жертва.

30. Суб'єкт домашнього насильства є спеціальним, проте коло осіб, які можуть підпадати під його визначення, є досить широким.

31. Виходячи з того, що під жорстоким поведженням ми пропонуємо розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння не лише над дитиною, а й у присутності дитини над близькими їй особами, то суб'єкт жорстокого поведження має свої особливості порівняно з суб'єктом домашнього насильства. Адже вчинення подружжям, колишнім подружжям чи нареченими акту жорстокого поведження щодо дитини можливо, але в доволі нечисленних випадках (коли укладено шлюб між неповнолітньою особою (чи особами)). Такі дії повинні бути кваліфіковані як домашнє насильство. Подружжя, колишнє подружжя чи наречені батька чи матері дитини, особи, які спільно проживають (проживали) з батьком (матір'ю), які не є одночасно батьком (матір'ю) дитини можуть бути суб'єктами жорстокого поведження з дитиною, коли вони вчиняють акт насильства над своїм подружжям, колишнім подружжям чи нареченим в присутності дитини. Також суб'єктами жорстокого поведження з дитиною можуть бути батько, мати, дід, баба, прадід, прабаба, вітчим, мачуха, рідні та двоюрідні повнолітні брати і сестри, дядько, тітка, двоюрідний дід, баба та інші родичі, а також опікуни, піклувальники, їхні повнолітні діти, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні повнолітні діти і прийомні діти тощо. Вважаємо, що вичерпний перелік таких осіб навести неможливо.

32. Згідно з даними, що були отримані при вивченні матеріалів 226 кримінальних проваджень (справ) за ст. 126¹ КК України, лише у 27 справах (12 %) винним було призначене покарання у вигляді позбавлення волі. При

цьому з реальним його відбуттям призначено 7 особам (3 %), а 20 осіб (9 %) було звільнено із застосуванням ст. 75 КК України від відбування покарання із випробуванням. У 124 випадках (55 % справ) було призначено найменш суворе покарання, передбачене санкцією, – громадські роботи. У 23 випадках (10 % справ) призначено арешт. У 45 випадках (20 % справ) суд призначив обмеження волі, однак у 40 з цих випадків (18 %) особу було звільнено від реального відбування покарання із застосуванням ст. 75 КК України. У 7 випадках (3 %) справ на підставі ст. 69 КК України було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачене законом.

33. Із 226 досліджених нами вироків лише у 8 справах, що становить близько 4 %, були застосовані обмежувальні заходи.

34. Вивчені судові справи дали змогу прийти до висновку про те, що покарання за домашнє насильство на практиці не завжди відповідає ступеню реальної небезпечності даного кримінального правопорушення. Зважаючи на те, що вчинення одночасно з домашнім насильством більш тяжких кримінальних правопорушень потребує додаткової кваліфікації, пропонується існуючу санкцію ст. 126¹ КК залишити без змін. Однак, слід було б звернути увагу судів на окремі випадки безпідставного пом'якшення покарання кривдникам та лише поодинокі застосування обмежувальних заходів, передбачених ст. 91¹ КК України.

35. Згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року, який набере чинності 28 березня 2024 року, покарання у вигляді арешту буде застосовуватися лише до військовослужбовців. Тому у більшості статей арешт замінять новим основним видом покарання – пробаційним наглядом. У зв'язку з цим запропоновано передбачити пробаційний нагляд як одне з основних покарань у новій нормі, а у ч. 1 ст. 126¹ КК арешт замінити пробаційним наглядом.

36. Пропонується викласти ст. 126¹ КК у наступній редакції:

Стаття 126¹. Домашнє насильство

1. Домашнє насильство, тобто умисне тривале вчинення фізичного або психічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості або погіршення якості життя потерпілої особи, –

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або пробаційним наглядом на строк від одного до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Жорстоке поводження з дітьми, тобто фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної невпевненості, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною, –

карається пробаційним наглядом на строк від одного до п'яти років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до восьми років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of A v. The United Kingdom, рішення від 23 верес. 1998 р., № 100/1997/884/1096. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\"itemid\":\[\"001-58232\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{\).
2. Case of Kontrova v. Slovakia, рішення від 31 травня 2007 р., № 7510/04. URL: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/Kontrova%20v.%20Slovakia_en.asp.
3. Geneva Declaration of the Rights of the Child. Adopted 26 September, 1924, League of Nations. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.
4. Shakin Rostyslav. Child abuse and domestic violence. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців* : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 29 травня 2020 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2020. С. 105–106.
5. Szakin Rostyslaw. Pojecie przemocy wobec dzieci jako forma przemocy w rodzinie. *Area Nauki*. Lublin, 2020. № 1(7). S. 94–101.
6. UNFPA, UNICEF, Making the Connection: Intimate partner violence and violence against children in Eastern Europe and Central Asia (Executive Summary), 2018. С. 15–16. URL: <https://www.unicef.org/eca/media/3321/file/Making%20the%20connection%20exec%20summary.pdf>.
7. Аносова Ю. В., Капур А., Легенька М. М., Черепаха К. В. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: 2019. 62 с.
8. Ахтирська Н. М., Кочемировська О. О., Христова Г. О., Ясеновська М. Е. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. Н. М. Ахтирської. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 124 с.

9. Бажанов М. И. Избранные труды / сост. : В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций. Харьков : Право, 2012. 1244 с.
10. Бажанов М. И. Множественность преступлений в уголовном праве Украины. Харьков : Право, 2000. 128 с.
11. Бажанов М. И. О различных трактовках некоторых признаков объективной стороны преступления в науке уголовного права. *Проблеми законності*. Вип. 40. Харків, 1999. С. 145–155.
12. Бажанов М. И. Уголовное право. Общая часть : конспект лекций. Днепропетровск : Пороги, 1992. 168 с.
13. Базелюк В. В. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини : монографія. Харків : Право, 2020. 224 с.
14. Байда А. О. Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність за КК України (аналіз складу злочину, питання кваліфікації) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 180 с.
15. Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. *Форум права*. 2014. № 2. С. 47–57.
16. Бандурка І. Об'єкт посягання в злочинах проти прав та свобод дитини. *Публічне право*. 2015. № 3 (19). С. 180–185.
17. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 184 с.
18. Белогриц-Котляревський Л. С. Учебник Русского уголовного права. Общая и Особенная части. Киев; Санкт-Петербург; Харьков : Юж.-рус. книгоизд-во Ф. А. Иогансона, 1903. 618 с.
19. Березняк В. С., Сальникова М. А. Домашне насильство: до проблематики питання через призму кримінального законодавства. *Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в*

- сучасних умовах* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 жовтня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 32–36.
20. Біловол О. Проблемні аспекти визначення основного безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 126¹ КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 227–234.
21. Бондаренко В. В. Класифікація злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2015. № 2 (10). С. 73–85.
22. Борисов В. І. Необережність та її види: текст лекції. Харків : Юрид. ін-т, 1991. 23 с.
23. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1992. 399 с.
24. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрямок. *Правова система України: історія, стан та перспективи у 5 т.* / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. С. 236–237.
25. Борисов В. І., Пашенко О. О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2005. № 3 (42). С. 180–190.
26. Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. Київ : Видавництво Київ. ун-ту, 1964. 189 с.
27. Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О. та ін. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / за заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.
28. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац.

- юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право / Редкол. В. Я. Тацій (голова) [та ін.] 1064 с.
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. голов. ред. В. Г. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
30. Вид и домашнього насильства та їх класифікація. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/domashne_nasilstvo.pdf.
31. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 29 червня 2023 р., судова справа № 274/6166/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111893662>.
32. Вирок Березівського районного суду Одеської області від 31 березня 2023 р., судова справа № 494/470/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109929599>.
33. Вирок Брусилівського районного суду Житомирської області від 25 жовтня 2019 р., судова справа № 1-кп/275/139/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85188416>.
34. Вирок Дворічанського районного суду Харківської області від 25 травня 2020 р., судова справа 1-кп/618/55/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89420029>.
35. Вирок Держинського міського суду Донецької області від 16 серпня 2021 р., судова справа 1-кп/225/84/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99010679>.
36. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 13 вересня 2021 р., судова справа 1-кп/175/21/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99532675>.
37. Вирок Зарічанського районного суду міста Суми від 14 січня 2021 р., судова справа № 591/6286/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94145482>.

38. Вирок Київського районного суду міста Одеси від 19 квітня 2023 р.,
судова справа № 947/123/23. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110308098>.
39. Вирок Київського районного суду міста Одеси від 2 лютого 2023 р.,
судова справа № 947/2769/23. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108730571>.
40. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 10 лютого 2020 р.,
судова справа № 1-кп/334/597/20. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87475706>.
41. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 22
листопада 2019 р., судова справа 1-кп/419/254/2019. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85826638>.
42. Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від
20 листопада 2019 р., судова справа № 1-кп/188/191/2019. URL:
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/85751672>.
43. Вирок Рожнятівського районного суду Івано-Франківської області від 29
грудня 2021 р., судова справа № 350/1836/21. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102293811>.
44. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу
Дніпропетровської області від 19 січня 2021 р., судова справа 1-
кп/214/386/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94238857>.
45. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від
4 травня 2023 р., судова справа № 607/9346/22. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110710834>.
46. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство:
актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 6–
14.
47. Ворошилин Е. В., Кригер Г. А. Суб'єктивна сторона преступлення :
учебн. пособ. Москва : Издательство Московского университета, 1987.
75 с.

48. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей : Декларація від 30 верес. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075#Text.
49. Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння). Харків : Право, 2015. 248 с.
50. Герасименко М. В. Психологічне насильство над дитиною. URL: [intkonf.org /gerasimenkomv-psihologichne-nasilstvo-nad-ditinoyu-formi-naslidki](http://intkonf.org/gerasimenkomv-psihologichne-nasilstvo-nad-ditinoyu-formi-naslidki).
51. Герасина Л. Н. Сущность общего понятия «насилие» в социологоправовой, политологической и конфликтологической интерпретации. *Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні* : зб. мат. наук.-прак. конф. Харків : Книжкове вид-во «Лествиця Марії», 2001. С. 119–123.
52. Гізімчук О. О., Єгорова В. О., Куц В. М. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною : монографія. Харків : Юрайт, 2012. 304 с.
53. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини. Підстави кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 211 с.
54. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико прикладні аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 628 с.
55. Гуторова Н. А. Уголовное право Украины. Особенная часть : конспект лекций. Харьков : Одиссей, 2003. 320 с.
56. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України. Харків : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.
57. Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве : матер. XIII конф. ДВГУ. Владивосток, 1968. Ч. IV. С. 123–125.
58. Дагель П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве. *Правоведение*. 1969. № 1. С. 78–88.

59. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и её установление. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. 244 с.
60. Даньшин И. Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причини и условия : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1988. 88 с.
61. Декларація прав дитини : Декларація від 20 листоп. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
62. Денисов С. Ф., Сердюк П. П. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3. С. 191–203.
63. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : затв. Постановою Кабінету Міністрів від 30 трав. 2018 р. № 453. *Офіційний вісник України*. 2018. № 48. Ст. 1673.
64. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовт. 2018 р. № 800. *Офіційний вісник України*. 2018. № 80. Ст. 2674.
65. Дзюба В. Т. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві України. *Теоретично-правові проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 квіт. 2005 р.). Ч. 1. С. 144–152.
66. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2018. Вип. 66. С. 187–197.
67. Домашнє насильство над дітьми: його види і наслідки. URL: <http://leleka.rv.ua/domashnye-nasyt-stvo-nad-dit-my-yogo-vydy-i-naslidky.html>.
68. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел

- Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
69. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. № 4. 2002. С. 7–11.
70. Есипов В. В. Очерк русского уголовного права. Часть общая. Преступление и преступники. Наказание и наказуемые. Москва : изд. кн. Магазина «Правоведение», 1904. 550 с.
71. Євсеєнкова К. А. Кримінально-правова характеристика домашнього насильства (ст. 126¹ КК України). *Актуальні проблеми кримінального права* : матер. XI всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 20 листопада 2020 р.). С. 202–206.
72. Євтеєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину. Харків : Право, 2015. 264 с.
73. Єгорова В. О. До питання про неоднорідність родового об'єкта злочинів проти життя та здоров'я особи. *Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 7–8 квіт. 2006 р.). Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту внутр. справ, 2006. С. 52–54.
74. Ємельяненко В. В., Горностай А. В. Примушування до стерилізації: класифікація видів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. № 2 (16). С. 162–177.
75. Забезпечення рівних прав і свобод. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rivni-prava?tmpl=component&format=pdf>.
76. Загальна декларація прав людини : Декларація від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
77. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. Москва : Юрид. лит., 1961. 277 с.

78. Загородников Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части. Москва : Юрид. лит., 1975. 568 с.
79. Задоя К. П., Оленіна Я. Г. Відповідність кримінального законодавства України положенням Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством 2011 року щодо переслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 177–179.
80. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 20 с.
81. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. Кращі міжнародні практики та стандарти. Звіт підготовлений Хав'єром Тручеро Куевасом та Ганною Христовою для Ради Європи. Травень 2015 р. 61 с.
82. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ : ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.
83. Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.
84. Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину. Харків : Право, 2013. 216 с.
85. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 217 с.
86. Земска М. Семья и личность ; пер. с пол. Л. В. Васильева. Москва : Прогресс, 1986. 136 с.
87. Змисла М. Домашнє насильство крізь призму війни. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/11/29/251536/>.

88. Змисла М. Чи втратило домашнє насильство свою актуальність в умовах воєнного стану? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-vtratile-domashne-nasilstvo-svoyu-aktualnist-v-umovah-voennogo-stanu-.html>.
89. Історія держави і права України : підруч. для юридич. вищих навч. закладів і факультетів. У 2 ч. / Рогожин А. Й., Страхов М. М., Гончаренко В. Д. та ін. Київ : ІнЮре, 1996. Ч. 1. 368 с.
90. Каиржанов Е. К. Интересы трудящихся и закон. Проблема объекта преступления. Алма-Ата : Казахстан. 1973. 60 с.
91. Калум В., Легенька М., Черепаша К. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на домашнє насильство та насильство щодо жінок. 39 с. URL: http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_329.html.
92. Карпенко О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України. *Підприємництва, господарство і право*. 2001. № 3. С. 58–60.
93. Кириченко В. Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1952. 96 с.
94. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть общая. 3-е изд. Киев : Изд. Ф. А. Иогансона, 1891. 850 с.
95. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2020. 233 с.
96. Книженко О. До питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (м. Київ, 27 вересня 2019 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 90–92.
97. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 45–52.

98. Ковалев М. И. Понятие и признаки преступления и их значение для квалификации. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1977. 80 с.
99. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
100. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 196 с.
101. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці : Конвенція від 17 черв. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text.
102. Конвенція ООН про права дитини : Конвенція від 20 листоп. 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Стор. 205.
103. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Конвенція від 19 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 11. Стор. 328.
104. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Конвенція від 11 травн. 2011 р. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU11251.html.
105. Конвенція Ради Європи про захист дітей від експлуатації і знуцань сексуального характеру : Конвенція від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
106. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
107. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
108. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі на період до 2023 року : схвал.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2018 р. № 728.
Офіційний вісник України. 2018. № 82. Ст. 2726.

109. Коренев Н. М. Роль семьи в формировании, укреплении и сохранении здоровья детей и подростков. *Жінки за духовну безпеку суспільства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 червня 1999 р.). Харків, 1999. С. 19–22.
110. Коржанский М., Коржанська О. Цінність суспільних відносин. *Право України*. 2006. № 12. С. 20–23.
111. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Акад. МВД СССР, 1980. 248 с.
112. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений : учеб. пособие. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1976. 120 с.
113. Коржанський М. Й. Уголовне право. Загальна частина : курс лекцій. Київ : Наукова думка, 1996. 334 с.
114. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1987. 268 с.
115. Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) : учеб. пособ. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1986. 80 с.
116. Кочемировська О. О., Подільчак О. М., Севрук О. Р., Христова Г. О. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми : наук.-практ. посіб. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 88 с.
117. Кримінальне право і законодавство України. Частина особлива : курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
118. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Прав. джерела, 2002. 432 с.

119. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
120. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
121. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 656 с.
122. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.
123. Кримінальне право. Особлива частина : підручник: у 2 т. / А. О. Данилевський, Д. О. Калмиков, М. І. Хавронюк та ін.; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон–2, 2012. Т. 1. 2012. 780 с.
124. Кримінальний кодекс УРСР : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=2002-05>.
125. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88.
126. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2009. 288 с.
127. Круглевский А. Н. Имущественные преступления. Исследование основных типов имущественных преступлений : монография. Санкт-Петербург : Типо-литогр. Санкт-Петербург. тюрьмы, 1913. 549 с.
128. Кудрявцев В. Н. Право и поведение : монография. Москва : Юрид. лит., 1978. 191 с.
129. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.
130. Кузнецов А. В. Уголовное право и личность. Москва : Юрид. лит., 1977. 168 с.

131. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 208 с.
132. Кузнецова Н. Ф., Злобин Г. А. Социальная обусловленность уголовного права и научное обеспечение нормотворчества. *Советское государство и право*. 1976. № 8. С. 76–83.
133. Лащук Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. Київ : КЮІ КНУВС, 2005. Вип. 10. С. 197–208.
134. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 489 с.
135. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / пер. Ф. Ельяшевич. Москва : Т-во тип. А. И. Мамонтова 1903. 334 с.
136. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК) : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2006. 573 с.
137. Лядов Э. В. Альтернативные лишению свободы наказания: аргументы «за» и «против». *Спеціальний випуск Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Луганськ, 2008. № 7. С. 72–76.
138. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
139. Мирошніченко Н. А. Состав преступления. Одесса : Юрид. лит., 2003. 80 с.
140. Мислива О. О. Об'єкт передбачених ст. 143, 144 КК України злочинів. *Юриспруденція XXI століття : теорія і практика* : зб. тез. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2008. С. 61–64.
141. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

142. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
143. Мінка Т. Розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 1. С. 98–101.
144. Мінсоцполітики спільно з Міністерством юстиції та Міністерством внутрішніх справ активізують роботу зі створення реєстру кривдників, які вчинили домашнє насильство, насильство за ознакою статі або інші форми насильства стосовно постраждалої особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18191.html>.
145. Музыченко П. П. История государства и права Украины : учебник. Киев : Знание, 1999. 488 с.
146. Мягков М. О. Щодо проблеми об'єкта злочину в науці кримінального права. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2005. № 2. С. 142–148.
147. Навроцький В. Значення санкції статті кримінального закону для кваліфікації діяння. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1999. № 3. С. 117–125.
148. Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлиш, Т. Журавель. Київ : вид-во ФОП Клименко, 2015. 146 с.
149. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
150. Немировский Э. Я. Учебник уголовного права. Общая часть. Одесса : Изд. Акцион. юж.-рус. об-ва печат. дела, 1919. 371 с.
151. Орловська Н. Визначення кримінально-правових санкцій: актуальні питання. *Вісник Львівського університету ім. І. Франка*. Львів, 2010. № 51. С. 372–377.

152. Основания уголовно-правового запрета : криминализация и декриминализация / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев и А. М. Яковлев. Москва : Наука, 1982. 304 с.
153. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
154. Паліюк В. П. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. Вид. 2-е, випр.. та доп. Київ : Право, 2000. 272 с.
155. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків. Харків : Право, 2009. С. 80.
156. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харків : Вища школа, 1982. 161 с.
157. Панов Н. И. Уголовная ответственность за создание опасности. *Проблеми законності*. Харків, 1997. Вип. 32. С. 107–112.
158. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: проблеми міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 року). Харків, 2014. С. 150–154.
159. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність. Харків : Юрайт, 2018. 446 с.
160. Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 220 с.
161. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник. Харьков : Харьков юрид., 2005. 664 с.
162. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Харьков : Юрид. Харьков, 2001. Книга первая : О преступлении. 244 с.
163. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая. Москва : Госиздат, 1924. 341 с.

164. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1961. 665 с.
165. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. Часть общая / под ред. А. А. Пионтковского. Москва : Наука, 1970. Т. 2. 516 с.
166. Пионтковский А. А. Учебник по Общей части уголовного права. Москва : ВПЮН, 1938. 408 с.
167. Плутицька К. М. Економічне домашнє насильство як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 4. С. 101–106.
168. Плутицька К. М. Проблеми кваліфікації фізичного домашнього насильства. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2018. № 3. С. 112–117.
169. Подсевак І. Жорстоке поводження з дітьми в українських сім'ях: чинники та приклади. *Магістеріум*. 2004. Вип. 15. Соціальна робота і охорона здоров'я. С. 48–54.
170. Познышев С. В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал общей и особенной части науки уголовного права. Общая часть. Москва : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. 280 с.
171. Поняття «норма» і «відхилення» у розвитку дитини. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01005m47-9809.docx.html>.
172. Постанова Верховного Суду Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 25 лют. 2021 р. у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>.
173. Права, по которым судится малороссийский народ / под ред. проф. А.Ф. Кистяковского. Киев : Университетские известия, 1879. 1069 с.
174. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.

175. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
176. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23 серп. 2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.
177. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 585. *Офіційний вісник України*. 2020. № 57. Ст. 1779.
178. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
179. Про затвердження методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами : наказ Міністерства освіти і науки України від 2 жовт. 2018 р. № 1047. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-viyavlennya-reaguvannya-na-vipadki-domashnogo-nasilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-iz-inshimi-organami-ta-sluzhbami>.
180. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2018 р. № 658. *Офіційний вісник України*. 2018. № 69. Ст. 2332.
181. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14>.
182. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав :

- Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 берез. 2007 р. № 3.
Вісник Верховного суду України. 2007. № 5. Стор. 7.
183. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності :
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квіт. 2003 р. № 3.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03#Text>.
184. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки :
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 черв. 2010 р. № 7.
Вісник Верховного суду України. 2010. № 7. Стор. 6.
185. Про практику призначення судами кримінального покарання :
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.
186. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами :
Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2319-IX. *Голос України* від 22.06.2022. № 129.
187. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди :
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.
188. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи :
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.
189. Про судову практику у справах про злочини проти власності :
Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2003 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.
190. Проєкт нового Кримінального кодексу України, текст станом на 14 жовт. 2023 р. URL:

<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>.

191. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Протокол від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.
192. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 136 с.
193. Проценко Т., Логвиненко О., Багаденко І. Запобігання насильству в сім'ї : метод. посібн. для працівників міліції. Київ : Тютюкин, 2011. 16 с.
194. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 182 с.
195. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю. Харків : Ксілон, 2008. 202 с.
196. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 186 с.
197. Рекомендація N R (85) 4 Комітету міністрів державам-членам «Про насильство в сім'ї». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264#Text.
198. Рішення N.L.R. v. France, 1997, A. v. United Kingdom, 1998.
199. Розенберг Д. Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства). *Ученые записки*. Харьк. юрид. ин-т. Харьков, 1948. Вып. 3. С. 55–75.
200. Рошка М. Я. Проблема определения понятия «жестокое обращение с детьми» в уголовном законодательстве Украины. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. 2013. № 6 (84). С. 80–87.

201. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. Київ : Вид. А. В. ПАЛИВОДА, 2005. 640 с.
202. Самотність і домашнє насильство: як гаряча лінія допомагає підліткам під час карантину. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/teens-feeling-trapped-lockdown-turn-helpline-support>.
203. Самощенко И. В. Ответственность за угрозу по уголовному праву Украины (понятия, виды, спорные проблемы) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1997. 222 с.
204. Свірін О. Нормативно-правове регулювання діяльності прокуратури щодо запобігання домашньому насильству. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4/2 (58). С. 45–57.
205. Сень І. З. Спеціальні норми у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 280 с.
206. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право : пособие к лекциям. Часть Общая. Изд. 10-е, испр. и доп. С. Н. Трегубовым. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стясюлевича, 1913. 444 с.
207. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
208. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.
209. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 6. 832 с.
210. Собко Г. М. Відмінність поняття психологічного та психічного насильства від психічного примусу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 80–83.
211. Соболев О. І. Класифікація злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

212. Солнцев Г. Российское уголовное право / под ред. Г. С. Фельдштейна. Ярославль : Демидов. юрид. лицей, 1907. 218 с.
213. Соціологія : підручник / за ред В. М. Пічі. 4-те вид., виправл. Львів : Магнолія 2006, 2009. 296 с.
214. Спасович В. Д. Учебник уголовного права. Т. I. (Часть общая). Санкт-Петербург : Тип. Иосифата Огрязко, 1863. 428 с.
215. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. 254 с.
216. Сташис В. В., Панов Н. И. Непосредственный объект и его значение для квалификации преступлений. *Проблемы правоведения* : республик. межведомств. науч. сб. Киев, 1980. Вып. 50. С. 83–91.
217. Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 323–327.
218. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення : наук.-практ. посіб. / За заг. ред. Шаповалової О. А., Павлиш С. О. Київ : ТОВ «Ваїте», 2011. 196 с.
219. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища школа, 1988. 198 с.
220. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.
221. Телефанко Б. М., Коваль Р. І. Кримінально-правова кваліфікація домашнього насильства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 340–344. URL: http://lsey.org.ua/4_2022/81.pdf.
222. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
223. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1951. 388 с.

224. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. 364 с.
225. Трайнин А. Н. Уголовное право. Общая часть : учебник. Москва : Изд-во 1-го Моск. госуд. ун-та, 1929. 395 с.
226. Тютюгин В. И. Назначение наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 37 с.
227. У 2020 році надійшло понад 200 тисяч звернень щодо домашнього насильства. Радіо Свобода. 9 берез. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-domashe-nasylstvo-zvernennya/31142100.html#:~:text=У%202020%20році%20надійшло%20понад%20200%20тисяч%20звернень%20щодо%20домашнього%20насильства%20-%20Нацсоцслужба,-09%20березня%202021&text=У%202020%20році%20в%20Україні,Національній%20соціальній%20сервісній%20службі%20України.>
228. У соцслужбі розповіли, хто і в яких регіонах найчастіше скаржився на домашнє насильство у 2021 році. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-socsluzhbi-rozpovili-hto-ta-v-yakih-regionah-najchastishe-skarzhivsy-na-domashnye-nasilstvo-u-2021-roci>.
229. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков : Одиссей, 2006. 720 с.
230. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2002. 672 с.
231. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. с мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Мин. юстиции в Государственный Совет и журналов особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания государственного Совета. Издание Н. С. Таганцева. СПб, 1904. 1124 с.
232. Уголовный кодекс Республики Польша : принят 01 янв. 1997 г. URL: <https://www.twirpx.com/file/239354/>.

233. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г. Официальное издание. Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. 135 с.
234. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. Харьков : Изд-во НКЮ УССР, 1922. 100 с.
235. Уілер Ф. Удосконалення діяльності щодо запобігання випадкам жорстокого поводження з немовлятами. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 31. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. С. 100–103.
236. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.
237. Усова Є. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 16 с.
238. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. Харьков : Вища школа, 1989. 104 с.
239. Устименко В. В. Суб'єкт злочину і особа злочинця. *Проблеми законності*. Харків, 2003. Вип. 58. С. 97–102.
240. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Протокол від 1 січ. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text.
241. Філіпенко В. Р. Кримінальна відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування : монографія. Харків : Право, 2023. 328 с.
242. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные / Посмертное 7-ое издание. доп. и пересмотр. А. А. Жижиленко. Петроград : Тип. М. Меркушева, 1916. 443 с.
243. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Атіка, 2004. 488 с.

244. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник ученых трудов*. Свердловск, 1969. Вып. 10. С. 184–225.
245. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і факультетів. У 2 т. Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. Київ : ІнЮре, 1997. 464 с.
246. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
247. Шакін Р. С. Дитина як потерпіла особа від домашнього насильства. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2020 р.)*. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 30–32.
248. Шакін Р. С. Об'єкт домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 3 (84). С. 48–51.
249. Шакін Р. С. Кримінологічні фактори встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 261–264. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/65.pdf.
250. Шакін Р. С. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 514–517. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/125.pdf.
251. Шакін Р. С. Соціальні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми (ст. 126¹ КК України). *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 26 лютого 2021 р.)*. Хмельницький : НАДПСУ, 2021. С. 295–298.

252. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1973. 160 с.
253. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 260 с.
254. Эренбург А., Стерехов Н. Ответственность за угрозу и насилие в отношении должностных лиц и граждан, выполняющих общественный долг. *Советская юстиция*. 1971. № 19. С. 16–18.
255. Яіцька Д.І. Криміналізація домашнього насильства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2018. С. 204–208.
256. Якімова С. В., Лесяк Н. І. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 192–194.
257. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). Харків : Право, 2003. 512 с.

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ*Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:*

1. Шакін Р. С. Кримінологічні фактори встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 261–264. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/65.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/63>.

2. Шакін Р. С. Об'єкт домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 3 (84). С. 48–51. DOI: 10.32782/2523-4269-2023-84-48-51.

3. Шакін Р. С. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 514–517. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/125.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/125>.

Наукові праці, які відображають апробацію матеріалів дисертації:

4. Shakin Rostyslav. Child abuse and domestic violence. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців*: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 29 травня 2020 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2020. С. 105–106.

5. Шакін Р. С. Дитина як потерпіла особа від домашнього насильства. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 30–32.

6. Шакін Р. С. Соціальні фактори криміналізації домашнього насильства у формі жорстокого поводження з дітьми (ст. 126¹ КК України). *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 26 лютого 2021 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2021. С. 295–298.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

7. Szakin Rostyslaw. Pojecie przemocy wobec dzieci jako forma przemocy w rodzinie. *Area Nauki*. Lublin, 2020. № 1(7). S. 94–101.